

رَبِّوَار سِیوهِ یلی

قه قه سی ئاسنین

یان بو بیهوه به عیراقی؟

رېئوار سيوه يلى

قهفەسى ئاسنىن

يان:

بۇ بىمەۋە بە عىراقى؟!!

كتىپ: قەلەمى ئاستىن، يان بۇ بىممۇ بە غىراقى؟!

نووسەر: رېبوار سىوۋىلى

بابەت: لىنگۋىستىكا

تەجەز: ۳۰۰۰

چاپى يەكەم: سەلىمانى، چاپخانەى رەنج ۲۰۰۳

ژىسارەى سىپاردى (۲۶۰) ى سالى ۲۰۰۳ ى وەزارەتى پۇشنىجى پىتەرەد.

پيوار سيوهيلي

قههسي ئاسنين

يان

بۆ بيمهوه به عيراقى!!

ليککۆلىنه وميهك لىسەر جىمەر مېکردن، جىمەر وىترکردن و

بىدوژ منکردن.

له نه بويه قزاندهوه بۆ سه ددام حسين

به یادى مەلا جەمىلى رۆژبەبانى، پيشكەش...

پیرست

- پیشہ کی ۷
- یہ کام: بہ عہد بکرن ۱۳
- دوہم: خوبہ عہد بکرن ۲۳
- خوبہ عہد بکرنی هاوچہ رخ ۴۸
- سیئہم: پرژہی بہ عس: ۵۵
- بہئہ ویتراکرن ۵۸
- دو جؤر بہئہ ویتراکرن ۶۱
- کورته میژووی بہئہ ویتراکرن ۶۳
- چارہم: پرژیمی بہ عس: ۶۹
- لہ «بہئہ ویتراکرن» وہ بق «بہئہ ویتراکرن» کردن ۶۹
- نمونہی کورٹاسی بہ عسیہ کان ۷۸
- پینجہم: بق بیمہ وہ بہ «عیراقی»؟! ۹۱
- بیماری ہتا مرن ۱۰۷
- سہرچا وہ کان ۱۱۲

پیشه کی

له نه ده بیاتی سیاسی و نه کادیمی نیمه دا زار او دهی
«ته عریب» یان «به عره بگردن» له بره وسه دندایه و
نامانچیش له به کارهینانی به رده وامی هم زار او دهیه بریتیه
له پیشاندانی سیمای رژیمي به عس وه کښوی له عیراق و
کوردستاندا به رجه سته بووه. له به کارهینانی هم
زار او دهیه دا همیشه پووخساری ټیگه تیغانه ی شو رژیمه
له پښ چاو گیر او ده، که رووخساری کی دیکتاتورانه ی
سته مکارانه یو بق ته مهش پشت ده به سترئ به سر ژمیری و
ناوهینان و ناماژدهان بهو شوینه جوگرافیانه ی کوردستان
که شو سیاسته یان به سر دا سه پښراوه و ناسه وارگه لیکي
فره خراپیشی له سر ژیانی مرقفی کورد جښه شتووه.

بنگومان به کارهینانی زار او دهی ته عریب، بهو مانایه ی
باسمانکرد، به کارهینان ټکی نوییه و لهو هه لومه رجه سیاسی
و میژو و بیانه وه سه رچاو دهی گرتووه، که رژیمي به عس له
عیرا قدا سه پاند بوونی و زیاتر له وهی هه لگری راستیه کی
میژو و بی سه لمینراو بڼت، په رچه کرداری کی فیکریه له ناست
شو دیارده یه دا. واته نه گهر مانای ته عریب له زمانی
کوردیدا «بوون به عره رب و به عره بگردن» بگه یه نیت، شه وه
به م مانایه پر قسه ی به عره بگردن وه ک نیمه تیاز ټک و ابووه
که له سه ده کانی ناوه نده وه و بق یه که مجار له سه ده ی
هه شته می زاییندا له لایه ن نوسره عره به کانه وه،

(به مه به سستی ده سته مؤکردن و مالیکردنیان) به کورد دراوه. نه مهش به و مانایه ی له و میژووه وه که مپانیایه کی عه ره بیانه ی نیسلا میانه له سه ره سستی میژوونووس، جوگرافیزان، گه پریده و نوسه رانی عه ره ب خراوه ته گه پر به نیازی دۆزینه وه و دروستکردنی په چه له کیکی عه ره بیانه بۆ کورد. له پاشانیشدا و له نه نجامی بره و سه نندن و به هیزبوونی شه م که مپانیایه له سه ده کانی پاشتردا، گوتاریکی هینده پته وی دارشتووه که په تکردنه وه ی، به تایبه تی له لایه ن کورد خۆیه وه، ئاسان نه بووه و ده سه لاتی شه م گوتاره نه وانیشی گرتۆته وه. به جۆرئ شه مجاره یان کورده کان خۆیان ده ستپیشخه ری ده که ن له وه ی (نه سل و فه سل) و بنچه ی خۆیان ببه نه وه سه ر تیره و تایفه و بنه ماله عه ره بییه کان. لیره شه وه گوتاری ناوبراو له گوتاریکی ده سته مؤکه ری ده ره کییه وه که ئاراسته ی کورد کراوه؛ ده گۆڤئ بۆ گوتاریک که توێژه بالاکانی کورد؛ له پیناوی مانه وه و خۆگونجاندندا قه بوولی ده که ن و ئیدی په رۆسه ی به عه ره بکردنیش ده گۆڤئ بۆ خۆبه عه ره بکردن. به جۆرئ که شه مه ی دواپیان وه ک ئیمتیازیکی لیدیت که کورد هه ولیداوه له پنگه ی شانازیکردن به په چه له کی عه ره بیانه ی خۆیه وه، به ده سستی بهینی.

«ته عریبی به عس»، به پهنجه وانه ی بیروپای باوی توێژه ر و شه کادیمی و سیاسیه کورده کان و راگه یاندنی په سمیی کوردیه وه، به هه یج شینوه یه ک ناچنیه ناو شه م

چوارچینۆیه وه و کاریکیش که پژیمنی به عس له عیرا قدا کردوویه تی؛ نه به مه به سستی مالیکردن و ده سته مۆکردنی کورد بووه (وه کئنه وهی عه ره به مسوڵمانه کانی سه ره تا هه و لیان بۆ ده دا) و نه له پیناوی نه وه شدا که نهمتیازی به عه ره بوونیان بداتی تا شانازی به په چه لکی خۆیا نه وه بکه ن (وه کئنه وهی کورده کان ده یانویست بیکه ن). کاریک که به عس په رژه ی بۆ دا رشت و به شیکێ زۆریشی لێ به نه نجامگه یاند، له په رژه ی به عه ره بکاردن و خۆیه عه ره بکاردنی تیپه پاند و هه ردوو شه و گوتاره ی له بناخه وه هه لوه شانده وه. شه گه رچی چینیکی هاو به شیش هه په له نیاوان به عه ره بکاردنی سه ره تا (که شتیکی مه عه وه ی بوو و زیاتریش له سه ر کاغه ز به رجه سته ده کرا) له گه ل کاریکدا که به عس له سه ر عه ردی واقیع جیه جیه کرد و ده کرێ له نیستادا ناوی بنین به «ئه ویتکردن» و نه مه ش هه نگاویکی سه ره کیی بوو بۆ به «دوژمنکردن»ی کورد له لایه ن به عسییه کانه وه تا پینگه ی له ناو بردنیان خوشبکات.

بۆیه شه و خاله ی من له باسه دا به رگری لنده که م شه وه یه: به عس، به و مانا هاوچه رخی له لایه ن کورد خۆیه وه به کار ده هینریت، نهمه ی به عه ره ب نه کردووه؛ به لکو نه مه ناوانانیکی هه له و شیوینه ره بۆ شه و کاره و په یوسته تراژیدیای کوردی له سته مکاری شه و هینز و پاگه یاندن و سیاسی و شه کادیمییه ساده بیرانه وه ربگرینه وه، که بیانه ویت و نه یانه ویت به و ناو لێنانه پۆزه تیفانه یان له په رژه ی

به عس، خزمه تیکی زۆر به مانه وهی وینه یه کی باش له سهر
 نه و پڑیحه ده که ن. بینگومان نه مهش سیمایه کی تری نه و
 خۆبه عهره بکردنه میژووییهی کورده و خهسله تیکی نه و
 دهسته و گرووپانه یه که به درنژیایی دواژده سال حوکمی
 خۆبه پێوه بردنیش، نه یانستوانی و نه یانهیتشت وینهی
 دوژمنیکی راسته قینه و دژ به مانه وهی کورد وهک مرقف،
 له سهر پڑیمی به عس بهینریتته دی و تهنا نهت به کارهینانی
 وشه «به عس» پشیان له پراگه یاندندا یاساخرکردبوو..

به ره له وهی بیه سهر یاسکردنی جه وهه ری پرۆژهی
 به عس له عیراقدا، واته پرۆژهی «به نه ویتترکردن» وهک
 ههنگاو یک بۆ «به دوژمنکردنی کورد»، سهرهتا به کورتی و
 پوختی یاس له ههر دوو پرۆسهی به عهره بکردن و
 خۆبه عهره بکردن ده که م و ههولده دم له سهر هۆکاره کانیا
 بدویم. شه وهی مه بهستی منه شه وهیه بزانه م دوو پرۆسه یه
 چیده لێن و بکه ره کانیا چۆن بیریا نکرده شه و له کویدا
 نه و بیرکردنه وهیهی نه وان له ئیتستاشدا به رده وامیی هه یه.

له پوو میثۆدییه وه، هه ولعدا وه له توێژینه وهی
 میژووییه وه به ره و شرفه کردنی ئایدیاکانی ناو شه و
 میژووه و له ویشه وه بۆ پرسیا ری فلهسه فی له خود و
 شوناسی خودی کوردی په ل بکینشم. بۆیه ئیشکردنی من
 شه وهنده ی به کینشه کردنی نه بوونی خودی کوردیه له ناو
 میژوودا، شه وهنده گه پان و ساخرکردنه وهی په چه له کدۆزی
 کورد نیه. به مانایه کی تر: شه وهنده ی من سهرقالی شه و

ئایدیایانەم که لەناو میژوودا سەبارەت بە ڕەجەلەکی کورد
 بەرەمەمەتوون و ئاشکراکردنی ئەوەی لە ئێستادا چ
 ئەنجامیکیان بۆ خودی کوردی بەدەست هێناوە، ئەوەندە
 خەریکی بەرپەرچەدانەو و سەرخەردنەو و
 بەدرۆخستنەو و ئەو ڕەجەلەکە سەپینراوانە نیم که لە
 میژوودا بۆ کورد بەرەمەمەتوون. ئەمەش ئەوە دەگەیەنیت
 که من لەم لێکۆڵینەویدا بەدوای کەشفکردنی بابەتیکی
 دەست لێنەدراوی میژوویدا نەپۆشتووم، بەلکو سەرلەنوێ
 ئەو بابەتەیی که پێشتر ئاشکرا کراوە، لەپروانگەیی ئێستاو
 نەئویل دەکەمەو و گەرەکمە بۆ تیگەیشن لە هەنووکە
 سوودی لێوەربگرم.

نەگەر خوێنەر فیلمی (نەخۆشە ئینگلیزەکه: *The English patient*)
 ی بینیبیت^۱، بێگومان ئەو دیمەنەیی لە یاده که تیایدا
 (کاترینا) بە دیار ئاگرەکەو چیرۆکی ئەو پیاو دەگێڕێتەو
 که ناچار بوو فەرماندەکەیی خۆی بکوژیت. کاترینا ئەم
 چیرۆکەیی لە کتێبی *مێژووی (هیرۆت)* ی یۆنانیەو
 وەرگرتوو و بۆیهش دەگێڕێتەو تا بەهۆیەو لە ژیان و
 سەردەمی خۆی تێبگات و دووبارە تەئویلی بکاتەو. وەلێ
 لەو فیلمدا کتێبەکەیی هیرۆت بۆ نەخۆشە ئینگلیزەکه
 (گریف ئالماسی) ڕاوەریکی بێ نمونەیی گومان لێنەکراوە و
 هەمیشە لەگەڵ خۆیدا دەگێڕیت و بە کەشفکردن و

¹ Den engelske patient, Lindhardt og Ringhof, 1997, p 25.

سهرنجه کاتی خۆی دهوله مهندی دهکات. ئهم دوو مرقفه ههردووکیان به دوو شیوهی جیاوازی میژوو دهخویننهوه: کاترینا بهمه بهستی ئهوهی زیاتر به ئیستای خۆی و سهردهمه کهیدا پوچیت و په یوه ندیه کی هه نوو کهیی له گه لدا چنبکات. بهلام نهخوشه ئینگلیزه که بهمه بهستی دوور کهوتنه وه له ئیستا، خۆی له ناو کتیب و به سه رها ت و حه کایه ته میژوو ییه کاندای نغز دهکا و هه ر ئه وه ش ده بینه چاره نووسی به بی ئه وهی له ئیستای سهردهمه کهی خۆی تیگات.

په وتی میژوو نووسی له ولاتی ئیمه دا، پتر مامه له کردنه له گه ل میژوو به و جو ره ی نهخوشه ئینگلیزه که ده ی کات. له کاتین کدا ئیمه پتو یستیمان به وهی دووه میانه. هیوادارم ئهم نامیلکه یه ههنگاو یک بیت به و ئاراسته یه دا.

سه رها تا ئهم با سه له کوپێکی (بنکه ی کاوه ی پو شنبیری) له هه ولیر و پاشانیش له کوپێکی زانکو ی سلیمانی دا پێشکه شکرا و که سانیک ی زو ر سه رنج و په خنه ی جیدی ان لیگرتم. وێر ای سووپاسم بۆ هه موو ئه و که سانه، هیوادارم په نگدانه وهی په خنه کانیان له م دهقه ی ئیستادا ببیننه وه. له گه ل ئه وشدا ئه مکاره به م شیوه یه ی ئیستای مه ی سه ر نه ده بوو ئه گه ر هه ریه ک له هاو پریانم: جه بار جه مال غه ریب، مو سلح ئیروانی، مراد حه کیم و به تایبه تیش حه یدەر له شکری به سه رنجی په خنه گرانه ی خۆیان بابه ته که یان دهوله مه ند نه کرد با... سووپاسی یه که به یه کیان ده که م.

بەكمە، بەعەرەبكرنى كورد

وەك ئاماژەم بېندا، پروزەى بەعەرەبكردن كەمپانىيايەكى
عەرەبىيەنى ئىسلامىيەتتە و لە سەدى ھەشتەمى زاپىنىيەتتە
و لە سەردەستى مېژوونووس، جوگرافىزان، گەپىدە و
نووسەرانى عەرەب، بەمەبەستى سازدان و دروستكردى
پەچەلەكىكى عەرەبىيەتتە بۇ كورد، خراوتەگەپ. يەكەمىن
كەسىن لەمبارىيەتتە دوابىت سەھىم كوپى خەفس ئاسراو بە
«ئەبو يەقزان ۱۹۰ كۆچى/ ۸۰۵ - ۸۰۶ ى زاپىنى» كە كە دەبىت
لە چەند نووسراوىكى بېسەرەوشوئىنىدا ياداشتى كرىبىت و
پاشانىش نووسەرانى دىكەى پاش ئەو ھەمان شتىان دووبارە
كرىبىتتە. بە بىرەوى ئەبو يەقزان دەبىت «بەپىرە
ھەرەگەرەى كوردان كوردى كوپى عەمرى كوپى عامرى كوپى
سەبەسە» بىت^۱.

ئەم پەچەلەك دانەپالەى ئەبو يەقزان، بەھەندى
گۆرانكارىيەتتە لەلايەن كەسانى تەرەو، لەوانەش
مېژوونووسى بەناوبانگ «مەسعودى» دووبارە كراوتەتەو.

^۲ ئارشاك پۇلادىيان: كورد لە سەرچاوە عەرەبىيەكاندا. وەرگىزەنى:
ئازاد موبىد سالىح. چاپخانەى زانكۆى سەلاحەدىن، ھەرلەر ۲۰۰۰، ل
۱۵۳.

نزیکیبوونه ویهی له دواى دامه زړاندنى سیستهمى خه لافه تی
 عه ره بى نیسلامى ده ستیپنکردووه و یره وی سه ندووه،
 به تایبه تیش کاتیک زوړبه ی کورده کان له هه ردووه سده ی
 ده یه م و یازده هه مدا نیسلام ببوون یان به نیسلام کرابوون.^۵
 لیره شه وه پړوسه ی به عه ره بکردن چه نده پړوسه یه که له
 باوه شی ثابینه وه سهرده رده هینیت و قورشان ریگه
 خوشکهریکه بڼ به زړاگرتنی نه ته وه و زمانى عه ره بى و
 لیره شه وه فه زلی شه وانى داوه به سهر میلیه تان و زمانه کانى
 تردا! شه ونده ش پړوسه یه کی سیاسیانیه که له لایه ن

^۵ هه ره شو سهرچاوه یه، ل ۱۷۲.

^۶ لیره دا مه ندی له و نایه ته قورشانیه ده هینمه وه که پشتگیری هم بزچوونه
 ده کن و ریگه مان پیده دن شو پړووه یه وه ک پړووه یه کی عه ره بى نیسلامى
 له قه له م بده ین. نه مه ش یه وه کی میژوونوس، فوقه هاشه کان و زانا عه ره به
 مسوولمانه کان، به دریژایى میژوو و به پشتبهستن به قورشان و پاشانیش له ژیر
 پړوشناى هم کتیه ناسمانیه دا، چه ندرینجار فه زلی عه ره بیان به سهر میلیه تانى
 دیکه دا داوه و نه مه شیان به کاره نناوه پڼ گه وره کردنى «من» عه ره بى و
 ده سته مۆکردن و مایکړدنى شوناسه کانى دى له ژیر سپهرى هم شوناسه دا. نه مه
 جگه له وه و یستویانه له م ریگه یه وه ناسنامه ی نیسلام په یوه ست بکن به
 ناسنامه ی عه ره بیسه وه. سهره تا نایه ته کان و پاشان ده قه کورده یه که یان له
 وه رگه پراوه کورده یه که ی عبدالرحمن شه ره فگه ندی (هه ژار) موکریانیه وه،
 ده گوژمه وه و نه مچا نایه ته ندی نایه ته کان ده نو سمه وه:

۱- **وَكَلَّاهُ اَنْزَلْنَاهُ حَكَمًا عَرِیًّا.** (نیمه هم فرمانه ی خومان به عه ره بى بڼ تۆ.

هه نارد). له نایه تی ۳۷، سوره ی الرعد.

۲- **وَكَلَّاهُ اَوْحٰنَا الْهٰکَ قِرْآنًا عَرِیًّا.** (هه رووه هاینه قورشانیکى عه ره بیمان بڼ

تۆ هه نارد). له نایه تی ۷، سوره ی الطور.

هه‌لومه‌رجی باب‌ه‌تیی شه‌و ده‌مه‌ی سیسته‌می خه‌لافه‌ته‌وه به‌سه‌ر کوردا سه‌پینراوه. ده‌کریت شه‌مه وه‌ک هه‌ول‌دانیکی عه‌ره‌به مسوولمانه‌کان بو دروستکردنی پردی پێکه‌وه زیان له‌گه‌ل کورده‌کاندا؛ به‌تایبه‌تی کاتیک ولاتی کوردان یه‌که‌مین مه‌لبه‌ندی ناعه‌ره‌بی بووه له‌به‌رده‌م سوپای فه‌تحه‌ری

۳- حم • والکتاب المبین • إنا جعلناه قرآناً عربياً لعلکم یعقلون • (حآ، میم. به‌م کتێبه

که هه‌مو شت نیشان ده‌دا. ب‌پارماندا شه‌م فورعانه‌ عه‌ره‌بی بێ؛ به‌شکو بتوانن تێگه‌ن.) ئایه‌ته‌کانی ۱-۳، سوره‌ی الزخرف.

۴- قرآناً عربياً غو‌ ذی عروج لعلهم یعقلون. (فورشانیکه به‌ عاره‌بی و خێج و خواری تێدا نیه.) ئایه‌تی ۲۸، سوره‌ی الزمر.

۵- ولقد علم أنهم یقولون إنا یعلمه بشر لسان الذي یلمیون إلیه اعجبی و هذا لسان عربی مبین. (نیمه شه‌وه باش ده‌زانین شه‌وان نێژن: ب‌نیاده‌مین فیزی ده‌کا.

شه‌وه‌که‌سه‌ی شه‌و نیازبانه له‌ عاره‌بی دا کۆلیه‌و ناشکراشه که زمانی شه‌م فورثانه به‌ عاره‌بی یه‌کی به‌وانه.) ئایه‌تی ۱۰۴، سوره‌ی النحل.

۶- ولو جعلناه قرآناً اعجباً لقالوا لولا فصلت آياته‌ ألعجیبی و عری. (گه‌ر نیمه شه‌م فورعانه‌مان به‌ عه‌جه‌می بناردایه، ده‌یانگوت: چۆن نیشانی به‌رونی شی نه‌کراونه‌ته‌وه؟ خۆی عه‌ره‌به و نیشانه‌کانی عه‌جه‌مین.) له‌ ئایه‌تی ۱۴، سوره‌ی فصلت.

۷- کنتم غو‌ امی‌ اخرجت للناس. (نێوه چاکترین کۆمه‌لن له‌ ناو مه‌رده‌می دنه‌ادا سه‌رو هه‌لدا.) له‌ ئایه‌تی ۱۱۰، سوره‌ی ال عمران.

بو دۆزینه‌وه‌ی ئایه‌ته‌کان سوودم لهم دوو سه‌رچاوه‌یه وه‌رگرتوه‌: رضوان السید: مفاهیم الجماعات فی الاسلام (دراسات فی السوسیولوجیا التاریخیة للاجتماع العربی الاسلامی). بیروت ۱۹۹۳، ص ۱۲۶-۱۲۷.

- عبدالرحمن شرقگندی «هه‌زاره» (وه‌رگێن): ئورگانی پهرێوز. ناشرین: انتشارات تازه نگاه، نشر احسان، تهران، به‌بێ سالی چاپکردن.

ئىسلامدا، تەماشى بىكەين^۷. ھەر ۋەھالە پۈانگى
 ھەر بەكانە ۋە بىرۋايەكى پتە ۋە ھەبوۋە بەۋەى كە دەبىت
 «كۆششى بەكۆل بىكەن تا كورد بەلای خۇياندا پاكىتىش»^۸.

ھۆكارەكانى ئەم ديار دەپەش لە ۋەدا بەرچەستە كراون
 كە: ھەرچۇنەك بوۋە نابىت كورد لەناو سىستەمى
 خەلافەتدا بىنە درىژكراۋەى رەگەزى فارس و تورك، كە
 ھەر بەكەيان تا ئەۋكاتە بە رىژە و قورسايىيەكى زۆرە ۋە
 دزەيان كوردبوۋە ناۋ دامودەزگا كارگىرپىيەكانى دەۋلەت و
 تا دەھات كارىگەرپىيان لە پەلەۋپايە سەرەكپىيەكاندا پەتر
 دەبوۋ^۹. ئەمەش بەتايبەتى كە سىستەمى ناۋبراۋ لە دۋاى
 پروخانى دەۋلەتى ئەمەۋى سالى ۷۵۰ى زايىنى، بارى
 پشۋى بەخۇيە ۋە دەبىنى و عەباسىيەكان ئەگەرى
 سەرھەلدانى گەلى بىزۋتنەۋەى مىللىيان ھەست پەندەكرد^{۱۰}.

ئالەردەشدا دوو خالمان دىتە دەست. يەكەمىيان ئەۋەپە كە
 پىماندەلەيت بەئىسلامبوۋنى كوردەكان ئەبۇتە گەرەنتىك تا
 دەسەلاتدارانى خەلافەت بىرۋايان پەتەكەن و لىيان دۇنيابن، كە
 لەبارودۇخى گونجاۋدا لە دەسەلات ھەلناگەرپىنەۋە،
 بەتايبەتىش ئەۋان دەيانزانى كوردەكان زۆر مىيان بىز

^۷ حكيم احمد مام بكر: الكرد و بلادهم عند البلدان العرب و الرحالة المسلمين

(۲۳۲-۶۲۶ھ/۸۴۶-۱۲۲۹م)، رسالة دكتوراه ۲۰۰۳م، ص ۲۱۶.

^۸ ئارشاك پۇلادىيان: كورد لە سەرچاۋە عەرمىيەكاندا. ل ۱۷۴.

^۹ ئارشاك پۇلادىيان: كورد لە سەرچاۋە عەرمىيەكاندا. ل ۱۷۳.

10 ھەرئەو سەرچاۋەپە، ل ۱۷۳-۱۷۴.

دهستدریژی گهلانی تر شور ناکهن و له کاتی پتویستدا سل له وه ناکه نه وه به گزیاندا بچنه وه. نه مهش به پینچه وانهی نه و لۆژیکه وه یه که فوکه هانه کان له جوار چینه وی «دار الاسلام» دا کاریان پینده کرد و به پینی مه بده نه کانی نه و لۆژیکهش ده بوو ئینتیمای پیشهیی، کولتووری و جوگرافیه کان وه لا بخرین، چونکه ئایینی ئیسلام هیچ مه رجیکی بقو ره گهز و عه قیده دانه نابوو. واته جیاوازیی ره گهزی میلله تان نه ده بووه رینگر له بهردهم به کبر وایاندا و نه م دوانه به کتریان ره تنه ده کرده وه^{۱۱}، که چی نه م مه بده نه سه بارهت به کورد پراکتیزه ناکریت و وێرایی مسوولمان بوونه که ی، ره چه له کینکی عه ره بیانه شی بقو دروستده کریت.

دووه م خال نه وه یه که پیمانده ئیت: وێناکردنه به راییه کانی عه ره ب بقو کورد په یوه ندییان هه بووه به و قهیرانی ناسنامه یه وه که عه ره به کان له سه ر ئاستی سیاسی دوو چاری ببوون و خۆی له پروخانی نه مه ویه کان و هاشتریش له ترازان و هه لوه شان وه بهرده وامه کانی ده سه لاتی عه بهاسیدا ده بینیه وه^{۱۲}. که واته وێناکردن بقو نه ویدی، ههروهک وێنای په که می عه ره ب بقو کورد،

^{۱۱} د. عبدالله ابراهیم: *المركزية الإسلامية، صورة الآخر في المخيل الإسلامي خلال القرون الوسطى*. المركز الثقافي العربي، بیروت ۲۰۰۱، ص ۱۴.

^{۱۲} نارشاک پۆلادیان: *کورد له سه رچاوه عه ره بینیه کاند*. لاهه ره کانی ۴۳ و ۱۰۴.

ویناکردنیکه له نهنجامی جزوئ له قهیرانه وه هاتووه و نه م
ویناکردنهش بۆ شهوهیه خالی لیکچوون دروستبکات نه ک
خالی جیاکه ره وه و دابرکه ر. نامانجیشی شه وه بووه له
رینگه ی ده سته پشخه ریکردنه وه بۆ یه کخستنی په چه له ک،
بوار بۆ کورد نه هیلێته وه وه ک په گه زیکی جیاواز له عه ره ب
بیر له ناسنامه ی خۆی بکاته وه. به تایبه تیش که عه ره به کانی
به رایى گرنگیه کی ته واویان به په چه له کدۆزی ده دا و
به لایانه وه په چه له ک «ناسنامه» ی که سه کانی ده ستیشان
ده کرد^{۱۳}.

له کاتی قسه کردنماندا له سه ر پرۆسه ی به شه ویتزرکردنی
کورد له لایه ن به عسه وه، بۆمان ده رده که ویت شه دوو خاله
چه نده به زیندووپی جارێکی دی سه ره له ده نده وه و
لێره شه وه به عسییه کان تا چه نده له هه مان به دگومانیه ی
عه ره به کانی سه ره تا، سیاسه تیکى په گه ز په رستانه به رامبه ر
به کورد، داده پێژن و کوردناسیه کی به عسیانه ی شوقینه ی له
که له پووری عه ره ب به ره مه مده هینن. بێگومان شه مه ش به و
جیاوازییه وه که به عه ره بکردنی به رایى پرۆژه یه کی تیوری و
له نهنجامی ترس و به دگومانیه که وه یه به رامبه ر به کورد،
وه ک نزیکترین میلله تیکى شه پرکه ر له ده سه لاتى
خه لافه ته وه. له کاتیکدا «به شه ویتزرکردن» له لای به عسییه کان

¹³ حکیم احمد مام بکر: الکورد و بلادهم عند البلدان العربيه و الرحالة
المسلمين من ۲۱۴.

پرۆزه یه کی کۆنکریتی بوو که ده با له سه ره عه ردی واقیع
 جینه جی بکریت و سرینه وه ی کوردیش ئامانجی هه ره
 سه ره کیی بوو. ته گه ره پرۆزه ی یه که م جۆریک بوو بێت له
 قووتدان و شاردنه وه ی کورد له ناو گه روو یه کدا که پێشتر به
 پرۆسه یه کی دوو رو درێژی فه تحکردندا تێهه پهبوو، ته مه ش له
 ئاستی سایکۆلۆژیدا «من» یکی هه لاوساوی عه ره بیی
 دروستکردبوو، که توانای قووتدان و شاردنه وه ی کوردی
 هه بێت؛ ته وه پرۆزه ی به عسییه کان هه له پێنانه وه و
 توو پدانه وه ی کورد بوو له پێناوی پاراستنی «من» یکی
 عه ره بیانه ی «خاوین» دا که به گه ز په رستییه که ی بواری
 نه ده دایه قه بوولی هه بوونی کورد له به رامبه ره خۆیدا بکات.
 به لام خالی سه رنجه راکنیش له وه دایه که له هه ردوو بارودۆخ
 و قوناغدا، کورد له ناو هه مان یه که ی ئایینیدا یه که ئایینی
 نیسلا مه. واته کوردیش له سه ره ئاستی باوه ره پێتان به و به ها
 پۆحی و ته خلاقی و عه قیده ییانه ی له قورنانه وه
 سه ره چاوه یان گرتیبوو، له گه ل عه ره به کاندایه که سان بوو. ته و
 یه که سانییه ی وایکرد کورد بێته به شیک له و پانتایییه ی نیسلا م
 بۆخۆی داگه پری کردبوو و ته مه ش بێته هۆی ته وه ی
 به شداری کولتوریانه ی کورد له چوارچه یوه ی ته م پانتاییه و
 به پێی به ها پۆحی و ته خلاقی و عه قیده ییه کانی ته و پانتاییه
 بێت.

هه ره چۆنیک بێت به عه ره بکردنی کورد وه ک پرۆسه یه کی
 تێپه یی و وه ک قه فه سینیکی ئاسنین، له پوانگه ی عه ره به

مسولمانه کانه وه هه ولداتیک بووه بۆ دهسته مۆکردن و خۆمالیکردنی کورد (کورد به هی خۆکردن). ههروهها به خشیانی جۆریک له دانیایی بووه به هیزیکی گهروهی کۆمه لایهتی که ورووژاندن و تهره کردنی له بهرژه وهندی شه و کاتهی ده ولت و خه لاقه تدا نه بووه. شه مه جگه له وهی دابه شکردنیکي په مزیانهی «په چه له کیک» بووه له گه ل کورد دا؛ که تا ده هات شه و په چه له که پیروزیی خۆی له نایینی ئیسلامه وه وهرده گرت و له بنه چه یه کی ئیسماعیلی (المستعربه) و قه حتانی (العاربه) وه ده گۆرا بۆ بنه چه یه کی عه ره بیی ئیسلامیانه ی پیروژ¹⁴.

شه وهی جینگه ی سه رسووپمانه شه وه یه، که دابه شکردنی شه م پیروزییه له سه ر ئاستی په چه له ک، له گه ل کورد، پنه وانه ی گوتاری سه ده کانی ناوه راستی عه ره به له ئاست میلله تانی دیکه ی دهره وهی «دار الاسلام» دا، که گوتارینکی پووتکهره وه بووه و له سه ر دامالین و شیواندن و پیسکردنی خه سه له تی پیروزیی له هه موو «شه وه کانیتتر» ی دهره وه ئیشیکردوه¹⁵.

¹⁴ ئارشاک بۆلادیان: کورد له سه رچاوه عه ره بییه کاند، ل ۱۵۴-۱۵۵.

¹⁵ د. عبدالله ابراهیم: القهریة الاسلامیة، ص ۹۱-۱۳.

دوهم: خو به عه به بکردن

نه گهر به مانايه ک له ماناکان به عه به بکردن بریتیبیت له
شیمتیاژنیک، که عه به به کان له ساتنیک له ساته کانی قهیرانی
ناسنامه ی سیاسیی خویاندا دهیده نه کورد و وهک نامرازنیک
بو دهسته مۆکردن و کپکردنه وهی نه گهری ناربه زاییه کانی
نهمه ی دواپیان به کاری دههینن؛ شه وه خو به عه به بکردن
ته سلیمبوونی کورده به و گوتاره و به کارهینانیه تی بو
خوگونجانندن و دابینکردنی شوینی خو ی له ناو گوتاری
یه که مدا. وه لی ده بیت گوتاری یه که م چه نده به هینز و
گشتگیر بوو بیت تا کورد بخاته ناو شه و قه فه سه ناسینه وه و
بیهیننیه سهر شه و بروایه ی که چیژ له به عه به بکردنی خو ی
وهر بگریته؟ ده بیت پرۆسه ی به عه به بکردن چ ناسویه کی بو
نه وسای کورد ده ستنیشان کرد بیت، تا کوردیش
خو به عه به بکردن وهک تاکه دۆخی مانه وهی خو ی قه بوول
بکات و بگره شانازیشی پتوه بکات؟

شه وهی جینگه ی سهرنجه شه و گریمانه یه یه که ده لیت:
به عه به بکردن پیشه سهرجه بو خو به عه به بکردن و یه که میان
خه ونیکه نه ویتر ده بیینی و نوو میشیان و مدیهینه ری شه
خه ونه یه. نه گهر کورد نه که وتبا باوه شی پرۆسه ی خو
به عه به بکردنه وه، شه وه پرۆسه ی به عه به بکردن ههر گیز

مانایه کی نه ده بوو. چونکه نه گهر به عهره بکردن بریتیبیت
 له و ناسنامه یی عهره ب به کوردی به خشیوه تا خوی نه بیت،
 شه و خو به عهره بکردن ده سته لگرتنی کورد بوو له خودی
 خوی و جوریگ بوو له خو خالی کړدنه و له هه موو شه
 مانایانه ی کوردیوونی شه و یان به و مانایه ی له و سرده مه دا
 باو بوو، پڼکده هینا. یا خود ده توانین بلنن، نه گهر
 خو به عهره بکردن جوریگ له «هاوگونجاندنی»
 دروست کړدبیت، شه و نه گونجاوترین جوری ناسنامه ی
 به خشیوه ته کورد و نه میس قه بوولی کړدووه. چونکه
 ناشکرایه به خالی کړدنه و هی کورد له ناسنامه ی خوی هه موو
 شه و زه مینه یه ش به به تالی ده مینیته و که شوناس تیایدا
 ده خه ملیت. شوناس له و زه مینه یه دا گه شه ده کات که
 نازادیی پرسیارکردن له نارادا بیت و یه کیکیش له و
 پرسیارانه پرسیری خود له خوی و له جیهانی ده و روبه ری
 خوی. به لام کاتیک خود له خوی به تال ده کړیته و، شه و
 هه موو شه و پرسیارانه ش بیده نگ ده کړین که په یوه ندی
 خود به خوی و به جیهانی ده و روبه ری هه دیاری ده کن.
 بوی به نه گهر به عهره بکردن له پوانگه ی
 نه خشه داپړه کانییه و جوریگ له نیمتیا ز بووبیت، شه و
 شه نیمتیا زه دیاری سته مکاریکه بۆ به رامبه ر تا له خودیکی
 سه ربه خووه بیکاته خودیکی ملکه چ، خودیک که له پېناوی
 مانه و هی خوی و گه وره کړدنی سته مکاردا، خوی به کویله

دهکات و هه موو خۆ به کۆیله کردنیکیش پینگه و مانه وهی
سته مکار به هینز دهکات^{۱۶}.

به سه رهاتی ئهم په یوه ندییهی کورد له ئاست شوناسی
خۆ به عه ره بکردندا چیرۆکنیکی دوور و دریزه و تا ئیستاش
به رده وامه. وه لئی به پینچه وانیهی چیرۆکه باره کانه وه،
پاله وانیهی ئهم چیرۆکه (که میر و سه ردار و پادشا و
ده سه لاتداره کورده کسانن)؛ له میانیهی به سه رهات و
پرو و داوه کاندای خۆی دروست ناکات و گه شه به که سیتی خۆی
نادات، به لکو به رده وام که سبوونی خۆی له ده ست ده دات و
ئه ویتتر به رجه سه ته ده کات. هه میشه خۆی بچووک ده کاته وه
و ئه ویتتر گه وره ده کات. هه رده م ده کشیته دواوه و ئه ویتتر
ده هینیتته جینگه کهی خۆی. به رده وام خۆی بیده نگ ده کات و
لیده گه برئ ئه ویتتر له جیاتی ئهم قسان بکات و ...

یه که مین ده رکه وته کانی خۆ به عه ره بکردن خه سه له تیکی
میزو و بیان هه یه و له ناو هه لومه رجیکی بابه تیانه وه فهرز
ده کرین، به لام هیدی هیدی له میانیهی په وتی میز وودا؛ بق
کورد ده بنه خه سه له تی ده روونی و له ناخیدا جینگه ره بن و
خۆ به که مزانی و شهرم و ترس و سنگفر او انییه کی ساخته
به ره مه مده هینن که به هزیه وه به رده وام «من» ی کوردی

¹⁶ له مباره یه وه بگه رپه وه بۆ: شاتین دولا به وتی: سیاسه ت
/طاعت (رساله ای درباره بردگی اختیاری. ت. علی معنوی. تهران نشر
نی، ۱۳۷۸.

تاراوگه ده‌کریټ و مافی خودبوونی خوی له ده‌ست ده‌دات. ده‌بښته کاینیکی بڼ خود بڼ ویترو له‌خزمه‌ت نه‌ویترو هه‌لقه له‌گوټی نه‌ویترو، که بڼ‌گومان هه‌موو نه‌مه‌ش له قوناغی جیاوازا و به‌شپوهی خوی و به‌پاساوی تایبته ټاراسته ده‌کریټ.

نه‌وهی لیږده‌دا پټویسته بگوتیږی نه‌وه‌یه: هه‌رچه‌نده یه‌که‌مین پروداوه‌کائی ټهم چیرۆکه به‌ پروداوی خۆبه‌عه‌ره‌بکردنی کورد ده‌سته‌نده‌کات، به‌لام کاتیک ټهم پرۆسه‌یه ده‌بښته خه‌سله‌تی ده‌روونی و له‌ ناخدا جینگیر ده‌بښت، ټیدی زه‌مینه‌سازی ده‌کات تا کورد له‌ ناست هه‌ر لایه‌نیکي ترده‌ ده‌ست له‌ خودبوونی خوی هه‌لبگریت. واته خۆبه‌عه‌ره‌بکردن له‌ ناستی ده‌روونیدا ریگه‌ خوشکه‌ر بووه تا کورد له‌ ناست هه‌ر نه‌ویکی‌ترده‌ دوو‌چاری هه‌مان خۆ به‌که‌مزانی بښت و نه‌ویترو زۆر له‌وهی که هه‌یه‌گه‌وره‌تر بکات.

خالنیکي دی که نابښت به‌لایدا ټیپه‌ر بښین نه‌وه‌یه، که پښمانده‌لښت دیارده‌ی خۆبه‌عه‌ره‌بکردن دیارده‌یه‌کی گشتگره‌وه‌ی ناو نه‌و جوگرافیا‌یه نه‌بووه که کورد ټیا‌یدا ژیاوه، یاخود به‌لای که‌مه‌وه سه‌رچاوه‌کان به‌و جوړه‌باسی ناکه‌ن. به‌لکو نه‌وه‌ی جینگه‌ی سه‌رنجه، ټهم دیارده‌یه تایبته بووه به‌و چین و تو‌یژه‌خواه‌ن ده‌سه‌ل‌ته‌کوردانه‌ی که له‌کاتی په‌چه‌له‌ک بردنه‌وه‌سه‌ر و په‌سه‌ندکردنی نه‌وه‌ی نه‌وان به‌ په‌چه‌له‌ک عه‌ره‌بڼ، هه‌ستیان به‌ به‌رژه‌وه‌ندی

خۇيان كوردوۋە و يەكە مین گروپپىكن كە ويستېنتيان
 خۇيان لەناو قەفەسە ئاسنىنە كەدا بېيىننەۋە. سەرچاۋە كان
 باس لەم دياردە يە ۋەك دياردە يەكى سەرپاگىرى نار
 كۆمەلگەي ئەوساى كورد ناكەن، بەلكو باس لەو سەردار و
 پادشا و مير و خاۋەن دەسەلاتە كوردانەي كۆن دەكەن، كە
 نە ياندە ويست بۆ مانەۋەي خۇيان ئەم ھەلەيان لە دەست
 دەربچىت. لېرەۋە زۆر سەير نىە كە لە ئىستاشدا گەرانەۋەي
 خۇبە عەرەب كوردن بە شىۋاز و پاساۋەكانى ئەم سەردەمە،
 ھەر لەناو ئەم چىن و تۇيژانەۋە سەرىپەلداۋەتەۋە و لە
 شۆيىنكى دىكەدا، بە كورتىش بىت، دەگەرپىچەۋە سەر ئەم
 بابەتە.

يەكېك لە ديارترىن ئەو بىنەمالە كوردانەي كە گومان لە
 پەچەلەكى كورد بوونىيان نەكراۋە و زانىيارى ئەو
 سەرچاۋانەش كە گەلانى دراۋسىي كورد نووسىويانن ئەمە
 دووپات دەكەنەۋە، ئەيۇبىيەكانن^{۱۷}. ئەگەرچى ھەر لە
 كۆنەۋە زۆر لە نووسەران لە پەچەلەكى كورد بوون، يان
 عەرەب بوونى ئەم بىنەمالە يەيان كۆلىۋەتەۋە، ۋەلى دواچار
 ھەموويان لەسەر ئەۋە كۆك بوون كە ئەسلى ئەو بىنەمالە يە

^{۱۷} لەمبارە يەۋە ئارشاك پۇلادىيان: كورد لە سەرچاۋە عەرەبىيەكاندا،
 ل ۱۹۶۰ ئامازە دەكەت بە كىتەبەكەي نووسەرى ئەرمەنى كىراكوس
 كانتساگىتى: مېژوۋى ئەرمەن، يەرىغان، ۱۹۹۱، ل ۱۵۰. ھەرۋەما
 بېروانە واسىلى نىكىتىن: كورد و كورستان. ۋەرگىنرانى خالىد
 حسامى (ھىندى)، ھەولېر ۱۹۹۸، ل ۵۱۷ و بەرەۋ دوا.

كوردن و له هۆزى «په وادى» ين¹⁸. ئارشاك پۇلادىيان له
 كتيبه كهيدا، شه و راستيه مان بۇ ده خاتمه پوو كه
 ليكۇلەر وه كان؛ وىراي زانين و تەباييشيان له سەر
 كورد بوونى شه يوبيه كان، كه چى له هه و لدانىش نه كه وتوون
 بۇ بردنه وهى په چه له كى شه و ته ماله يه بۇ سەر شه يان شه
 هۆزى عەرب و ده نيت: «لهوش پتر هه ندى نووسەر
 زانيارى وايان نووسيوه، شه وهى لي هه لده كرىندريت، كه وا
 چه ندين ميرى شه يوبى نكوئىيان له عەرب بوونى خۇيان
 نه كرىووه»¹⁹. شه وهى شه نووسەر شامازهى پنده كات (ئىبن
 واصل شه لمازنى) يه كه له به ره مەنكىدا نووسيو يه تى:
 «دهسته يهك له پادشايانى بنه مالهى شه يوبى نكوئىيان
 ده كرد په چه له كيان كورد بيت و گوتويانه: "ئيمه عەربىن،
 به لام له لاي كوردان نيسته جي بووين و ژنمان ليته ناون»²⁰.
 پۇلادىيان، وىراي تيزبىنى په خنه گرانهى له كاتى
 خويندنه وهى سەرچاوه كاندا، ددانيش به وه دا ده نيت، كه
 بىرى به په چه له ك عەرب بوونى كورد لاي شه هۆزه

¹⁸ ئارشاك پۇلادىيان: كورد له سەرچاوه عەربيه كاندا. ل ۱۶۰.

¹⁹ هەمان سەرچاوه، ل ۱۶۱.

²⁰ ابن واصل: مفرج الكروب فى اخبار جى ايوب. قاهرة ۱۹۵۳.

ج ۱، ص ۳.

کوردانه‌ی لیره و له‌وئ له‌سەر زه‌مینی ده‌وله‌تی خه‌لافه‌تی
 عه‌ره‌بی ئیسلامی ب‌لاو ببوونه‌وه، نه‌ختیک بره‌وی هه‌بووه²¹.
 له‌گه‌ل هه‌موو شه‌وانه‌شدا توێژه‌ری کورد ب‌وئ هه‌یه‌ به‌و
 به‌نگه‌یه‌ی شه‌و زانیاریانه‌ له‌و سه‌رچه‌اوانه‌وه
 گواسته‌راونه‌ته‌وه که عه‌ره‌به‌کان به‌مه‌به‌ستی تایبه‌تی خویان
 نوسیویان، یان له‌ژێر کاریگه‌رییاندا دووباره‌ کراونه‌ته‌وه،
 یاخود له‌به‌ر شه‌وه‌ی خالین له‌ داتای زانستانه‌ی میژوویی و
 زیاتر له‌ به‌ندوباو ده‌چن، گومان له‌ گشت شه‌و سه‌رچه‌اوانه
 بکات. وه‌لئ کاتیک ده‌گه‌ینه‌ سه‌ر سه‌رچه‌اوه‌ کوردیه‌کان، که
 هه‌مان شه‌و شتانه‌یان به‌ زیادیشه‌وه‌ دووباره‌ کردوونه‌ته‌وه،
 چیدی ناتوانین شه‌و مه‌یله‌ به‌شارینه‌وه‌ که نووسه‌ره
 کورده‌کان و بنه‌ماله‌ خاوه‌ن ده‌سه‌لاته‌کانی کوردیش
 له‌مباره‌یه‌وه‌ بوویانه.

دوو که‌س له‌ دیارترینی شه‌و میژوونوس و نووسه‌ره
 کوردانه‌ش، میر شه‌ره‌فخانی به‌دلیسی و مه‌لا مه‌حمودی
 بایه‌زیدین، که‌یه‌که‌میان وێرایی په‌زامه‌ندی له‌سه‌ر
 په‌چه‌له‌کی عه‌ره‌بیانه، مه‌یلی به‌ره‌و به‌ئیرانیکردن «به‌
 فارس‌کردن»ی کورد زیاتره‌ و دووه‌میشیان جه‌خت ده‌کاته‌وه
 سه‌ر به‌عه‌وه‌بکردنی «به‌ده‌ویانه‌»ی کورد. یه‌که‌میان له
 سه‌ده‌ی شانزده‌هه‌می زایینیدا ژیاوه‌ و دووه‌میشیان له
 سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌مدا. شه‌م دوو میژووده‌ش بایه‌خیکی

²¹ تارشاک پۆلادیان: کورد له‌ سه‌رچه‌اوه‌ عه‌رمیه‌کاندا. ل ۱۶۶.

گرنگیان هه‌یه، چونکه ناش‌کرای ده‌کات؛ به‌دوورکه‌وتنه‌وه‌مان له سه‌ده‌کانی ناوه‌راست (که تیایدا گوتاری به‌عه‌ره‌بکردن سه‌ه‌نده‌ات)، نه‌کاریگه‌ریی بیروپای نووسه‌ره‌عه‌ره‌به‌کان کال‌بۆته‌وه‌ و نه‌هه‌ستی شانا‌زیکردنی کوردانی‌ش به‌په‌چه‌له‌ک بردنه‌وه‌ی خۆیان بۆسه‌ره‌عه‌ره‌ب، دامرکاوه‌ته‌وه‌ و نه‌خویندنه‌وه‌یه‌کی په‌خنه‌گرانه‌ی سه‌رچاوه‌کان له‌ بزافی میژوونووسی ئیمه‌دا سه‌باره‌ت به‌و بابه‌ته‌خه‌ملیوه‌.

سه‌ره‌تا شه‌ره‌فخانی به‌دلیسی له‌کتیبه‌نایابه‌که‌یدا (شه‌ره‌فنامه ١٥٩٦ی زایینی) و له‌چه‌ندین شویندا په‌چه‌له‌کی هۆز و بنه‌ماله‌ کورده‌کان ده‌باته‌وه‌ سه‌ره‌هۆز، یان‌که‌سایه‌تییه‌کی ناوداری عه‌ره‌بیی و ته‌نانه‌ت غه‌یره‌عه‌ره‌بیش، بۆ نمونه‌ سه‌ره‌جه‌له‌ی فه‌رمان‌په‌وایانی به‌دلیس ده‌باته‌وه‌ سه‌ره‌ته‌هماسیی کورپی یه‌زدگه‌ردی بیستم پادشای فارس^{٢٢}. شه‌و پنیوایه‌ میرانی هۆزی (هه‌کاری) و هۆزی (شامبو) له‌ بنه‌ماله‌ی خه‌لیفه‌کانی عه‌بباسین و میرانی جه‌زیره‌ش ده‌چنه‌وه‌ سه‌ره‌خالیدی کورپی وه‌لید، نه‌گه‌رجی

²² له‌و باره‌یه‌وه‌ به‌روانه: الامیر شرف‌خات البدلیسی: شرفنامه. ت. محمد جمیل الملا احمد الروزیانی. مؤسسه‌ موکراتی للطباعة و النشر، کوردستان/ اربیل ٢٠٠١، ص ٦٠٣. هه‌روه‌ها سه‌باره‌ت به‌ په‌چه‌له‌کی شه‌و هۆزانه‌ی ناویان هات به‌ پیز ته‌ماشای لاپه‌ره‌کانی (٢٦٩، ٣٢٧، ٣٤٣، ٤٢٩، ٤٤١، ٥١٣، ٥٦٠ و ٦٠٣) بکه‌.

به پنی سه رچاوه کان خالیدی کوری وه لید نه گه یشتوته نه و
ناوچه یه و به هوی بلأوبوونه وهی تاوونیشه وه هیچ یه کینگ
له نه وه کانی نه ماون²³.

مهلا مهحمودی پایه زیدیش (۱۷۹۹، ۱۸۶۷) له دوو
سه رچاوهی گرنگدا باس له عه ره ب بوونی په چه له کی کورد
ده کات²⁴. نه گه رچی نه و له زور بواردا بیرکردنه وه یه کی
نایینه خوازانه و پوشتنگه رانهی هه بووه و یه که مین
نووسه ریکی کورده توانیستی له که نار تو مارکردنه
مینزوویه کانیه وه، بیرو پای مرقناسانه، کومه لناسیانه و
دهروونشیکاریانهی کومه لایه تی ورد بخاته پروو، هه روه ها له
پیناوی پزگار بوونی کورده کان له په رته وازهیی و پارچه
پارچهیی، راشکاوانه باس له پنیوستیی دامه زرانندی

²³ له مباره یه وه برپوانه: مهلا جه میل پوژیسه یانی: (وه رگپران و
ساخکردنه وه): *ولانگیری رخشه خاکی عیراق* «فتح سواد العراق»، چ
۱، سلیمانی ۱۹۹۷ ل ۱۳، به نایبه تی په راویزی ژماره (۸). هه روه ها
ته ماشای په راویزی ژماره (۱) له لاپه ره ۲۶۹ ی شهه فنامه دا بکه.

²⁴ مهلا مهحمود پایه زیدی: *باب و نه ریتی کورمه کان*. وه رگپرانی د.
شکریه رسول، ۱۹۸۲، به غدا. هه روه ها: ی.شی. فاسیلیه فا: کتبی
نه دوزراوه بهر باری میووی کورستان. گۆزاری په هه ند، ژ. ۱۹۹۹/۸
و. عه بدولا مهردوخ. ل ۲۰۸-۲۲۷. ته مه پنشه کی کتیه
نه دوزراوه که ی مهلا مهحمودی تیدا بلأوکراوه ته وه.

ده و نه تی کوردی ده کات²⁵، که چی له مه سه له ی ده ستیشا نکردنی په چه له کی کورداندا ته و او له ژیر کاریگری نه زعی خۆبه عه ره بکردن دایه.

بایه زیدی له سه ره تای کتیبی داب و نه ریتی کورده کان، سالی (۱۸۵۸-۱۸۵۹) بانگه وازیک ده دات و ده لی: «با ئاشکرا بی لای به ریزان، قوتابیان و شاره زایان و بینهران که ئم میلله ته کورده له کۆنا له تیره ی عه ره بی به ده وی ده شته کی یه وه هاتوون»²⁶. پاش نه مه ش بایه زیدی، دیسانه وه به بین خسته پرووی هیچ بوونکردنه وه یه کی له بابته ته وانه ی سه باره ت به داب و نه ریتی کوردان ده یان خا ته پرو، ده لیت: «هه تا ووشه ی کورستانیش نه بووه»²⁷ و به پروای نه و خاکه ی پنیده گو ترئ کورستان؛ پینشان «جنگایه کی چۆل بووه له نیوان ئیران و خوراساندا»²⁸.

له سه رچاوه ی دووه مدا، که هه ندئ دووباره یوونه وه ی کتیبی «داب و نه ریتی کورده کان» یی پیوه دیاره، بایه زیدی به دووباره کردنه وه ی بیرو پای سه رچاوه کۆنه کان و بیرو را کانی شه ره فخان سه باره ت به په چه له کی کورد، سن

²⁵ ی.شی. فاسیلیه فا: کتیبیکی نه موزرا وه به ره به ی میژووی کورستان.

ل ۲۲۴.

²⁶ مه ۷ مه حمود بایه زیدی: داب و نه ریتی کورده کان. ل ۱۹.

²⁷ هه مان سه رچاوه، ل ۲۰.

²⁸ هه مان سه رچاوه و هه مان لاپه ره.

«نه‌قل» ده‌گیرپټه‌وه²⁹. له‌یه‌که‌میاندا‌کورد‌ده‌باته‌وه‌سه‌ر
 شه‌و‌که‌سانه‌ی‌له‌ماره‌کانی‌سه‌رشانی‌زو‌حاک‌پزگاریان
 بو‌وه‌(په‌چه‌له‌کی‌نه‌فسانه‌یی)، له‌دو‌وه‌میاندا‌کورد
 ده‌باته‌وه‌سه‌ر‌کابرایه‌کی‌زل‌و‌زه‌به‌لا‌حی‌چاو‌ده‌رپو‌قیو‌و
 مه‌لا‌وسا‌وی‌تو‌کنی‌بی‌چم‌ترستنه‌ر، که‌وه‌ک‌نو‌ینه‌ری‌کوردان
 چو‌ته‌لای‌په‌یام‌به‌ری‌ئیس‌لام‌(په‌چه‌له‌کی‌دیو‌و‌درنج)، له
 نه‌قلی‌سینه‌میشدا‌که‌وه‌ک‌بو‌خو‌ی‌ده‌لټت: «و‌ینده‌چی‌نزی‌ک
 له‌راس‌تیپه‌وه‌بی»³⁰، کورد‌ده‌باته‌وه‌سه‌ر «په‌سه‌نټی‌کی
 نا‌ئاسایی» له‌نه‌وه‌ی‌یافسی‌کو‌ری‌نوح، که‌بین‌گومان
 ده‌سته‌وا‌ژه‌ی «په‌سه‌نی‌نا‌ئاسایی» ته‌گه‌ر‌مانایه‌کی‌هه‌بیت
 نه‌وه‌هیچ‌نیه‌له‌«په‌چه‌له‌کټی‌کی‌نا‌په‌سه‌ن» زیاتر.

ته‌گه‌ر‌نه‌مانه‌و‌یت‌هه‌روا‌به‌ئاسایی‌به‌لای‌شه‌ره‌فخان‌و
 بایه‌زیدیدا‌تټپه‌ر‌ببین، به‌تاییه‌تی‌سه‌باره‌ت‌به‌وه‌ی‌که‌نه‌ک
 هه‌ر‌بر‌وایان‌به‌عه‌ره‌ببوونی‌کورد‌هه‌یه‌و‌له‌وباره‌یه‌وه‌هیچ
 په‌رسیار‌و‌نیشانه‌یه‌کی‌سه‌رس‌وو‌پمان‌دانانین، به‌لکو
 په‌چه‌له‌کی‌غیره‌عه‌ره‌بیشی‌بو‌ده‌دو‌زنه‌وه‌و‌پاشان‌له‌لای
 بایه‌زیدی‌په‌چه‌له‌کټی‌کی‌نا‌مر‌و‌پیشیان‌ده‌دری‌ته‌پال؛
 هه‌روه‌ها‌ته‌گه‌ر‌نه‌مانه‌و‌یت‌بیرو‌پای‌شه‌وان‌به‌وه‌پاساو

²⁹ ی.شی. فاسیلیه‌فا: کټی‌بټی‌کی‌نه‌موزرا‌وه‌دهرباره‌ی‌می‌ژوو‌ی‌کورستان.

۲۱۱-۲۱۰

³⁰ ی.شی. فاسیلیه‌فا: کټی‌بټی‌کی‌نه‌موزرا‌وه‌دهرباره‌ی‌می‌ژوو‌ی‌کورستان

۲۱۱ ل

بدهینه وه که هینشتا هستی نه ته وهیی له لایان گه شهی
 نه کورد بوو، شه وه شه و گریمانه یه زیاتر ده چه سپیت که پیشتر
 خسته پرو و به پتویستی ده زانم لیره دا بگه پیمه وه سه ری.
 نیمه پیشتر گوتمان، به عه ره بکردن پیشمه رجه بو
 خۆبه عه ره بکردن. نه گهر کورد نه که وتبا با وه شهی پرۆسه ی
 خۆبه عه ره بکردنه وه، شه وه پرۆسه ی به عه ره بکردن هه رگیز
 مانایه کی نه ده بوو. شه وهی مانا به پرۆسه ی به عه ره بکردن
 ده به خشیت، به پیره وه چوونی شه وه پرۆسه یه یه له لایه ن
 کورده وه. چونکه نه گهر به عه ره بکردن بریتی بیت له وه
 ناسنامه یه ی عه ره ب به کوردی به خشیه تا خۆی نه بیت،
 شه وه خۆ به عه ره بکردن ده سته لگرتنی کورد بووه له خودی
 خۆی و جۆریک بووه له خۆ خالی کردنه وه له هه موو شه
 مانایانه ی کورد بوونی شه ویان پینکده هینا. یا خود ده توانین
 بلین، نه گهر خۆبه عه ره بکردن جۆریک له هاوگونجاندنی
 دروستکرد بیت، شه وه نه گونجاوترین جۆری ناسنامه ی
 به خشیه ته کورد و ته میش قه بوو لیکرد وه. چونکه
 ناشکرایه به خالی کردنه وهی کورد له ناسنامه ی خۆی،
 هه موو شه وه مینه یه ش به به تالی ده مینیت وه که شوناس
 تیایدا ده خه ملیت. شوناس له وه مینه یه دا گه شه ده کات که
 شانادی پرسیارکردن له شانادا بیت و یه کیکیش له وه
 پرسیارانه پرسیاری خوده له خۆی و له جیهانی ده وروبه ری
 خۆی. به لام کاتیک خود له خۆی به تال ده کړیت وه، شه وه
 هه موو شه وه پرسیارانه ش بیده نگ ده کړین که په یوه ندیی

خود به خوی و به جیهانی ده و روبه ریه وه دیاری ده که ن و په یوه نندیه که ش ده که نه په یوه نندیه کی سه پاور، نه گهر نه لنین توتالیتاریانه.

خود نه وکاته ده توانیت په یوه نندی به خوی و به جیهانی ده و روبه ری خویه وه بکات، که سه ربه خویی خوی له ده ست نه دابیت. چونکه نه گهر خود به تال کرابیته وه له خوی و شوناسنکی دیکه ی خرابیته پال که خوی نیه، نه وه قه بوولی هیچ په یوه نندیه که له گهل دهره وه ی خویدا ناکات و نه و په یوه نندیه مانای نابیت. ته نیا مه گهر نه و شوناسه تازه په ی ده دریته خود له ریگای سته مکارییه وه بی، یان له ریگای نه فیکردنه وه ی خوده وه. به مانه یه کی دی: ته نیا نه وکاته په یوه نندیه که ده بیت په یوه نندی؛ که خود وه که جه وه ریگ له و په یوه نندیه دا پاریزراو بیت و نه و په یوه نندیه ش ببیته په یوه نندی به و خوده سه ربه خو و پاریزراو و رییز لیگیراوه وه.

شوناسنکی نوی بق خود، نه وکاته شوناسنکی نوییه؛ که ئیزافه یه که بکاته سه ر خود وه که نه وه ی که له خودی خویدا هیه و مانای خودبوونه که ی فراوانتر بکات، به لام نه گهر نه و شوناسه له سه ر حسابی سرپینه وه ی خوده جه وه رییه که وه بیت، نه وه شوناسنکی توتالیتاریانه یه، که سه ر خود خوی، ده کاته قوربانیه یه که م. بق نمونه: وه ختی نازناویک ده دینه پال تاکیک، که هه لگری خودیکه و ناویکی تایبته به خوی هیه، نه وه نه و نازناوه ئیزافه یه که بزسه ر

شوناسی جه وهری و پنیوسته له خزمهتی چه سپاندنی تاکبوونی شهو خوده سهر به خویه دا بیت که نازناوه که ی پنی شیرافه ده کریت. واته خرمهت به سهر به خویی ناوه شه خسییه که بکات و مانای تاکبوونی هه لگری ناوه که، جیگیرتر و فراوانتر بکات. وه لئی ته گهر نازناوه که ناوی شه خسیی تاکه که سه که ی سرپییه وه و نازادییه کانی سنووردار کرد؛ شهو نابیته شیرافه یه ک بوسه شوناسی شهو که سه، به لکو شوناسه جه وه رییه که ی ده خاته لاوه و بوقوی له جیگه که ی نیشته جی ده بیت. به م پنیهش نازناوه که نابیته نازناو له خرمهتی شوناسی یه که مدای به لکو خوی ده بیت شوناس. (له به شی کوتاییدا ده گهر پییه وه سهر ته م باسه).

بزیه ته گهر به عه ره بکردنی به رای ی له پروانگی نه خشه داپژده کانییه وه جوریکیش له نیمتیاز بووبیت درابیته کورد و ته گهر کوردیش نه مهی وه ک دیاری و بانگه یشتنیکیش لیکد ابیته وه و به هوییه وه گونجانیکیشی له گهل شهو هه لومه رجانده دا دروستکردیت که به رامبه ر خستویتیه به رده می؛ شهو دواچار شه دیارییه، دیاریی سته مکاریکه بق به رامبه ر تال له خودیکی سهر به خوه بیکاته خودیکی ملکه چ. خودیک که له پیناوی مانه وهی خوی و گهره کردنی سته مکاردا، خوی به کزیله ده کات و هه موو خق به کزیله کردنیکیش پینگه و مانه وهی سته مکار به هینز ده کات.

شهره فخان و بایه زیدی؛ شه و نده ته سلیم به گوتاری
 به عه ره بکردن بوون، که خویه عه ره بکردنه که یان بۆته
 پینشهرج بۆقه بولگردنی هه رشتیکی دیکه ش سه باره ت به
 ره چه له کیان! به مانایه کی دی: خویه عه ره بکردن (خو
 به نه ویتراکردن) له لای نه وان شه و نده بۆته خه سله تیکی
 ده روونی و له ناخیاندا جینگیر بووه، ئیدی زه مینه ی
 خوشکردووه تا له ئاست هه ر لایه نیکی تر دا ده ست له
 ره چه له کی کوردپانه ی خویان هه لبگرن و نه و مه سه له یه یان
 هینده به لاره گرنگ نه بیت. وهک ئارشاک پۆلادیان گوتویه،
 شه و ی جینگه ی سه رسورمانه شه و یه: مه لا مه حمود وهک
 پروناکبیریک و ماموستای یواری فیرکردن، له سه ر
 دووباره کردنه و ی شتیک سووره؛ که له سه ده گانی ناوه ندا
 خراوته پروو، به بی شه و ی هیچ به لگه یه کی به رجه سه
 نیشان بدات³¹.

بیسوود نابیت له په راوینزی شهره فخان و بایه زیدیدا³²
 باس له مینوونووسیکی دیکه ی کورد وهک نمونه بکه ین، که

³¹ ئارشاک پۆلادیان: کورد له سه رچاوه عه ره بییه کاند، ل ۱۹۴.

³² له راستیدا له پینش شهره فخانیه شه و ده قی (یاداشته گانی مه نمن
 به گ کورپی بینگه به گ) مان هه یه که نمونه ی خویه که مزانی و
 شکسته نه فسی نو سه ره که ی ده رده خه ن و پئویستی به
 توپزینه و ده یه کی تایبته هه یه. مه نمن به گ شه یاداشته نه ی وهک
 سکا لاپه ک پینشکه شی سولتان مورادی سیه م کردووه و تیایدا واده ی
 به ندابه تی خوی بۆ سولتانی تورک ئاشکرا کردووه و به مجوره شی

پوونتر ناشکرای دهکات میژوونووسه کوردهکان، وێرایی
 هه‌موو دلسۆزییه‌کیان، هینشتا له‌مه‌سه‌له‌ی په‌چه‌له‌کدا
 چاوپۆشی ده‌که‌ن و ناتوانن خۆیان له‌ دووباره‌کردنه‌وه‌ی
 زانیاری سه‌رچاوه‌ کۆنه‌کان به‌دوور بگرن. له‌مه‌ش گرنگتر
 نه‌وه‌یه‌ ناشکرای ده‌کات نه‌وان نه‌وه‌نده‌ ته‌سلیم به‌ گوتاری
 به‌عه‌ره‌بکردن بوون، که‌ خۆبه‌عه‌ره‌بکردنه‌که‌یان بۆ ته‌
 پێشمه‌رج بۆقه‌بولکردنی هه‌رشتیکێ دیکه‌ش سه‌باره‌ت به‌
 په‌چه‌له‌کیان. نه‌و میژوونووسه‌ش (عه‌بدولقادر کوپی
 پۆسته‌می بابان)ه‌، که‌ ده‌بیته‌ له‌ ساڵی (١٨٦٨)دا کتێبی
 (په‌وه‌شی کوردان)ی نووسییه‌ت^{٣٣}.

عه‌بدولقادی بابانی‌ش له‌سه‌ر په‌چه‌که‌ی میژوونووسه‌
 کورده‌کانی پێش‌خۆی و دیسان وه‌ک نه‌وان به‌بن
 گفتوگۆکردن و به‌لگه‌هینانه‌وه‌، دوا‌ی نه‌وه‌ی پاسی‌گه‌یشتنی
 بانگه‌وازی ئیسلام به‌ کوردستان و هاتنی سواره‌ی عه‌ره‌ب بۆ
 ولاتی کوردان و شه‌پی نێوان کورد و عه‌ره‌ب و سه‌رکه‌وتنی

خۆی ده‌ناسینیته‌: «په‌گه‌زی به‌نده‌ بێگه‌ به‌گ نه‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ هه‌ریه‌ک
 له‌ نه‌ه‌ر عوبه‌یده‌ی جه‌راح له‌ ده‌ مژده‌ پێدراوه‌که‌ به‌ و مێری
 ئیمانداران عه‌باس». پروه‌ته‌: «یاداشته‌کانی مه‌نمۆن به‌گ کوپی بێگه‌
 به‌گ». وه‌رگێڕانی: سه‌لاح نه‌قشه‌بندی، ده‌زگای چاپ و په‌خش
 سه‌رده‌م، سلێمانی ٢٠٠٢، ل ٣١.

³³ عبدالقادر کوپی پۆسته‌می بابان: *په‌وه‌شی کوردان*. وه‌رگێڕانی له‌
 فارسییه‌وه‌: که‌ریمی حیسامی، ١٩٩١، ستۆکه‌هۆلم.

عەرەبەكان دەكات³⁴ لە باسی داگیرکردنی ناوچەى «پاوه»دا،
 (كە دیارە بۆیە داگیركراوه چونكە كوردەكان لەوێ
 بەرگرییانكردووه)، دەبیژێ: «پاش و پیرانكرنى خانوان و
 كوشتارى خەلك ئاورگەى پاومشیان وێران كرد. هێندى لە
 لەشكرى عەرەب كە ئەو شوپنەیان بەدل بوو، هەر لەوێ
 نیشتهجى بوون»³⁵. ئەمجا لە درێژەى قسەكانیدا دەكەوێتە
 زەمینە خۆشكردن بۆ بە عەرەبكردن كوردەكانى ئەوێ و
 دەلێت: «مەعازى كورێ جەبەل لەگەڵ هێندى لەو عەرەبانە
 كە لە پاوه مانەوه، ژنى كوژراوهكانیان داگیر كرد و مەدائى
 زۆریان لێ وەپاش خستن و لە دەورووبەرىش خزمایەتیان
 پەیدا كرد و كەم كەم ئىسلام لەو چیا و لێرمواره بڵاو بووه و
 تا ئىستاقاش خەلكى پاوه بنەچەكەى خۆیان دەبەنەوه سەر
 مەعازى كورێ جەبەل و عەرەبەكانى تر كە لەوێ نیشتهجى
 بوون»³⁶. (لاركردنەوه كە لە منەوهیە). بەم قسەیهدا
 عەبدولقادرى بابان دەكەوێتە ناكۆکییەكەوه و ئەوهى بیر
 دەچێتەوه كە بوونى كوردەكانى پاوه دەكەوێتە پێش هاتنى
 عەرەبە مسوڵمانەكانەوه و هەر ئەمەش وایكردووه ئەوان
 بەرگری بکەن، بۆیە ناکریت ئەمەى دواییان ببێ بنەچەكەى

³⁴ هەمان سەرچاوه، ل ٢٤-٢٦

³⁵ سەرچاوهى پێشوو، ل ٢٥-٢٦.

³⁶ عبدالقادر كورێ دۆستەمى بابان: *پەرموشى كوردان*. ل ٢٦.

ئەو دەي يەكەميان، تەنيا مەگەر بەپيى گوتارى
خۆبە عەرەبكردن نەبىت.

لەمەش سەيرتر ئەو دەيە كە ناوبراو لە باسكردنى مېژووى
بابانىيەكاندا³⁷ لەدايكەو دەچەلەككى «فەرەنگيانەي
مەسيحيانە»يان دەداتە ھال و لە باوكيشەو، بە شيوەيەك
پەمزی؛ نازناويان دەباتەو لە سەردارى سووپاي
عوسمانى³⁸ بۆ ئەم مەبەستەش چيرزكى مەلا ئەحمەدى
دارەشمانە دەگنریتەو كە چۆن عاشقى كيزىكى فەرەنگى
بوو و بەرھەمى ئەو عەشقەش (بابا سولەيمان، يان: سلیمان
بەبەي) سەرئەلقەي مېرەكانى بابانە³⁹.

كەواتە وەك دەبينين، دواي يەكەمىن شەپۆلى
بەعەرەبكردن و پاشان خۆبە عەرەبكردن، پيگا خۆشدەكرى
بۆ قەبوولكردى ھەر پەچەلەككى بۆ كورد، ئەمەش بەبى
خستە پووى بەلگە، يان گەرانەو بۆ سەرچاوەي
باو دەپيكراو.

نەبوونى بەلگەي بەرجەستە خەسلەتێكى ديارى بەرھەمى
ھەندىك لەو نوسەر و مېژوونوس و خاوەن بىنەمالە و
ناينزا كوردیانەيشە كە لە سەدەي بيستەمدا باسيان لە
پەچەلەككى كورد و بىنەمالە و ناودارانى ئەم مەللەتە

³⁷ ھەمان سەرچاو، ل ۸۳، ۸۹

³⁸ ھەر ئەو سەرچاو، ل ۸۸-۸۹

³⁹ عبدالقادر كوربى پۇستەمى بابان: پەوشى كوربان، ل ۸۹.

کردووه. وه گنه وهی خۆبه عه ره بکردن به در یژایی سه ده کان
 شه وه نده ره چه له کی داکوتا بیت، که ئیدی پیو یستی به به لنگه
 و سه چاوه هینانه وه نه بیت. بۆیه شه گه ر باسی شه و مه یله
 له لای چینی ده سه لاتداری ئایهنزای ئیزیدی سه کان و
 ئامازه کردنی «مه سه فا ره ش»؛ کتیی پیروزی شه وان، بۆ
 خزمایه تی نیوان ئیزیدی سه کان و خه لسیفه کانی شه مه وی
 نه که ین⁴⁰، که هه له به ته له سه رده می ئیستادا ئیزیدی سه کان
 شه وه ره تده که نه وه، شه وه گیرانه وهی ره چه له کی به نه ماله ی
 به در خانیه کان بۆ خالیدی کوپی وه لید، شتیکی زۆر
 سه رنچرا کیشه.

نهم به سه ره اته ش له (یاداشته کانی میچه ر ئوئیل له
 کوردستان) دا باسی لئوه کراوه⁴¹. جار ئی بۆ شه وهی له و که ش
 و هه وایه تینگه ین که ئوئیل تیایدا ژیاوه و دیسانه وه بۆمان
 ناشکرا ببیت که گوتهاری به عه ره بکردن چۆن بۆته به شیک له
 ناخی خۆبه عه ره بکردووی کورد، شه وه شه له یاداشته کانی
 ناوبراو ده نووسمه وه که تیایدا باس له «هه لویستی
 کورده کان» به رامبه ر عاره بان ده کات: «کورده کان به چاو ئیکی
 تایی به تی نه ماشای براوس ئی عه ره به کانیان ده که ن، به و چاوه

⁴⁰ ئارشا ک هۆلادیان: کورد له سه رچاوه عه ره مبه په کاندا، ل ۱۶۵.

⁴¹ میچه ر ئوئیل: یاداشته کانی میچه ر ئوئیل له کوردستاندا.

وه رگیرانی: حسین شه حمه د جاف، حسین ع. نیرگسه جاری به غدا،

۱۹۸۴.

ته ماشایان ده کهن که قورئان به زمانی نهوان نیردراوه و
 بیویسته ریزیان لیگیریت، وهک برایهک و هاودین ته ماشا
 ده کرین. ههست و سۆزیک قوول و پیشه داریان ههیه
 بهرام بهریان و به دراوسی و هاوبهشی بهرژموهندی ژایانیا
 ده زان»⁴².

ئهم هه لویستهی کورده کان، نیشانهی هاوسی سۆزی و
 هاوسی نهتی و سنگفراوانی نهوانیش بیت، هیشتا نهو
 خۆبه که مزانییهی کورد ناشاریته وه که له ئاست عه ره بدا
 هه یانه و له سه ر بنه مای پیرۆزکردنی زمانی نهوان
 دامه زراوه، چونکه قورئانی پهی هاتۆته خواره وه. ئهم
 هه لویستهی نوئیل به ناوی کورده کانه وه تو ماری کردوه،
 هه مان نهو هه لویستهیه که پرۆژهی به عه ره بکردنی سه ره تا
 ده یویست کورد وه ریبگیریت. ئهمه هه مان هه لویستی خو
 له بیرکردن و خو کشانه وه دواوه و خو کردن به کۆیله و
 نهو یتر بردنه پیشه وه و به سه ردارکردن و پیرۆزکردنی نهتی،
 که خۆبه عه ره بکردن له ئهمه دا چاندوو په تی و بۆته
 بونیادیکی سایکۆلۆژیش تا له ئاست هه ر که سیکێ تردا
 هه مان ههستی خو به که مزانی و ددان به خۆدا گرتن و شه رم
 و له مافی خۆمان خوشبوون به رجهسته بکهین. جاریک
 به ناوی نهوهی نهوانیتر له نهژادی پاکن، جاریکیتر له بهر

⁴² هه مان سه رچاوه، ل ۱۸۵.

نه و هی زمانی تهوان زمانیکی پیروزه و جارنکی تریش به و
هزیه وه که تهوانیتر پزگاریان کردو وین.

میچه پ نؤئیل له بردنه وهی پدچه له کی به درخانیه کان
بؤسه ر خالیدی کوپی وه لید، به لگه یه ک ناخاته پرو،
پنده چیت به حوكمی تیکه لبون، شه م مه سه له یه ی هر له
زمانی شه ندامانی شه و بنه ماله یه وه بیستینت. له راستیشدا
هر له م کتیه دا باس له وه کراوه که جه لاده ت به درخان
له و باره یه وه پروونکردنه وه یه کی بلاو کردو ته وه و سوور
بووه له سه ر شه وهی که خیزانه که یان هیچ به لگه و
قه و اله یه کیان نه بووه و نیه، به لام ددانیشی به وه دا هیناوه
که له وانه یه بچنه وه سه ر خالید⁴³.

پیک و راست شه و ددان پیتدا هینانه یشه که هه موو
خه سه له ته کانی «من» ی بچوو و ککراوه ی کوردی له ناست
ته ویتری گه و ره کراودا؛ ناشکرا ده کات و واده کات وینرای
نه بوونی قه و اله و به لگه ش هر نه توانیت شه و په چه له که
په تبکاته وه که پروونکردنه وه که ی له سه ر داوه!

من مه به ستم نه وه نیه هیچ گومانیک بخه ینه سه ر گرنگی
به ره مه که ی شه ره فخان و بایه زیدی و عه بدو لقادری بابان و
تیکو شانه کانی بنه ماله ی به درخانیه کان، وه لسی شه وه
هه میسه پرسیارنکی په وایه: بؤچی تهوان له هه موو شتیکدا

⁴³ سه ر جاوه ی پتشیوو، ل ۲۱۵، برونه په راوینزی ژماره ۱۱۳ ی
وه رگیره کان.

داکۆکیان له کورد کردبیت که چی له مه سه له ئی په چه له کدا نه یان توانیوه گوتاری به عه ره بکردن په تبه که نه وه و نه که وه باوه شی خۆ به عه ره بکردنه وه؟ نایا نه مه ده لالت له سه مکار ئی گوتاری په که م و ته سلیم بوونی کورد ناکات به و گوتاره و قه بوولکردنی شه و ناسنامه یه ی بۆیان دروستکراوه، وهک دۆخیک بۆ مانه وه و خۆ گونجاندن له سه ر حسابی دۆراندنی په چه له ک؟ که بێگومان وهک پێشتر گوترا مه سه له ی په چه له ک له لای عه ره به مسولمانه کان په کسان بوو به ناسنامه...

په کێکیتر له و زانا و میژوونووس و پافه کاره گه و رانه ی کورد، که ئیستا له ژياندا یه، به هه مان پێچه که دا پۆیشته وه و به بێ به لگه هینانه وه، په چه له کی چه ند ناو دار ئیکی کوردی بردۆته وه سه ر عه ره ب، مامۆستا مه لا عه بدولکه ریمی موده پر سه.

هیچ پاساو ئیک بۆ دلسۆزیی کوردانه ی شه م کلاسیکناسه وردبینه ناهینزیته وه، به لام له گه ل نه وه شدا کتیبی «پادی مه ردا ن»⁴⁴ خالیی نیه له و نمونانه ی که ده ریده خه ن؟ گوتاری خۆ به عه ره بکردن تا چه نده کاریگه ریی خۆی به جێپێشته وه. هه لبه ت هانده ری سه ره کیی بۆ نووسینی

⁴⁴ مه لا عبدالکریم مدرس: *پادی مه ردا ن*. به رگی ۱، ۱۹۷۹ و به رگی ۲، ۱۹۸۳ چاپخانه ی کۆپی زانیاری کورد، به غدا. هه روه ها مامۆستا له کتیبی «*هه مانه ی زانیاران*» ی شدا له سه ر هه مان پێچه پۆیشته وه.

کتیبیکى ئاوا گهوره، له لای ماموستا، ترس بووه له
له بیر چوونهوهی شهو باسه جوانانهی که له بارهی پیاوه
ناوداره کانی ولاته که یهوه بیستوونی⁴⁵؛ شهو پیاوانه
«هه ریه کئی له وان وه کو گهرن به ندیکی گهوه ره وا بوون له
ملی گهروونا، یا وهک شمشیریکی ده بان بوون به ده ست
پالمانانی مه پدانهوه»⁴⁶.

ویژای شه هاندهره ناسگهش، که چی ناگریت هه روا به لای
شه به ره مه دا پهت بیهین، که له ههردوو بهرگه که پدا
به لایکه مه وه په چه له کی زیاتر له حهوت ناوداری کوردی
بردۆنه وه سهر تیره وهوز و که سایه تیه عه ره به کان، که
سیانیان په مزیه تیکی تایبه تیان بۆ کورد ههیه.

به رگی یه که می شه و کتیه، سهراپا بۆ مه ولانا خالیدی
نه قشبه ندی ته رخانکراوه. ماموستای موده پریس په چه له کی
بنه ماله ی مه ولانا خالید له باوکه وه ده باته وه سهر تیره ی
جافی مکایه لی و له دایکیشه وه ده باته وه سهر ساداتی پیر
خدری. پاشان له ناساندنی مکایه لیدا نویویه: «مکایه لی
تیره یه کن له جافی کۆچه ری له نه ته وه ی پیر میکانیلن که
مه شهووره به پیر میکانیلی شه شه نه نگوس»⁴⁷. شه مجا له
دریژه ی باسه که یا له باره ی پیر میکانیله وه ده لیت: «شه زانه

⁴⁵ مه لا عبدالکریم مدرس: یادی مهریان. بهرگی ۱، ل ۳.

⁴⁶ هه مان سه رچاوه، بهرگی ۱، ل ۳.

⁴⁷ مه لا عبدالکریم مدرس: یادی مهریان. بهرگی ۱، ل ۷.

له نهووی خه لیفه‌ی سیټهم هه زره‌تی عوسمانی کوپی
عه‌فغانه»⁴⁸.

له به‌رگی دووه‌می هه‌مان به‌ره‌میشدا؛ مامۆستا
موده‌پیس ږه‌چه‌له‌کی هه‌ریه‌ک له‌ شینخ عوسمان
سیراجوودین و مه‌وله‌وی تاوه‌گوزیی شاعیر و هه‌ندیکی
تریش ده‌باته‌وه‌ سه‌ر عه‌ره‌ب. هه‌رچی ږه‌چه‌له‌کی په‌که‌مبانه
له‌ ږینگه‌ی (سه‌یید ظه‌ر) ناوئیکه‌وه‌ ده‌باته‌وه‌ سه‌ر سه‌ییده‌کانی
(نعیم) له‌ویشه‌وه‌ یق سه‌ر نه‌وه‌ی «هه‌زره‌تی حوسه‌ینی کوپی
هه‌زره‌تی عه‌لی»⁴⁹، پاشان به‌ درینژایی لاپه‌ږه‌ (۸ و ۹) ی
هه‌مان به‌ره‌م (ئه‌مجاره‌یان به‌ گه‌ږانه‌وه‌ی یق ده‌سنوس و
سه‌رچاوه‌)، باس له‌بنه‌چه‌ی ئه‌م که‌سایه‌تیه‌ ده‌کات تاکو به‌م
ئه‌نجامه‌ ده‌گات: «به‌پیی ئه‌م سه‌رچاوانه‌ دهرکه‌وت که‌ شینخ
عوسمان سیراجوودین له‌ لایینی باوکیه‌وه‌ له‌ سه‌ییده‌کانی
نعیم و له‌ نه‌وه‌ی هه‌زره‌تی حوسه‌ین و، له‌ لایینی دایکیه‌وه‌ له‌
سه‌ییده‌کانی شازلی و له‌ نه‌وه‌ی هه‌زره‌تی حه‌سه‌نه»⁵⁰.

به‌لام له‌لای مامۆستا موده‌پیس بنه‌چه‌ی مه‌وله‌وی
«ئه‌چیته‌وه‌ سه‌ر خواناسی ناودار سه‌یید موحه‌ممه‌د زاهیدی
کوپی مه‌حمودی مه‌دنی که‌ به‌ پیر خدری شاهۆ ناسراوه‌ و،

⁴⁸ هه‌رئه‌وئ، ب ۱، ل ۷.

⁴⁹ مه‌لا عبدالکریم مدرس: *یاسی مه‌ریان*. به‌رگی ۲، ل ۷.

⁵⁰ هه‌مان سه‌رچاوه‌، به‌رگی ۲، ل ۹.

له نهوهی چه زړمته حوسه بڼی کوری چه زړمته عه لیبی کوری
نه بوو تالیب و فاتیمه ی زه هرایه»⁵¹.

وهک ده بینین ته وژمی خو بردنه وه سر عه ره ب و
به کارهینانی ته مه بو وه رگرتنی په وایه تی و پیروزی له ناو
کومه نگای کور دیدا و له کایه ی دینیدا، تا ساته وه ختی «یادی
مردان» پش به رده و امبی خوی هیه. ته مه ش نه وه مان بو
ناشکرا ده کات، که واپنده چیت پیشه و بهرهم و ژپانی
چه ند پشتمکی نه و که سایه تیانه له ناو کومه نگای کور دیدا
به س نه بوو بڼت بو پته و کړدن پښگه نایبڼی و
کومه لایه تیه کانیان. یویه هه ست به وه کراوه که ده بیت
به هر هویه ک بووه له گهل سرچاوه یه کی «بالا» تردا و
به هوی زمانیکي تایبه تی نایبڼیه وه که خالی نیه له
پسپاه لدان و بهر زرخاندن و سوزگه رای، په یوه ست
بکړین»⁵².

⁵¹ سرچاوه ی پښو، بهرگی ۲، ل ۴۶۲.

⁵² من له م باسه دا نه مویستوه مه سه له ی نه سه بڼامه ی شڅخه کان
بخه مه به رباس، چونکه نه وپاسه لیسته که ی دریژتر ده کړده وه و
ناوی که سانی وهک شیخ مارفی نؤدیی و شیخ محمودی هه فید و
هه ندن سر کړده ی تری کور دی تیده که وت. به لام سه به رت به وه ی
نه سه بڼامه و سرجه له له لای نه هلی ته رپقه ته کان چه نده گرنگه و
بؤچی گرنگه، بېوانه هم سرچاوه یه:

خۆبه عه ره بکردنی هاوچه رخ

ساته وه ختی ئیستای ژبانی سیاسی و کۆمه لایه تی و
پۆشنیبری و زه وقیی کورد به ده ست ناکۆکی و دزایه تییه کی
نالۆزه وه ده نالینیت. له لایه که وه هه رگیز شه ونده ی ئیستا
باس له ته عریب و شه نغال و گۆپی به کۆمه لی نه کراوه و
له پشت باسکردنی هه موو شه مانه یشه وه هه رده م
هوشیاریه کی په خه گرانه به رامبه ر به و کولتوره
عه ره بیی ئیسلامیه ی به عسییه کان ده ربهری بوون و
ته وزیفیان ده کرد، له ئارادایه. له لایه کی دیکه یشه وه ئیستا
ناوی عه ره بیی ئیسلامی له مندالی کورد زیاتر ده نریت و
مۆسیقا و که له پووری عه ره بی له کۆمه لگای کوردیدا
په واجی زیاتری په یدا کردوه. نه گه ر نه مه له ناستی
جه ماوه ریدا بگێرینه وه بۆ لاوازی هوشیاریه ی نه ته وه یی و
ته وژی به جیهانیبوون و زه وقی تاکه که سی، نه وه له بواری
گوتاری سیاسیدا خاله که زۆر ویرانتره.

بینگومان خۆبه عه ره بکردنی ئیستا له وه دا نیه که
سیاسه تمه دار و سه رۆک حیزبه کانی ئیحه په چه له کی خویان
ده به نه وه سه ر عه ره ب، به لکو له وه شه ره زۆره یاندایه
له وه ی وه ک کورد خویان بناسینن و کوردبوونی خویان

- مارتین وان برومین سن (راستییه که ی: مارتین فان برۆنسن):
جامعه شناسی مردم کرد (اغاء، شیخ و دولت) ساختارهای اجتماعی
سیاسی کردستان. ت: ابراهیم یونس، تهران، نشر پانیز. ۱۳۷۹.

بشارنه وه. نه وان نهك هه ره له ماوهی سن مانگی رابردوودا
 و له چوونیاندا بۆ به غدا، یه كجار به جل و بهرگیی
 كوردیه وه نه بینران، به لكو له كۆبوونه وه كانیشدا یهك جار
 به زمانی كوردی قسه یان نه كرد. نه مه جگه له وهی له پریكدا
 نه وهنده بوونه وه به «عیراقی» كه مرقفی ناسایی وا
 هه ستبكات كورد بوون عه یبه یه. نه گهرچی كه ناله كانی
 راگه یاندنی پارتی و یه كینتی له ماوهی دواژده سالی
 رابردوودا خۆیان له بلاو كرده وهی به ره مه می هونه ری و
 كه له پووری عیراقی به دوور ده گرت، كه چی له نیستادا و له
 باشتین كاته كانی ناردندا، كوردستان تیقی و كه نالی
 كوردسات كێپركینیانه له سه ر ناردنی به رنامه كانیان به
 عه ره بی. هه ره نه م دوو حیزبه ش رۆژگارێك ته نگاو بوون
 له وهی کامیان فیستیفالی گه وره و میوانداریی نایاب بۆ برا
 عه ره به كان ساز بکه ن و دروستکردنی پر مه سه ره فترین
 په یكه ریش بۆ شاعیریکی عه ره ب له هه ردوو شاری سلیمانی
 و هه ولیر له نه ستۆ بگرن، نه مه ش له كاتیكدا بۆ په یكه ری
 كوردترین شاعیری وهك حاجی قادری كۆیی خه لك بۆ خۆی
 په ره ی كۆكردۆته وه. هه ره وه ها گۆفاره و ده زگاكانی
 بلاو كرده وه، به شێك له پۆشنبیران و نووسه ران له دوا
 داته پینی پۆشمه وه، كێپركینیانه بۆ بلاو كرده وهی هه رچی
 زووتری ژماره یه كي تایبته له گۆفاره كانیان به زمانی
 عه ره بی، یان هه ره دركردنی گۆفاریکی نوێ به و زمانه.

شالای کوردستان و شالای عیراق بۆ یه که مجار له سه ر ده ستی
کورد کرانه دوو پرووی یه ک دراو.

له لایه کی تره وه ژماره ی شه و چاوپنیکه وتن و
گفتوگو یانه ی هه ریه ک له بارزانی و تاله بانی له گه ل
پۆژنامه نووسه کورده کاندایان سازیانداون زۆر ده گمه نن،
له کاتیکدا هه رده م ده رگایان بۆ پۆژنامه نووسی په له دوو و
سینی پۆژنامه و گوڤاره عه ره بیهه کان له سه ر په شت بووه.

به مجۆره ده بینین خۆبه عه ره بکردنی ئیستا، قوناغی
په چه له ک برده نه وه سه ر عه ره بی جیهنیشته وه و وه ک
بونیا دیکی ده روونی کاری خۆی ده کات. راسته به شیکه شه
نمونانه نمونه ی لاوازن، وه لی له هه مان کاتدا وه لانی
میزوویی ناخی خۆبه عه ره بکردووی ئیمه ناشکرا ده که ن.
شه م ناخه خۆبه که م ته ماشا کردووه، شه م ناخه دۆراوه بی
کارا کته ره، که سایه تی کوردی دوو چاری برۆابه خۆ نه بوون،
شه رم، خاترا نه گرتن، قسه نه کردن، ده سته لگرتن و کشانه وه
له مافه کانی خۆی، خۆبه که مزانی و خۆ بچوو و ککردنه وه،
کردووه. هه موو شه مانه ش بونیا دیکی ده روونی شه وتیان
بۆ مرۆفی کورد پیکه یناوه، که نه توانیت ناوه ندگه رایانه و
هاوسه نگانه بیر بکاته وه و په فتار بکات. شه م کائینه، یا
شه په پی لیبوورده و گو یه رایه ل و ملکه چ و سنگفراوانه که
دنیا سه رسام ده کات، یا خود شه وه نده توو په و شه پانی و
که لله په قه که نه له گه ل خۆی و نه له گه ل شه وانیترا
هه لئا کات و له هه ردوو شه م بارودوخه شدا؛ شه و که سایه تی و

شوناسی خۆی له دهست دهات. کورد به تايبهتی له ناستی سیاسیدا هینلی زیرینی ناوهند ناستی، که تیایدا پرسپار کردن ده بیته پرسپار له شوناسی خۆی. له بهر نه وهی نه وه له ههردوو باری په کهمدا خۆی نییه و ده بیته خودیک بۆ نه وانیت، نه وه هه رگیز ناتوانیت په یوه ندیه کی هاوسهنگ له گه له خۆی خۆیدا دابریژیت و بواری گه رانه وه سه ر خود بسازینی.

ئه م بونیاده سایکۆلۆژییه، که نهجامیکی خرابی خۆبه عه ره بکردنه، بۆته زه مینه خۆشکهریش بۆ نه وهی کورد قه بوولی هه ر ناسنامه و کاراکتهریکی دی بکات که بهرام بهر پیتی ده به خشیت، یان به سه ریدا ده سه پینی و میژووی ده ولته تی عیراقیش بۆ کورد، جگه له میژوویه کی داسه پاو، که تیایدا کورد کراوه ته بوونه وه ریکی په له دوو، هیچی دیکه نه بووه. له ناستی سیاسیدا نه وه هه میشه سه رکرده کورده کان بوون به بیانووی «دانوستان» و «مفاوه زات» و «گفتوگۆ» کردنه وه، گه رانه ته وه باوه شی پژییم و سه دامیان به هه که م ناو بردووه. میژووی مفاوه زاته کانی ئیمه میژووی وازه ینان و چاوپۆشیکردن بووه له خۆی کوردی و قه بوولکردنه وهی نه وه وینه ده سه ته مۆکراوهی بهرام بهر بۆی به ره مه یناوین. ئیمه له وه دانیشتنانه دا هیچ مافی کمان به ده ست نه هیناوه له مافی بوونه وه به بوونه وه ریکی ملکه چی له پرووی ده روونییه وه کۆنترۆلکراو زیاتر. هیچ خۆیندنه وه یه کی ده روونشیکاریانه

بۆ کورد، له خویندنه وهی، بۆ عسییه کان تیپه پری نه کرد و وه.
 نه وان له هه رکه سهی باشتر ناخی کوردیان شیکرد و ته وه:
 مه رحه بای یه ک ته فسه ری به عسی و دانیشتن له گه ل
 کار به ده ستیکی په نزمی پژی م و زه رده خه نه یه ک و ده ست
 به سه ر شاندا هینانیک، به س بو وه چا و له خوینی سه دان
 قوربانیی بهوشین و پاسا و بۆ توند پوهی به عس بهیننه وه و
 خۆمان به «پاسه وانی ئاساییشی نه ته وه یی عیراق» بزانی ن.
 سووهای عیراق و پۆژی شه و سوو پایه بۆ ئیمه هه مان پینگه ی
 پیرۆزی هه بو وه، که به عسییه کان بۆیان به ره مه مهینا. ماچی
 سه رکرده کورده کان بۆ به عسییه کان؛ ماچی عاشقیکی
 خۆ به کۆیله کرد و بوون بۆ مه عشو و قیکی جه لاد. هه ر شه
 میژو وه یشه که بۆ ته بونیادی ک و پێشه رجیک بۆ
 عاشق بوون مان به هه ر که سیک ی دی. شه وه تا ئیستاش
 سه رکرده سیاسیه کانی ئیمه له گه ل ته مه ریکیه کاند (له هه ر
 په له و پایه یه کدا بن)، تا ئیستا نه بینرا ون به رامبه ری یه کتر
 دابنیشن، که شه وه سرووشتی دانیشتنه په سمیه کانه. به لکو
 شه مان یان به په یوه و سه ر ده له قینن، یا له دوا وه و
 بیده نگن و چه په لیده ده ن، یان له ته نیشته وه ن و شه رمانه
 وه سفی شه و پتر ده کهن. شه وانه هه رگیز له به رامبه ردا نین.

له ئاسستی پۆشنبیری و شه ده بیدا، ئیمه
 به ره مه مهینه ره وهی ئۆستالیزیای عیراقی به عس بووین، نه ک
 عیراقی به در شا کر سه ییاب. شیعی ئیمه په ره له حوزن و
 ئۆستالیزیا بۆ به غذا وه ک پایته خت، نه ک وه ک شاریک بۆ

ژیان. شاوی بیجله و فورات په مزیکی باوی ناو قه سیده ی کوردین و له ویوه جوانن که به و پایته خته دا په تده بن. بز به شیکی نووسه ران و پوژنامه نووسانی کورد، کورده وه ی پینگای به غذا و مووسل، له ویدا مژده په کی خوش بووه، که جاریکی دیکه بچنه وه له هه مان مه یخانه کانی پایته ختدا بیرهی «لوژلونه» له گه ل ماسیی «مسگوف» دا فر که ن و له هه مان چایخانه کانی جاراندا قه یماخی موسل بخون!

هه موو شه م نوستالیزیا په بونیادیکی سایکولوژی ده سته مژبوومان بز ناشکرا ده کات، که نه نجامیکی خۆبه عه ره بکوردنه. شه بونیاده سایکولوژیه خه سلته ی خۆبه کزیله کردنی له لای کورد به هیز کردووه و نه مه ش جاریک به پاساوی سیاسی و جاریک به پاساوی ثابینی و جاریکی دی به پاساوی کومه لایه تی و دوستایه تی دیرین و جاری دواپیش به پاساوی پوژه خوشه کانی جاران و هتد دهرده بپریت.

سېئەم: پېرۇژەي پۇئەي بەئس

جياوازيبەكي زور ھەيە لە نېوان پېرۇژەي بەئەرەبكردنې
بەرايى، كە بە خۇبەئەرەبكردنې كورد كۇتايى پېتھات و
نەمەشيان زەمىنەي خۇشكرد تا پادشا و مير و دەسەلاتدار و
مىژوونوسە كوردەكان، لە قۇناغى جياجياڧا و بە پاساوى
جۇرپەجۇر و لە ژىرگوشارى تايبەتدا ئامادە بېن بۇ
قەبولكردنې ھەر ناستامەيەكى دىكەي غەيرە ئەرەبىش،
لەگەل پېرۇژەي تەئەرىبكردنې كوردەكان لەلايەن پۇئەي
بەئەسەو. ئەم جياوازيەش ھەم لە رووى چۇنايەتى و ھەم
لە رووى چەندايەتییەوہيە و نەجامگەلىكى تریشى بۇ كورد
لىكەوتەوہ.

نەگەر پېرۇژەي يەكەم زياتر لە رووى مەئەوہيەوہ كوردى
خستە نىو قۇناغىكى نوئى مىژوو، كولتور و
پەچەلەكەوہ و لە رووى ژيارى و پۇشنىبىرىيەوہ بە
ئافارىكى جيا لەوہى پېشووئردا بردى و ئەمەش پۇلى
بەرچاوى گىرا لە داپشتنى شوناسنىكى دىكەدا بۇ كورد، ئەوہ
پېرۇژەي دووہم لە بنەماوہ كەينونە و بوونى شوناسى
كوردىيى خستە بەردەم ھەپەشەيەكى پېر مەترسى و
دەيوست خەسلەتى مرقۇبوونى لىبستىننيتەوہ. بەلام لەگەل
ئەوہشدا ھەلەيەكى گەورە دەكەين، گەر پېرۇژەي بەئس بە

جیاواز و دابراو له پرژوډه‌ی به‌ع‌ره‌ب‌کردنی به‌رای
 لیک‌بده‌ینه‌وه و پیمان‌وابیت: شه‌وه‌ی په‌که‌میان له‌ ناستی
 کولتوری و میژوویدا؛ دابراوه له تاوانه‌کانی شه‌وه‌ی
 دوه‌میان له ناستی مادی و پو‌حیدا. بې‌گومان شه‌وه‌ش
 قسه‌په‌کی بې‌مانا‌په‌گه‌ر ب‌روامان و ابیت، ع‌ره‌به‌کانی سه‌ره‌تا
 هرزه‌سه‌په‌کیان ده‌س‌ته‌ن‌کرد به‌و‌ثاواته‌ی به‌ع‌س ب‌زیان به‌ینیته
 دی، چونکه شه‌م لیک‌دانه‌وه‌په له ش‌وفینیزمی‌کی کوردیانه‌دا
 خ‌وی به‌رجه‌سته ده‌کات؛ که توانای لیک‌دانه‌وه‌ی میژووی
 نیه‌و ناستوانیت به‌ع‌س له ک‌وی کولتوری ع‌ره‌بی و ئیسلامی
 دابر ب‌کات.

لیک‌دانه‌وه‌په‌کی واقیعیانه‌و ع‌قلانیانه‌ی هینمن
 پېمانده‌لیت: شه‌وه‌ی به‌ع‌سییه‌کان له د‌وی کورد و به‌ناوی
 ع‌ره‌ب و ئیسلام و شه‌و کولتوره‌وه کردیان، نه‌گه‌ر زیانی
 ب‌ق میژووی ع‌ره‌ب و کولتوره‌که‌یان هینده‌ی شه‌و زیانه‌ی
 له کوردیاندا نه‌بیت، هې‌چی وه‌های که‌متر نه‌بووه.
 به‌ع‌سییه‌کان له ته‌وزیف‌کردنی کولتور و که‌له‌پووری
 نو‌سراوی ع‌ره‌ب دا شه‌ونده زیاده‌پ‌ویان‌کرد و به‌ه‌له
 له‌به‌رژه‌وه‌ندی په‌گه‌زه‌رستانه‌ی خ‌ویاندا ده‌کاریان هینا، که
 بوونه ه‌په‌شه‌په‌کی گه‌وره به‌سه‌ر ه‌مان کولتوره‌وه و
 وینه‌په‌کی د‌زیویشیان پېبه‌خشی. هر شه‌و تیکه‌ن‌کردنه‌یشه،
 که ه‌لوپستی ناسی‌ق‌نالیسته په‌پ‌گیره‌کانی کوردیش لڼوه‌ی
 سه‌رچاوه ده‌گ‌ریت و وایان لیده‌کات په‌رچه‌کردارانه
 خه‌تیک‌ی راست و چه‌پ به‌سه‌ر ته‌واوی شه‌و کولتوره‌دا

بهینن و نه توانن خویندنه وه یه کی جیدییان بۆی هه بیت. له کاتێکدا ئه و کولتوووه، جگه له و په هه تده سه ربازییه ی که له کاتی به ئیسلامکردنی کورده کاندایه رجه سته بوو، چه ندان بوو گیاهی هه یه و هه روه ها به شیککی به رچاو له کولتوووی کورد خۆی و سه رمایه پۆحیه که یشی پێکده هینیت.

کێشه که له وه دایه ئیمه ی کورد زاراوه ی «ته عریب» بۆ پێشاندانی دپنده یی به عس به کار ده هینن، له کاتێکدا «ته عریب به مانای به عه ره بکردن» وه ک له به شه کانی دیکه ی شه م باسه دا بۆمان ده رکه وت، ئیمتیازی که و مانایه کی پۆزه تیغیانته ی هه بووه. په رسیار نه وه یه: ئایا رژی می به عس له عیراقدا ویستوو یه تی شه م مانایه بدات به ته عریب یا خود له بنه مادا ویستوو یه تی په رۆسه یه کی تر نه نجام بدات که تیایدا مانا سه ره تاییه که ی به عه ره بکردن ده شیوینریت و بگه ره فری ده دریته ده ره وه؟

وه کهنه وه ی له به شی یه که مده بۆمان ئاشکرا بوو، مانای پۆزه تیغانته ی «ته عریب/به عه ره بکردن» ی به رای، واته جوړی له یه کسانسازی و سه پینه وه ی جیاوازی له نیوان «ئیمه» و «ئیه» دا؛ به لām شه وه ی به عس کردو یه تی هه ولدان بووه بۆ سه پینه وه ی «به رامبه ره» و به و کردنه وه ی له ئاست «خۆمان» دا، نه مه ش له پیناوی شه و تیغه یشتنه دا که به عسییه کان بۆ گه ره کردنی «عروبه» ی خۆیان هه یانبوو.

ئینستا بۆ شه وه ی خۆمان له مانای پۆزه تیغانته ی ته عریب رزگار بکه یین و نه که وینه ئاکۆکی له گه ل شه و په رۆسه یه ی

به عس له کوردستاندا نه جامیداوه و دژی به عهره بکردنه،
پیشنیاری زاراوه یه کی تر ده کهم، که شهویش زاراوه ی
«به نه ویتړکردن» به کورتی ده مه ویت بلنیم: به عس
نه یو یستوه کورد بکاته عهره پ، به لکو ویستوویه تی بیکاته
شه ویتړی عهره پ هه تا بتوانی وهک هه پرده شه یه ک ته ماشای
بکات و وهک دوژمنیک وینای بکات و دواچار به رنامه ی
له ناوې دنی دابریژئ.

به نه ویتړ کردن:

له ساده ترین مانایدا «به نه ویتړکردن» واته جیا کردنه وه ی
دهره وه له خومان و له هه مان کاتدا گوره کردنی خومان
له سهر حیسانی بچو و کردنه وه ی نه وانیتړ. به نه ویتړکردن
واته بوار نه دان به نه وانیتړ تا وهک نتیجه بن و له ناست و
پینگه ی نتیجه دا نه بن. نه مهش په یوه تدبیه کی پته وی هه یه به
مه سه له ی دروستکردنی «ناسنامه» وه. هه موو تاکیک، یان
گروو پیک پاخود کومه لگایه ک، ناسنامه ی خویان له رینگه ی
به په راویزکردنی نه وانیتړه وه به ده ست دهینن: من کیم؟
په یوه سته به وه ی نه وانیتړ کین؟ چونکه هه میشه «نه ویتړ
خومانمان یو ناشکرا دهکات»^{۹۳}.

^{۹۳} طاهر لیبب: (محرر): صورة الآخر: العربي ناظرا و منظورا اليه.
مرکز دراسات الوحدة العربية، ۱۹۹۹، بیروت. ل ۹۳.

بۆيە پرۆسەى بەئەويتىرکردن چ وەك پرۆسەيەكى ژياری
و كۆمەلایەتى تەماشای بکەين، یان وەك پرۆسەيەكى سیاسى،
ئەو دەمانخاتە بەردەم دوالیزمى نایەكسان. لەپروانگەى
ژياری و كۆمەلایەتییەو، ئەوانیتر یان بیگانەن، پاخود
هەندەرانى و فەرەنگى یان غەریب و نامۆ.

لە پروانگەى سیاسیشیەو (سیاسەت چ وەك زانستىك و چ
وەك پېشە و پراكتىكىك)، خەلك و ئەوانیتر لەسەر بنەمای
(دۆست/دوژمن، هاوپییمان/نەیار، یان: یار/رەقیب)ەو
پۆلین دەکرىن.

لەگشت پرۆسەيەكى بەئەويتىرکردندا دوویاسای سەرەكى
کاریان پێدەکرىت:

یەكەم: هیچ ئەویتىرىك بوونى نییە و نابێتە ئەویتىر ئەگەر
ئیمە هزشیاریمان بە بوونى نەبیت^{۵۴}. ئەم یاسایە، فەرزی
دەكات، كە دەبیت ئیمە ئەویتىر بناسین و بابەتیک بێت بۆ
هوشیارى ئیمە. دیارە ناسینەكەى ئیمە و
هوشیارى كەمان لە چ ئاستىكدایە و چۆن بەدەستمان
هیناوه، لێرەدا گرىنگ نییە و دەشیت ئەو ناسینە سەرەپا
هەلە و سەرەپا وەهم و سەرەپا خستە پال بێت.

دووەم: ئیمە ناتوانین هیچ جۆرە پەيوەندىیەكمان بە
ئەویتىرەو هەبیت، ئەگەر لەو پەيوەندىیدا خۆمان نەكەینە
«سەردەستە» و ئەویتىرىش بە «ژیر دەستە» یان خۆمان

^{۵۴} طاهر لبيب: صورة الآخر: العربي ناظرا و منظورا اليه. ص ۱۰۳.

وهك «سهركه وتوو» و داننه نئین و بهرامبریش به «ژیر كه وتوو» له قه له م نه ده یڼ⁵⁵. ئەم یاسایهش فهرزی دهكات، كه ده بڼت نئمه نه ویتړ «بچووك» بكه یڼه وه تا خۆمان «گه وره» بكه یڼ، نه ویتړ «به تال» بكه یڼه وه تا خۆمان «بناوسینین»، نه ویتړ «به پهر اویتړ» بكه یڼ تا خۆمان بهینه «چهق» و «سه نتهر» به وه. نه ویتړ «بته ده نگ» بكه یڼ تا كو خۆمان ببینه تاكه قسه كهر.

ئه نجامی ئەم دوو یاسایه به وه دپته وه كه بگوتری: پتویسته نئمه بۆ ناسینی خۆمان، نه ویتړ له هوشیاریماندا «به ره م بهینین»⁵⁶ و بیناسین، به لام ئەم ناسینه بۆ گه یشتن به چه قیقه تی نه ویتړ نییه، به لكو بۆ سهرینه وهی نه و چه قیقه ته یه و هه ره له بهر نه مهش ناسینه كه مان، یا خود مه عریفه مان له ناست نه ویتړدا نابڼته «مه عریفه یه کی ئالوگۆر كهر Communicative»، به لكو ده بڼته مه عریفه یه کی شه پانی و تیکدهر و شیوتنه ر. بڼگومان نه مهش دژ و ناكۆكه له گه ل مه عریفه یه كدا كه ده یه ویت ته ویتړ بناسی تا بتوانیت په یوه ندی له گه لدا دروستبكات. نهك بیناسی بۆ سهرینه وهی. به م پنیهش مه عریفه مان به نه ویتړ هه میسه مه عریفه یه به نه ویتړی سهر به خۆ و ئازاد، چونكه مه عریفه ته نیا نه و كاته ده توانی ئالوگۆر كهر بڼت و نه ویتړ بناسی، كه نه ویتړ وه كنه وهی له خۆیدا هیه، له سهر به خۆیی و ئازادیی خۆیدا

⁵⁵ طاهر لیبب: صورة الآخر: العربي ناظرا و منظورا اليه. ص ۱۰۳.

قه بوول بکات؛ نهک بیگاته شه ویتتر وه کشته وهی بۇخوی
پنویستی پنیه تی.

دوو جۆر بهئه ویتترکردن:

ههروهک چۆن پرۆسهی بهئه ویتترکردن پاسای خوی
ههیه و نهکی مه عریفه ده شتوینی و پاستیه کان ئانۆز
دهکات، ئاواش دوو جۆر بهئه ویتترکردنمان ههیه که دنیا و
کۆمه لگا و کهسه کان له سه ر دوو ئاست پۆلین دهکات و
حوکمیان له باره وه ده ردهکات:

یه کهم: **له سه ر ئاستی ناهه کی:** شه مه شه ئاستیه له
پرۆسهی بهئه ویتترکردن که تاکه کان، یان گرووبه کانی
کۆمه لگا له ئاو خۆیا ئا لته وهی ده پروانه یه کتر. بۆ نموونه
وهک شه تیروانینهی ده وله مه نده کان له ئاست هه ژاره کاند
هه یانه. یان وهک پروانینهی شاریه کان بۆ گوندیه کان،
یاخود پروانینهی گرووبه «ته ندروست» و «عاقل» که کان بۆ
که سانی «نه خۆش» و «بی عه قل»؛ یان «شینه کان». له م
تیروانینه دا «شه ویتتر وهک که سیکێ نا ئاسایی و ناسرووشتی
ته ماشای ده کریت»^{۵۶}. شه مه ش شه بواره یه که بیرمه ندی
فه ره نسێ میشینل فوکی له به ره مه کانی دا به قوولی
تویژینه وهی له سه ر کردوون...

^{۵۶} طاهر اییب: صورة الآخر: العربي ناظرا و منظورا اليه. ص ۵۴.

دوهم: له سهر ناستی دهره کي: نه مه ش نه و ناستی به نه و یترکردنه په که تاکه کانی، یان گرووپه کانی کومه لگایه ک، یاخود کومه لگاگان به گشتی لپوهی د پرواننه تاک و گرووپ و کومه لگاگان تر. یو نمونه وهک تیروانیی مروفی ولاتانی پښکه وتوو یو مروفی ولاتانی به ناو «جیهانی سیه م». یا روانینی «سهی پښته کانی نه امریکا» یو «په شپښته کانی دنیا». روانینی «خورناواییه کان» یو «خوره لاتیه کان» و به وجوره ... نه مه ش نه و بواره په که تیدوار د سه عیدی فله ستینی، به به کارهینانی میتودی فوکو، کاری تیدا کردوه و له کتیبی خوره لاتناسی (Orientalism) دا به رجه سته ی کردوه.

نه وهی لپره دا شایانی وه بیر هینانه وه په، نه وه په که هردوو نه م جوری به نه و یترکردنه، ته واوکه ری په کترین. بگره به نه و یترکردن له سهر ناستی ناوه کی پښمه رجه یو نه و یترکردن له سهر ناستی دهره کي. تاکه کانی نه و کومه لگایه ی، تاک و گرووپه کومه لایه تیه کانی دیکه ی هه مان کومه لگا به نه و یتر ده کن، ناماده پیه کی باش وده ست دهینن تا هه مان میکانیزمیش له روانینیاندا یو گرووپه کومه لگاگان تر بخه نه کار. نه مه ش له میژوودا هه رده م شیوه په کی هه مه په سهند بووه یو ولامدانه وهی پرسپاری «نیمه کینین؟» و له نه نجای نه مه یشه وه به خشین وینه په کی تایبته به نه وانیتر که له نیمه ناچن و نابیت له نیمه بچن. نه وانیتر بویه مه ترسین، یاخود بویه ده بیت وهک مه ترسی

ته ماشایان بکهین، چونکه وهک نیمه نین و نهوانهش که
وهکو خۆمان نین ده بیت دووژمنان بن⁵⁷.

بۆیه، نهوانهئ وهکو خۆمان نین، نهوانهش که بهردهوام
نهخشهئ له ناوچونمان دهگیشن و له گهڵ نه یاره کانماندا
هاو پهیمانیستی ده بهستن و له خهونه کانماندا ده یانهوئ
بمانکوژن. بهم پێیهش «نیمه» ههردهم له بهردهم مهترسی
«نهوان» دایه، نه گهرچی بۆ ههیه شه «نیمه» و «نهوان» له
بنه ماوه دروستکراوی وههمی بن و له واقیعدا هیچ
به رجهسته بوونیکیان نه بیت.

گورته میژووی به نه و بترکردن:

من لیره دا به شیوهیهکی سیسته ماتیک میژوویانه
به دوائ سه ره تاگه و په گورپیشهئ شه دیاردهیه دا ناگه پریم،
به لکو ته نیا جه ند نمونه یهک له قوناغه جیاوازه کانی
میژووی مرؤفایه تیه وه ده نیمه وه، تا کو له پاشاندا
یارمه تیمان بدهن بۆ قسه کردن له سه ر پرۆژهی به عس بۆ
به نه و بترکردنی کورد و به دووژمنکردنی و ده رخستنی
جیاوازی شه و پرۆژهیه له گهڵ نمونه کانی دیکهئ ناو هه مان
میژوودا.

⁵⁷ پهبوار سیوهیلی: نه ته وه و هه کایهت. سپهریز، کوردستان/ دهۆک،

٢٠٠٢، ل ١٥١-١٦٠.

به شه‌ویترکردن له کۆمه‌لگا خاوه‌ن کولتوروه زاره‌کیه‌کاندا، واته شه‌و کۆمه‌لگایانه‌ی که هه‌شتا نووسینیان دانه‌هینا بوو، له شه‌نجامی ترسه‌وه بووه له بینگانه. شه‌م کۆمه‌لگایانه به حوکمی شه‌وه‌ی له گوشه‌گیری جوگرافی و گوشه‌گیری کولتوریدا ده‌ژیان، زه‌ینیکی مه‌ند و داخراویان مه‌بووه و شه‌مه‌ش وایلینکردوون که له گۆڤان و شتی نوێ بترسن. هه‌روه‌ها گوشه‌گیریه جوگرافیه‌که‌یان ڕینگه‌ی پینه‌داون چێژ له «هاوسنیه‌تی» و «په‌نگه‌وه بوون» وه‌ربگرن و شه‌مه‌ش بۆته هه‌وی شه‌وه‌ی له به‌رامبه‌ر بینگانه‌دا سلب‌که‌نه‌وه و هه‌ست به ترس بکه‌ن به‌چاوی به‌دگومانییه‌وه ته‌ماشایان بکه‌ن. چونکه بینگانه به‌وه‌ی که نوێیه و له ده‌ره‌وه هاتوه، شه‌وه هه‌ره‌شه‌یه‌که له‌سه‌ر شته‌ پیرۆز و نه‌ریتییه‌کانی «ناوه‌وه»ی ئێمه، شه‌و شتانه‌ی له‌سه‌ریان ڕککه‌وتووین و به‌پیرۆزمانکردوون و وه‌ک یاسا په‌یڤه‌وه‌ییان لێده‌که‌ین⁵⁸. بۆیه ده‌توانین بڵین: ترسی کۆمه‌لگا زاره‌کیه‌کان بۆته هه‌وی بته‌وکردنی په‌یوه‌ندییه‌کانی ناو خۆیان و له‌هه‌مان کاتیشدا هانده‌ریکه بۆ به‌هێزکردنی پرۆسه‌ی به‌ شه‌ویترکردن له‌سه‌ر

⁵⁸ بره‌وانه شه‌م سه‌رچاوانه:

بارنز و بکر: *تاریخ اندیشه اجتماعی. از جامعه ابتدایی تا جامعه جدید*. ت. ج. یوسفیان و علی ا. مجیدی. جلد اول، تهران، ۱۳۵۸، ص ۲۵-۲۸.

ڕه‌بوار سیوه‌یلی: (ناماده‌کار) *مێژووی هه‌زی کۆمه‌لایه‌تی*. زنجیره‌ی هه‌زر و کۆمه‌ل ۵ (۲)، ۲۰۰۳، هه‌ولێر، ل ۱۶-۱۸.

ناستی دهره کی. له روانگه یه کی کومه لئاسیانه وه هه تا
یه کینتی گروپ له سه ر ناستی ناو خویی پته و بیت،
نه وه نده ش خوی له ناست هه ره شه ی دهره وه دا ده بینته وه.
له بهرامسهر نه مه شدا پرۆسه ی به ته و یترکردن و به
دوژمنکردن له ناست ته وانیتردا به هیز ده بیت.

له یۆنانی کۆندا «ته و یتر» نه و که سه بوو که به شینوه یه کی
بنه مایی جیاواز بوو له «ئیمه». له لای نه رستق «بیگانه» نه و
که سه بوو زمانی «ئیمه» ی نه ده زانی⁶⁰ و له ده و له تشاریکی
تره وه یان له جوگرافیا یه کی دیکه وه هاتبوو و به زمان و
زاراوه یه کی دی ده ناخقی. پاشان به تیکه لبوونی یۆنانیه کان
به خه لکانی تر (بۆنموونه له گه ل فارسه کان له ڕینگه ی
جهنگه وه)؛ بیگانه نه و که سه بوو که هه لگری خوینی ناهاکه
و لیره شه وه وشه ی (به ره به ر) بووه نه و وشه یی که
یۆنانه کان به هۆیه وه وینه ی ته و یتریان ده هینایه پینشجاری
خۆیان: غه یره یۆنانی، ناربه سه ن، ناشارستانی، دهرنده و
کۆپله⁶¹.

له سه ده کانی ناوه راستدا، چیدی به ته و یترکردن له سه ر
بنه مای ره گه ز و خوین و له نه نجامی گوشه گیری جوگرافی
و کولتوورییه وه نه بووه، به لکو له نه نجامی پینکدادان و شه ر
و له سه ر بنه مای ناپینییه وه بووه: ئیسلام و مه سیحیه ت،

⁶⁰ طاهر لیبیب: صورة الآخر: العربي ناظرًا و منظورًا الیه. ج ٤

⁶¹ Politikns Forlag: Nudanskordbog I. 13 udgave, 2 oplag 1987, P. 84.

دوو نایینی تاک خودایی، وهک «ئه‌ویتر» وینای یه‌کتریان ده‌کرد^{۶۱}.

له‌و کاته‌شه‌وه که سورپینسته‌کان له‌لایه‌ن نه‌وروپاییه‌ سپی پینسته‌گانه‌وه «دۆزرانه‌وه» و له‌مه‌ش‌دا (کریستۆفه‌ر کۆلۆمبۆس) بووه قاره‌مان (۱۴۹۲)، نه‌وه سورپینسته‌کان، که خه‌لکی په‌سه‌نی ناوچه‌که بوون، وهک بێگانه و ئه‌ویتر وینا ده‌کران. نه‌مه‌ش له‌ لایه‌ن نه‌و که‌سانه‌وه که خۆیان کۆچه‌ر بوون و کۆچیان کردبوو بۆ مه‌لێه‌ندی نه‌وه‌ی یه‌که‌میان^{۶۲}.

په‌رۆسه‌ی به‌ئه‌ویترکردن له‌سه‌ده‌ی بیسته‌مدا گۆڕانی نه‌وعی به‌سه‌ردا هات و هه‌ردوو بزاقی فاشیزم له‌ ئیتالیا و نازیزم له‌ ئه‌لمانی؛ یه‌هوودییه‌کان و قه‌ره‌چ و گرووپه‌ غه‌یره‌ نه‌وروپاییه‌کانیان وهک «ئه‌ویتر»ی خۆیان وینا کرد. گۆڕانه‌ نه‌وعیه‌که‌ش له‌وه‌دا بوو، که‌ چیدی نه‌م به‌ئه‌ویترکردنه‌ هه‌ر ته‌نیا له‌سه‌ر بئه‌مای په‌گه‌ز و خوین و نه‌و خه‌سله‌تانه‌وه نه‌بوو، وه‌که‌نه‌وه‌ی له‌ یۆنانی کۆن و سه‌ده‌کانی ناوه‌ندا باو بوو، به‌لکو له‌سه‌ر بئه‌مایه‌کی زانستییه‌وه بوو. نه‌وه‌ په‌سه‌ۆر و په‌زیشک و ده‌روونناس و مرۆفناس و کۆمه‌ڵناس و دێرینه‌ناسان بوون که شه‌رعیه‌تیان

^{۶۱} طاهر لیبیب: صورة الآخر: العربی ناظرا و منظوراً الیه. ص ۶۱.

^{۶۲} مه‌رزاد به‌روجردی: روشنفکران ایرانی و مغرب. ت. ج. شیرازی. تهران ۱۳۷۸، ص ۱۴.

دهدا به بچووکی و ناهاکیی یه هوودییه کان و ږیگای له ناو
بردنیان بڼ نازی و فاشیه کان ته خت ده کرد^{۶۳}.

جورنکی تری، یان قوناغینکی دیکه ی به نه و بترکردن له
نه نجامی و کوچ و بانگه‌تشتی ژماره یه کی زور کریکار له
دنیای ئیسلام و خوره لاتوه بڼ ولاته نه وروپیه کان، له پاش
شهری دووه می جیهانییه وه، (به تایبه تی له نه لمانیا و
فهره نسا و ولاتانی نه سکه تده نافی) ده سټیپنکرد. نه م ولاتانه
که له نه نجامی و یرانکارییه کانی جه نگو وه پنیوستان به
هیزی کاری بنگانان هه بوو بڼ بیناگردنه وهی کومه لگا
دارماوه کانیان، دهرگایان به سر هه زاران کریکاردا
ناوه لا کرد. وه لی پاشنه وهی نه و کومه لگایانه هاتنه وه
سرخویان، نه مجا که وتنه به ره مهینانی وینای تایبه ت
له سر نه و بنگانانه و زه مینه سازکردن بڼ ناردنه وه و
دهرکردنیان. نه م جه له وهی جه نگی نیوان عیراق/ئیران له
هه شتاکانی سه دهی بیستم و ئالوژیی سؤمالي و شهری
یوگسلافیا و پیکدادانی نیوان هوزه کانی هیتی و تووتوو له
نه وه ده کانی هه مان سه ده دا، بووه هوی ژماره زوری
په نابهران له ولاتانی نه وروپاییدا. به مجوره ش نه مجاره یان
له په نابهران «نه ویترا»ی نه وروپایی هاته به ره م بڼ نه وهی
هاوسه نگی ببه خشینته وه به ناسنامه ی قهیراناویان.

⁶³ ږنیوار سیوه یلی: نه ته مومو خه کایه ت، ل ۱۹۵۷-۱۹۵۸.

جواره م: رژیمی به عس:
له جه نه و پتر کردنه وه. بؤ به دووژ منکردن ی کورد

ناوی ته و اوی ئه م رژیمه بریتیه له «حیزبی به عسی
عه ره بی سؤسیالیستی». نه وه ی لیره دا جینگه ی سه رنجه
مانای وشه ی «به عس»ه، که به واتای هه ستانه وه، یان
سه ره له دانه وه یا خود زیندوو بوونه وه، دیت و نه و
په یوه ندیه قوولسه و لکانه تونده یه تی به وشه ی
«عه رب»ه وه. حیزبی به عس حیزبیکه بؤ هه ستاندنه وه و
بووژاندنه وه ی عه رب و بروسکرینه وه ی «یه کیتی» له ناو ئه م
میلله ته دا.

له پرۆگرام⁶⁴ و نه ده بیاتی نه و حیزبه دا ئامازه به وه
کراوه که «عه ردی باو و باپیرانی عه رب یه که یه کی سیاسی و
ئابوویری نابیه شه کراوه»⁶⁵. هه روه ها له ده قی پررژه ی
ده ستووری کۆماری عێراق یشتا نوو سراوه: «عێراق به شیکه

⁶⁴ شهبی العسیمی: حزب البعث العربی الاشتراکی ۱، مرحله
الاربعینات التاسیمة ۱۹۴۰-۱۹۴۹. دار الطلیعة للطباعة و النشر، بیروت
۱۹۷۴، ص ۱۱۷.

⁶⁵ حزب البعث العربی الاشتراکی، القيادة القومية: المنهاج الثقافي
المركزی، کتاب الاول، بغداد ۱۹۷۷، ص ۳۱.

له نیشستیمانی عەرهبی و له بێناوی و مدیهێنانی به کبوونیکی
گشتیی عەرهبیدا تێده کۆشیت»⁶⁶.

به م پنیهش به عس خۆی به بهرجهسته کهری ناسنامهی
عرهب پیناسه دهکات و تێروانیی نهو حیزبه بق جیهان و
کۆمه لگاکانی تر، تێروانیییکی نوینه رابه تیکراوی
عرهبیانهیه. واته تێروانیییکه ههولدهدات عەرهب، یاخود
پاستر وایه بگوتری: تێروانیییکی تایبته له سه ر عەرهب له
سه رووی هه موو شتی که وه دابنیت و قاییل نییه به وه ی
غیره عەرهب، تیکه ل به عەرهب بکات و بوار نادات به
ئهوانیتر تا وه ک عەرهب بن و له ناستی عەرهبدا بن.

بۆیه حیزبی به عس له گه ل دامه زراندنی خۆیدا
تێروانیییکیش له سه ر غیره عەرهب به ره مده هینی، که له
قوناغی جیاوازی جیاوازا نهو تێروانییه ئاراسته ی لایه نی
جیاوازی ده کات: «نیمه ریالیزم، زایۆنیزم، فۆرسی
مه جوس» و پاشانیش کورد و نه ته وه و گرووپه کانی تری
ناو عیراق و نهو "عرهبه خیانه تکارانه ش" که خیانه تیان به
عرهبایه تی خۆیان کردوه (وه ک کویتی و سعودیه کان)!

نه گه رچی «کورد» هه میشه له میژووی عیراقددا نهو لایه نه
شاماده یه بووه بق نه وه ی بکریته «ئه ویترا»، به لام ته نیا
له سه ر ده ستی دژیمی به عسه که پڕۆسه ی به «ئه ویتراکردن»

⁶⁶ لیس مشروح دستور جمهوریة العراقیة. دار الثورة للصحافة و النشر، دوت
سنة الطبع، ص 5.

دەبىتە پرۆسەى «بەدوژمنکردن». بىە مانايەكى دى:
 «بەعسىزم ئەو سىستەمەيە كە بوونى كورد لەناو جەستەى
 كۆمەلگا سىياسىيەكەى(نا)، وەكى ھۆكاريكى نارەحەتەر و
 شىۋىنەر تەماشىا دەكەت و لە وىشەو وىنەى بىگانەيەكى
 پىدەبەخشىت كە لە پرۆى سىياسىيەو دەبىت بە دوژمن»^{۶۷}.

بەعس بۆ ئەوئەى لە قۇناغە جىاجىياكانى ژيانى قەيراناوى
 خۇيدا وەلامى پرسىياري «مەن كىم؟» بەداتەو، دەبوو
 «ئەويتەر» دابەينى و وىنەى خۇى پىبىبەخشى وەك نەياريك.
 بۆيە ئەگەر وىنەى «ئىمپىريالىزم» يان «فۇرسە
 مەجروسەكان» وىنەيەكى ناجىگىرە و يەكەمىيان بە
 كىشانەوئەى ئىمپىريالىزمى داگىرەر و دوو-مىيان بە
 كۆتايىپھاتنى شەپ لەگەل كۆمارى ئىسلامىي ئىران، كۆتايى
 پىدبىت و كەل دەبىتەو، ئەو وىنەى كورد وىپراى مەسولمان
 بوونەكەيشى، لە زەينى بەعسىيەكاندا، وىنەيەكى جىگىرە و
 ھەتايەك كورد بەمىنىت گۆرانی ئىجابى بەسەردا نايەت.
 بەمەجۇرەش وەك ئاراس فەتاح جوان بۆى چوو، بەلاى
 بەعسىيەكانەو، كورد وەك بوونەو-رەيك ئەگەرەيكى
 ترسانەك: «ئەگەرەيكى واقىيەين بۆئەوئەى لە ھەموو
 چرەكەساتىكدا بىن بە دوژمنى پرۆئەى بەعس. بەعس دەبىتە
 مالىك كە بەتەنھا جىگەى ئەو كەسانەى تىدا دەبىتەو كە

⁶⁷ ئاراس فەتاح: ھەشت قۇناغ لە سىستەمىكى كوشتن و سى بۆچوون،
 گۆزارى رەھەند ژ. ۷، ۱۹۹۹، ل ۱۲۹.

بەرگی دۆست لەبەر دەکەن»⁶⁸. ئەگەرچی پێویستە لەم بەکارهێنانەدا مانایەکی تایبەت بۆ ئیستعارە «مال» و «دۆست» لەبەرچاو بگرین، چونکە بەعس لەهەر ساتەوێختیکدا ئامادە بوو ئەو ماله بکاتە دۆزەخ، تەنانەت بۆ نزیکترین دۆست و ئەندامەکانیشی، وەکەئەوێ بەسەر زاواکەیی سەددام حسێن و سەدان بەعسی و هەزاران سەربازی عێراقی هات، ئەوکاتانەیی سووکە گومانیکیان لێدەکرا. ئەمە جگەلەوێ بەعس کەسی وەک دۆست پێقەبوول نەدەکرا و ئەگەر ئەمەیشی قەبوول کردبایە تەنیا دواي ئەو بوو کە بونیاده ئینسانیکەیی لێبەتال بکاتەو و لەسەر بنەما پەرور دەیدیەکانی خۆیەو، سەرلەنوێ وەک بەعسییەک؛ بەرەمی بەینیتەو»⁶⁹.

ئێستا بەر لەوێ بیتە سەر باسکردنی ئەو قوناقانەیی کە تێڕوانینی بەعس بەرامبەر بە کورد دیاری دەکات، یا بزانی بۆچی مسوولمانبوونی کورد بەلای بەعسییەکانەو هیچ بایەخێکی سەبارەت بە جێگیربوونی وێنەی ئەوان وەک «ئەوێتریکێ هەمیشەیی»، نییه؟

⁶⁸ ئاراس فەتاح: «هشت قوناق لە سیستمیکێ کوشتن و سێ بۆچوون»،

ل ۱۴۱.

⁶⁹ سەدام حسێن: حول کتابه التاريخ. دار الحرية للطباعة، بغداد ۱۹۷۹.

ص ۱۲ و بەرەو دوا.

به عس پرژیمینکی په گهز په رست بوو. نیسلامیش نامرازینک
 بوو به ده ست به عسییه کانه وه بڼو وه شانندنې پرمبې
 په گهز په رستانه ی خویان. له هزری به عسدا، ناسیونالیزمی
 عه رهب له نیسلام له پښتړه، چونکه به لای به عسییه کانه وه
 نیسلام وینه په کی ژبانی په یامبه ره و ژبانی په یامبه ریش
 کور تکراره ی ژبانی عه ربه^{۷۰}. هه روه ها نه وان پنیانوايه
 نیسلام پرو د او یکه «په یوه نډییه کی راسته و خوی هه یه به
 ژبانی عه ربه وه» و «نوما یه کی راستگو یانه ی په مزیی و کامله
 له سهر سرووشتی جه وه ریانه ی عه رب»^{۷۱}، به لام میرات و
 که له پووری ده وله مهندي نیسلام له هه مان کاتیشدا به ها و
 نرخه کولتووریه کانی عه رب پڼکده هینی^{۷۲}. بویه نیسلام
 به لای به عسییه کانه وه له بهر شه وه ثابیننکی مه زنه، چونکه
 توانیویه تی کولتووری (عه ربه یه/عروبه) له به شینکی
 گه وړه ی دنیا دا بلا و بکاته وه.

میشیل عه فلق له کتیبی «فی سبیل البعث» دا، که پاشتر بووه
 سرچاوه ی پو حیی به عسییه کان؛ پنیوايه: نیسلام له
 دایکبوی ژبانی عه ربه و له دایکبونی پڼغه مبه ر به له

^{۷۰} میشل علق: فی سبیل البعث. دار الطلیعة، بیروت ط. الحادیة عشر، ص. ۱۲۵.

^{۷۱} میشل علق: فی سبیل البعث. ص ۱۲۴.

^{۷۲} میشل علق: المصدر السابق، صص. ۲۰۱-۲۰۸ و ۲۰۹-۲۱۷.

دایکبوونی «عهره بیزم» ناو ده بات^{۷۳}. له شویننکی دیکه دا
گوتویه: «محهمد بهرجه سته کړی هه موو عهره بانه، لنگه رین
له نه مړوشدا هه موو عهره بیک بپیته محهمه دیکي تر»^{۷۴}.

له م تیروانینه دا، له لایه که وه هه ولداننکی جیدی هه یه بز
تنه لکیتشکردننکی به عسیانه نیاو چه مکی ثابین و چه مکی
سیاسهت و له ویشه وه سیاسیاو پکردنی دین؛ له لایه کی
تریشه وه هه ولده دریت ثابین ببه ستیت به په گه زه وه. هر
شم تنه لکیتشکردنه یسه واده کات به عسییه کان به چاوپنکی
نزم ته ماشای نه وانه بکن که وهک غهیره عهره ب مسولمان
بوون. چونکه نه وهی شایه تمان به ثابینی نیسلام ده هینیت،
شایه تمان به ناو زمانیکدا ده هینیت، یاخود به زمانیک
ده یهینیت که زمانی عهره به و به په یامبه رنکی ده هینیت که
بهرجه سته کړی عهره بایه تییه و هه لبزاردنی عهره بیش بز
بلاوکردنه وهی نیسلام ده گه ریتته وه بز نه و فزیه تانه کی که

^{۷۳} شم قسه یی میشیل عه فلق له گه ل شم راهی (شافعی) دا به راوورد بکه،
که رضوان السید له کتبه که پدا به مجزوه نوسیویه تییه: «هېنتر ارتباط
للعرب بالاسلام ارتباط الاسلام بهم. فلیست الهوية الاسلامیة هوية هوائية طائفة، بل انها
مرتبطة بالعرب والعربية ارتباطا لا تنقسم عراه. فهم الاسلام و الاسلام هم او
لسانهم». نقل عن: الشافعی: الرسالة. تحقیق: احمد شاکر ۱۹۳۹م، ص ۴۲، رقم ۱۳۸.
به روانه: رضوان السید: مفاهیم الجماعات فی الاسلام (دراسات فی
السوسیولوجیا التاریخية للاجتماع العربی الاسلامی). بیروت ۱۹۹۳، ص
۱۲۸.

^{۷۴} میشیل علق: فی سبیل البعث. ص ۱۲۶.

تەنیا لە عەرەبدا بە کەمال گەشتوون^{۷۵}. کەواتە شاھتەمان
 ھینان و مسولمانبوونی ئەوانیتر بۆ ئەوەیە لەسایە
 پینگە یشتن و کەمالی فەزێلەتەکانی عەرەبدا،
 کە موکوورپێەکانی خۆیان پەر بەکەنەو. بەخۆپایی نە
 بەعسییەکان برۆیان وایە: ئیسلام لە ئەتەوێ عەرەبدا
 نەبێت ئیمکانی سەرھەلدانی ئەبوو، بۆیە «دەبێت تەنیا
 عەرەبەکان لەولاتی خۆیاندا سەرگەورە و بەھێز بن»^{۷۶}.

وێک دەبینین دواي ئەم تێھەلکێشکردنە بەعسیانە
 نێوان ناين و پەرگەز و بەخشینی وینەییەکی پەرگەزپەرستانە
 بە ناين، مسولمانبوون بەس نەبێ بۆ ئەوێ عەرەبی
 بەعسی، بەرامبەرەکی وێک «ئەوێتر» تەماشای نەکات.
 مسولمانبوون لە پوانگە بەعسییەکانەو، تەنیا
 ئیعتیرافکردنیک بە گەورەیی عەرەب و خۆ بچووککردنەو
 لە ئاست «من»ی گەورە عەرەبدا، ھەلبەت بەو تێگەشتنە
 بەعسییەکان بۆ چەمکی عەرەب ھەیانبوو.

لە ھەموو ئەمانەوێ ئاشکرا دەبێت، کە بەعسییەکان
 ھەرگیز نەیانویستوو و لە پەرۆزەیاندا نەبوو کورد
 بەعەرەب بکەن، بەلکو ویستوویانە لە کورد ئەوێتری
 عەرەببوونیک داباشن کە بۆخۆیان برۆیان پێی ھەبوو.
 ھەلبەت میژووی بەعەرەبکردنی کورد وێک زەمینە

⁷⁵ مێشیل عەلق: فەق سەپیل البەعت. ص ۱۲۷.

⁷⁶ مێشیل عەلق: فەق سەپیل البەعت. ص ۱۲۸.

ٲه خسانه نیک بۆ به نه ویتزرکردن، وه کو له به شه کانیترا
 لیتیدوام، ٲنشتز له لایه ن زانا و میژوو نووس و گه ٲیده
 عه ره به کانه وه، ده ستیٲن کر دبوو؛ به لام شه وه ته نیا
 به عسیه کانن که ویتنه ی کورد ده که نه ویتنه ی دووژمن،
 هه ربۆیه ش به عسییه کان به رجه سته که ریکی مودی رنی
 عه ره بایه تین له ناستی سیاسی و نایدیۆلۆژیه تیکی ٲه گه ز
 ٲه رستانه دا.

لیتزه دا ٲنویسته شه و گریمانه یه دوو باره بکه مه وه که
 ٲنشتز قسه مان له سه ر کرد و تیایدا گوتمان: به عه ره بکردنی
 به رای ی هۆکاری تایبه تی خۆی هه بوو که ٲه گ و ٲیشه که ی
 ده گه ٲایه وه بۆ ئایین و خۆبه عه ره بکردنیش یه کینک بوو له
 نه نجامه کانی. هه ر به هه مان شتیه ش ده توانین بلیتین:
 به نه ویتزرکردنیش ٲنشتزه مینه یه کی میژووی خۆی هه یه که
 ٲه گ و ٲیشه که ی ده چیته وه ناو کولتووری ناسیۆنالیزمی
 عه ره بی، به لام هه ر به نه ویتزرکردنیشه که ده بیته ٲنشمه رج بۆ
 به دووژمنکردن (که یه کینک له نه نجامه کانیشی شه نفال و
 گۆٲه به کۆمه لیه کان و کاره ساتی هه له بجه بوو)، شه مه ش
 دوا ی شه وه ی به عسییه کان سه ره له نوێ میژووی ئیسلام و
 میژووی گه لی عه ره بیش به ٲنسی ٲه کانی خۆیسان
 داده ٲیژنه وه؛ تا تیگه یشتن تیکی به عسیانه ی له سه ره وه بیئا
 بکه ن. له مباره یه وه سه دام حسین به ٲوونی ده لیت: «ئیمه
 ٲیۆستیمان به وه نیه میژوو ته زویر بکه ی ن، یان دروستیکه ی ن
 له ٲیناوی شه وه ی خویندنه وه یه کی به عسیانه ی بۆ بکه ی ن،

بەلکو ئىمە پۆيىستىمان بەو ھەيە بە شىۋەيەكى بە عسىانە
لىنى تىبگەين». ^{۷۷}.

كەواتە ئەگەر لىنبووردەيى بە خەرج بەدەين و بلىين:
بە عەرەبكردن و بەئەويتىركردن ھىشتا جورئ لە نەرمى
تىدايە چونكە لەناو خەيال و يادوۋەريدا ۋەك "ئىنسان"
مامەلە لەگەل بەرامبەردا دەكات، ئەو بە دووژمنكردن،
شەپكردن و لەناوبردن ئىنسانىيەتى بەرامبەرە لەسەر
عەردى واقىع و سەپنەو دەيەتى بە شىۋەيەكى پراكتىكىانە.
بە واتايەكى دى: ئەگەر گوتارى ناسيۇنالىزمى عەرەبى
بەپرسيار بىت لەو ھەي لەناو كەلتوورى عەرەبىدا زەمىنە
خوشبكرئ بۆ بە عەرەبكردن و بەئەويتىركردن كورد، ئەو
بە عەسىيەكانن كە ئەو پەرۋە ناسيۇنالىستىيە دەكەنە
پەرۋەيەكى رەگەز پەرستانە و لەسەر عەردى واقىع
جىبە جىنى دەكەن. ۋەلى بەين و ئىناكردنەكانى كۆلتوورى
عەرەبى و عەقل و مەزەبى عەرەبى بۆ كورد، بە عەس
نەيدەتوانى پەرۋە كۆكۆزى و ئەنقالىيەكانى جىبە جى بكات و
ئەم ھەرەشەيە لە سەر خۆى لا پەرىت.

بۆيە لە گوتارى رەگەز پەرستانەي بە عەسدا، ئەو
مەعريفەيەكى كورد ۋەك مەترسى و ھەرەشە و ئىنا دەكات،
مەعريفەيەكى نىيە بىھەي حەقىقەتى كورد بناسى، بەلکو
مەعريفەيەكى لە ئەنجامى عەقلاىيەتتىكى و ئىرانخوای

⁷⁷ صدام حسين: حول كتابه التاريخ، ص ۲۳.

په‌وسه‌ی به‌ئه‌وی‌ترکردنی کوردده‌وه به‌ره‌مه‌هاتوه. عه‌قلانییه‌تیک‌ی شه‌وتۆ، که سه‌راپای ناسیۆنالیزمی په‌گه‌زه‌رستانه‌ی به‌عسی عه‌ره‌بیی سۆسیالیستی داگیرکردوه و هر به‌پشتیوانیی شه‌وه‌قلانییه‌ته‌ش به‌عسییه‌کان م‌رۆفی کۆمه‌لگای عیراقی و عه‌ره‌بییان گۆشکرد.

به‌عسیه‌کان به‌م ویناکردن و به‌پشتیوانی شه‌وه‌عریفه‌یه پ‌ووبه‌پ‌ووی کوردده‌بوونه‌وه و به‌و پ‌نیه‌ش ج‌گه‌له‌ش‌یواندن و س‌پ‌نه‌وه‌ی میژوو، په‌چه‌له‌ک و کولتوری کورد وه‌ک د‌وژمن‌یک، نه‌یاند‌ه‌توانی له‌گه‌ل شه‌م میلله‌ته «مسولمان‌بووه» دا په‌یوه‌ندییه‌کیان هه‌ب‌یت.

نمونه‌ی کوردناسیی به‌عسیه‌کان:

نه‌گه‌ر مه‌عریفه‌ی به‌عسییه‌کان بۆ تیگه‌شتن له‌حه‌قیقه‌تی کورد نه‌ب‌یت، شه‌وه‌ کوردناسییه‌ک‌یش که شه‌وه‌مه‌عریفه‌یه به‌ره‌می هه‌ناوه، کوردناسییه‌کی پ‌نجه‌وانه‌و ش‌یوینه‌ره و ئامانج‌ی شه‌وه‌یه‌هه‌موو م‌تمان‌ه‌ به‌خ‌و‌بوون‌یک له‌م میلله‌ته‌ب‌ست‌ین‌یه‌وه. هر به‌راست‌یش به‌عسییه‌کان کاریان بۆ شه‌مه‌کردوه و ویست‌وویانه‌ناسنامه‌ی کوردی له‌ب‌ناخه‌وه هه‌لب‌وه‌ش‌ین‌ن و کورد له‌ش‌و‌ین‌ن‌یک‌دا تیگه‌ش‌ک‌ین‌ن که هه‌ستانه‌وه‌ی ئاسان نه‌ب‌یت. په‌ک‌یک له‌و به‌ره‌مه‌مانه‌ی بۆ شه‌مه‌به‌سته‌ته‌رخان‌ک‌راوه و نمونه‌یه‌کی به‌رجه‌سته‌ی کوردناسیی به‌عسییانه‌پ‌ن‌ک‌ده‌ه‌ین‌یت، به‌رگی س‌نیه‌می

کتنبه‌که‌ی «دکتور ناجی مه‌عرووف»^{٧٨}، که ماموستای ژبیری
 عه‌ره‌بیی زانکوی به‌غدا و شه‌ندامی کۆری زانستی عیراق و
 شه‌ندامی کۆری زمانی عه‌ره‌ببیه له‌ دیمه‌شق. (ئیدی پهیوێست
 به‌وه‌ ناکات باس له‌ پینگه‌ حیزببیه‌کانی بکه‌ین)^{٧٨}.

هه‌لبه‌ته‌ بیهۆ نییه‌ من له‌م لێکۆلینه‌وه‌یه‌دا شه‌م کتنیه‌ به‌
 نمونه‌ی کوردناسیی به‌عس ده‌هینمه‌وه‌، چونکه‌ له‌ ڕینگه‌ی
 شه‌م نمونه‌یه‌وه‌ بۆمان ئاشکرا ده‌بیت، که‌ چون شه‌م
 کوردناسییه‌ به‌ نییه‌تکی به‌عسیانه‌وه‌ میژوو ده‌خویننه‌وه‌
 و له‌هه‌مان کاتیشدا په‌یوه‌ندییه‌ک له‌گه‌ڵ پڕۆژه‌ی
 به‌عه‌ره‌بکردنی سه‌ره‌تادا، که‌ شه‌و هه‌مووه‌ سه‌ری خوینه‌رم
 په‌یوه‌ هه‌شاند، دروستده‌کات. له‌لایه‌کی تریشه‌وه‌، ده‌ئیی شه‌م
 کتنیه‌ ده‌قان ده‌ق بۆ وه‌دیه‌تانی شه‌و قسه‌یه‌ی سه‌دام حسین
 نووسراوه‌ که‌ تیایدا داوا‌ی ده‌کرد: ئیمه‌ پهیوێستیمان به‌وه‌
 هه‌یه‌ به‌شیره‌یه‌کی به‌عسیانه‌ له‌ میژوو تیبه‌گه‌ین، نه‌ک میژوو
 ته‌زویر بکه‌ین، که‌ هه‌لبه‌ته‌ شه‌مه‌ درۆیه‌کی گه‌وره‌ی
 به‌عسییه‌کان بوو!

له‌راستیدا چیدی به‌عسییه‌کان، به‌ پینچه‌وانه‌ی عه‌ره‌به‌
 مسوڵمانه‌کانی به‌رئ، نایانه‌وئ و نه‌یانده‌وێست کورد بخه‌نه‌
 ناو قه‌فه‌سه‌ ئاسنینه‌که‌وه‌ و ده‌سته‌مۆی بکه‌ن و خودی خۆی
 له‌بیر ببه‌نه‌وه‌. به‌لکو پڕۆژه‌ی به‌عسییه‌کان، چ له‌په‌روی

⁷⁸ د. ناجی معروف: عروبة العلماء المنسوين الي البلدان الاعجمية في
 بلاد الروم و الجزيرة و شهرزور و الديلمجات. الجمهورية العراقية، وزارة
 الثقافة، دار الحرية للطباعة ١٩٧٨ ج ٣.

تیوژی و چ له سهر ناستی پراکتیکی، شهوه بیو قهفه سه ناسینه که بتویننه وه، نهک هه ر بق تیگه یشتنکی به عسیانه له میژوو، به لکو بق ته زویرکردنی میژوو و بق دروستکردنی میژوویهکی به عسیانهش له داهاتوودا تا به هژیوه ئینکاری بیوونی کائینیک بکه ن به ناوی کورد.

دکتور ناجی مه عروف، به پنی تیگه یشته تاییه تیه که ی بق میژوو، له سهره تاوه دهیه ویت زوربه ی شهو رینگایانه دابخات که نه گهری بیوونی کورد له سهر جوگرافیا په ده سه لمینن. شهو پیواپه دوا ی شهوه ی که نفوزی عهره بیش (لهو شونانه ی که ناوچه کوردیه کاتن) نه ما و ده سه لاتی عهره بی لاواز بوو، که چی هیتا و هه تا ئیشتاش (مه بهستی سالی نووسینی کتیه که یه تی: ۱۹۷۸) پاشماوه کانیا ن له هه موو شونینیک ماون^{۷۹}. وهک ئاشکرایه شه م تیگه یشته رینگه خوشکردنیکه تا نووسهر پیمان بلیت: شهو کهس و زانایانه ی له کتیه که یدا باسیان دهکات، دواچار عهره بن و پرژه ی شهویش بریتیه له زیندووکردنه وه ی په چه له کی شهوان و رزگارکردنیا ن لهو په چه له که ناعهره بیانه یه ی دراوه ته پالیا ن و شه مه شی له ناو نیشانی کتیه که یدا بهرجه سه کردوه.

^{۷۹} د. ناجی مه عروف: عرویه العلماء المنسوبین الی البلدان الاعجمیه فی بلاد الروم و الجبله و شهرزور و الریاضات، ج ۳، ص ۸.

هەرچی سه بارهت به بنه چه و ره چه له کی کوردانیسه،
 نه گهرچی نووسه ره نیستادا دهژی، یان نووسینه کانی
 نزیکن له سهرده می نیستاو، که چی هیشتا هه پشت به
 نویسنی میژوونووسه عه ره به دیرینه کانی وهک «ابن
 حه وقل، مه قریزی و مه سعودی» ده به ستیت و به عه ره بیان
 له قه له ده دا⁸⁰، مه سه له یه ک، که ته نانهت نه وانیش به ته واوی
 دلییا نه بوون له و زانیاریانهی بۆ هه مان مه به ست
 کۆیانگر دوونه ته وه و پیاویه تیانگر دوون؛ به تایبه تی
 مه قریزی.

وهک نمونه یه ک بۆ عه ره ببوونی کورد له تیگه یشتنه
 به عسیانه کهی مه عرووفدا و وهک هه و لدانیکیش بۆ
 ته زویرکرینی میژوو، نمونه ی هۆزی «گه لآیه کان/جلالیون»
 نمونه یه کی به رجه سته یه. نه و ده یه ویت بیسه لمینیت، نه م
 هۆزه کوردیه ی له خۆره لآب و باشووری کوردستان
 ده ژین، ره چه له کیان ده گه رپته وه بۆ «عبد کلال» که پادشایه کی
 (حمیری) یه کانی یه مه نه و له سه رچاوه کاندا به «العرب
 الباثده» واته به عه ره به له نیژوچووه کان؛ ناویان ده بریت!⁸¹
 که بیکومان نه م ناماژ ده دانه هه ر ئاوا بیکونا هانه نییه و
 گه ره کیه تی به هۆیه وه پیمان بلیت: به پێی لۆژیکی

⁸⁰ د. ناجی معروف: عروبة العلماء النسویین الی البلدان الاعجمية فی
 بلاد الروم والجزيرة وشهرزور والریاحجات. ج. 3، ص 97.

⁸¹ هه مان سه رچاوه، ج 3، ص 100.

میزوویبانه‌ی به‌عس ده‌بوو شه هۆزه وه‌ک نه‌ژاده له‌ناو
چوه‌که‌یان، له‌ناو چووبان.

شتیکی دیکه‌ی سه‌رنج‌اکێش له‌ کتێبه‌که‌ی دکتۆر ناجی
مه‌عروفدا، شه‌و هێرشه‌ تونده‌یه‌تی بۆسه‌ر مه‌لا جه‌میلی
پۆژبه‌یانی، وه‌رگێڕی شه‌ره‌فنامه‌ بۆ سه‌ر زمانی عه‌ره‌بی⁸².
عه‌بباس به‌ توندی په‌خنه‌ له‌ مه‌لا جه‌میل ده‌گرت و له‌و
بروایه‌دایه‌ هه‌رکه‌سی وه‌رگێڕانه‌ عه‌ره‌بییه‌که‌ی شه‌ره‌فنامه
بخوێنێته‌وه‌، به‌هه‌له‌دا ده‌بریت به‌وه‌ی شه‌و میرنشینه‌ی
شه‌ره‌فخانی به‌دلیسی باسیکردوون، کوردن. له‌کاتێکدا به
ئیدیعایه‌ی نووسه‌ر و هه‌ر به‌ پشتبه‌ستن به‌ به‌دلیسی خۆی،
که‌ له‌سه‌رده‌می به‌ر له‌ په‌یدا بوونی ناسیۆنالیزم کتێبه‌که‌ی
نوسیوه‌، شه‌و هۆزانه‌ عه‌ره‌بی په‌سه‌ن⁸³.

له‌ دیارترینی شه‌و میرنشینه‌ی که‌ مه‌عروف له‌و
بروایه‌دایه‌ به‌ په‌چه‌له‌ک عه‌ره‌بن، ده‌توانین میرنشینی
سۆران، بادینان و هه‌کاری ناو به‌رین⁸⁴. شه‌مجا هه‌ر
به‌مه‌شه‌وه‌ ناوه‌ستی و کۆتایی په‌خنه‌کانی له‌ مه‌لا جه‌میل
به‌وه‌ ده‌هێنێته‌وه‌، که‌ بڵێت: ئابه‌مجۆره‌ شه‌و کتێبه‌ی وه‌رگێڕ
(واته‌ مه‌لا جه‌میل) پێیوايه‌ له‌باره‌ی میژووی میرنشینه‌

⁸² که‌ هه‌ر به‌عه‌سه‌په‌کان بۆخۆیان له‌ به‌غدا به‌شێوه‌یه‌کی کره‌شیان.

⁸³ له‌باره‌ی په‌خنه‌کانی د. ناجی معروف له‌ مه‌لا جه‌میل بروانه‌ سه‌رچاوه‌ی
پێشو، ص ۱۱۰-۱۱۲.

⁸⁴ د. ناجی معروف: *عروة العلماء المنسوبين الي البلدان الاعجمية في بلاد الروم والجزيرة وشهرزور والرياحيات*. ج. ۳، ص ۱۱۲-۱۱۳.

کوردیییه کانه وهیه، له واقیعدا له باره ی میرنشینه
 عه ره بییه کانی باکوری عیراقه وهیه^{۸۵}. ئەم جورته ته له
 شیواندنی میژوودا ته نیا له که سیک ده وه شیته وه، هه مان
 تینگه یشتن و رقی له مرقفی کورد هه بیت، که جه لادیک له
 به ندیخانه و نهغاله کانداهه یبوو.

وه لئ نووسه ره به به شه وه ناوه ستی و کۆمه لئ
 که سایه تی ناو داری کورد له ناوچه ی هه ولیر و شاره زوور و
 ئامیدیش به به چه له که ده باته وه سه ره ره ب، یان هه ره له
 بنه ماوه به به ره ره له قه له میان ده دات، له وانه ش: شیخ
 عوده ی کوپی موسافیری هه کاری^{۸۶}، مه ولانا خالیدی
 نه قشبه ندی^{۸۷} و شیخ مارقى نۆدیئی^{۸۸}.

دوا جار تینگه یشتنه به عسیانه که ی مه عروف بق میژوو،
 وای لنده کات حوکمینی کۆمیدیانیه ی وا ده ربکات، که له
 سه رچاوه میژوو بییه کانداهه نمونه ی ده گمه نه. ئەو ده لیت:
 هه ره که سینک نازناوی "شه ریف" بیت، یان "سه یید" بیت، له
 بنه چه دا عه ره به (جا له هه ره تیره و هۆز و بنه ماله یه کی
 عه ره ب بیت)^{۸۹}.

^{۸۵} د. ناجی معروف: *عروة العلماء المنسوبين الي البلدان الاعجمية في بلاد الروم والجزيرة وشبهه زوور والرباطيات*. ج. ۳، ص ۱۱۶.

^{۸۶} هه مان سه رچاوه، لاهه ره ۱۴۰.

^{۸۷} هه ره ئەو سه رچاوه یه، لاهه ره ۲۰۲-۲۰۳.

^{۸۸} هه مان سه رچاوه ی پێشوو، لاهه ره ۲۰۴-۲۰۵.

^{۸۹} هه ره ئەو، ج. ۳، لاهه ره ۲۶۶.

هه موو شهه پرۆژهیه و پرۆژهی دیکهی لههه بابته به
 پشتبهستن به مهه عریغهیهکی رهه تکه ره وهی شیونهر،
 کوردناسیی به عسییهکان پێکدههینیت. شهه کوردناسییه
 لههه ریکه وهه خۆراک لههه سهه رچاوهه کۆنههکان وهه دهه گریت (بی
 گویندانهه شوین و کاتی بهه رهه مهینانیان و ماناکانی
 بهه رهه بکردنی بهه رای)، که بهه رهه بکردن ئامانجیان بوو،
 لههه ریکیش هه وهه خزمایهتی لههه گهل پرۆسهی
 خۆبهه رهه بکردنی کورداندا دهه بهستی و شهه «نهه زانییه»ی
 لههه نار شهه پرۆسهیه دا بهه رهه مهاتوو، هه له دهه گیریت وهه بق
 «حهه قیقهه تیک» کهه گوایهه کوردههکان لههه باره ی خۆیان وهه
 گوئیانه و نووسیویانه. هه رهه لیره شهه وهیه که مهه عروف
 دهه توانیت بلن، شهه رهه فنامهه میژووی میرهه کانی کورد نهه،
 بهه لکو هی میرنیشینهه عه ره بهه کانی باکو ری عیراقه!

لههه گهل شهه هه شدا نابیت جیاوازی بنهه مایی نیوان گوتهاری
 خۆبهه رهه بکردنی کورد و کوردناسیی بهه عسییهکانمان لههه بیر
 بجیت، (که دهه توانین بهه گهه پانه وهی گوتهاری بهه رهه بکردنی
 دواییش ناوی بهه ین). شهه جیاوازییهه لههه وه دایه که کورد
 دهه یه ویت لههه ریکه ی قهه بوولکردنی پرۆسهی خۆ
 بهه رهه بکردنه وه، مانه وهی خۆی دهه سه بهه ر بکات و جۆری
 لههه شانازی بهه دهه ست بهینیت. لههه کاتیکدا گوتهاری کوردناسیی
 بهه عسییهکان، زهه مینهه خۆشهه کات بق سهه ندنه وهی هه موو
 شانازییه که لههه کورد و ریکه خۆشهه کات بق سهه ینه وهی گشت
 شوینه وهه مادیی و مهه عنه وهیه کانی شهه میلله ته. شهه

ئەنجامەى لە بەراوردکردنى ئەم دوو گوتارەو (خۆبەەرەبکردن و کوردناسى بەعس) بەدەستى دەهینین ئەو یە: یەكەمیان لە چوارچێوەی سۆزگەرایى ناپینیدا دەمینێتەو و دووهمیشیان پەرۆزە یەكی عەقلانیانەى وێرانكەرە. بۆیە پێویستە لە بەعسناسى كورد، دەستبەردارى ئەو وێنە باو بەدینێزایی شەپى بزگاریخوای و لە ڕاگەیاندى حیزبەكانەو، بەعسییەكانى وەك مەزھى «ئەعەقلانى» پێناسە كەردووە.

كوردناسى بەعسییەكان پەرۆزە یەكی عەقلانیانە یە كە نیشكەردووە بۆ شىواندى مێژوو، بەسیاسىكردنى ئابین و بەخشینی كاراكتەریكى ڕەگەزپەرستانەى تۆتالیتاریانە بە ناسیۆنالیزمى عەرەبى لە تیروانىیاندا بۆ مەسەلى كورد. لە ئاستى جوگرافیشدا هەمیشە جوگرافیای دەولەتى عێراقى وەك «بەشێكى جیانەكراوە لە نیشتمانى گەورەى عەرەب» پێناسە كەردووە و لەم ڕینگەشەو كارىكەردووە بۆ ڕەتكەردنەوێ هەموو فرەییەك لە عێراقدا، بەبى لەبەرچاوترى تاییبەتەندى ئەتەنیکەكان و هەموویانى لە ژێر ناوى «گەلى عێراق/الشعب العراقى» دا ڕاپێچكەردووە.⁹⁰

بۆیە كوردناسى بەعسییەكان هیچ كامێك لەو ڕێسایانەى بەسەردا ھراكتیزە ناكەرن كە (تەزفیتان تەدوورۇف) بۆ ناسینی (ئەوێتر) باسیان دەكات. چونكە ئەو كوردناسیە لە

⁹⁰ هەدام حسین: *حول كتابه التاريخ*. ص ۱۸.

بنه مادا: بۆ ناسین نیه، هیندهی شهوهی بۆ له ناو بردنی کورده وهک دووژمنیک.

تۆدۆر قاف سنی پانتایی پان سنی ناست بۆ توئیزینه وه له شهووتر، پان «شهووتر ناسی مه عریفی» دیاری دهکات که شهمان:

یه کهم: ناستی به ها ناسی (شهووتر باشه پان خراپه؟).
دووه م ناستی به فتار ناسی (نایا به هاکانی شهووتر قه بوول ده کرین؟ شهووتر وهک خۆمان وایه؟ یاخود ده بن خۆمانی لی به دوور بگرین؟)

سینه م: ناستی مه عریفی (نایا تا چه نده شاره زایین به شهووتر، پان تا چه نده نه زانین به رامبه به شهووتر؟)⁹¹.

ههروه کو پیتشت نوسیم: کورد ناسی به عسیه کان له سه ر بنه مای مه عریفه یه کی شه پرانیه وه به رامبه به که کورد به ره مه هاتوه، نهک مه عریفه یه کی ئالوگۆز که ر. له ناو شه مه عریفه شه پرانیه شدا «کورد» هه رگیز وهک بویکی سه ر به خۆ و خاوه ن ئازادی قسه ی خۆی، وینه نه کراوه، به لکو هه میشه «به شهووتر کراوه» بۆ شه وهی دوا جار «به دوژمن بکری» و له م ڕینگه یه شه وه هه ر قۆژه ی له ناو بردنی سیسته ماتیک یانه ی به شیه وه یه کی عه قلا نی و به تازه ترین شه وه چه که کۆکووژ یانه ی ده و له تانی وهک ڤووسیا ده یاندا یه جینه جی بکریت. له شه ریشدا له گه ل ئیران (۱۹۸۰-۱۹۸۸)

⁹¹ مه رزاد ڤرو جردی: روشنفکران ایرانی و مغرب، ل ۱۶.

ئەمەرىكاش پىشتىگىرىيىلىنىڭ ئۆزىگە ھاتە
مەيدانە ۋە.

بە بۆجۈۋىنى مەن لە كوردناسىيە بەئىسدا، سى قۇناغ ھەيە
كە تىپايدا بەئىسپەكان، بە پىشتەستەن بە تىگە پىشتىنىكى
بەئىسپەكان بۆ ۋە كۆلتۈرۈر ھەيە بىيە تىپايدا ۋىناي كورد
كراۋە، كورد بەئەۋىتر دەكەن؛ تا بىتوانىت دىۋاجار بىپخانە
خانە دىۋىرمانە ۋە. ۋە سى قۇناغەش ئەمانەن:

يەكەم قۇناغ: كورد ۋەك بابەتىك «ئۆبۇزە» بۆ ۋە ھەي
بەئىسپەكان ئىعتىرافى لىۋە بەدەست بەئىنن بۆ گەرە كوردى
«مەن» ۋە ھەيە بىيەكانى خۇيان. ئا لىرەدا ئىسلامى بەرايى
ئىلھام بەخشى بەئىسپەكانە: ھەردىۋىكىيان ئەۋىتر ناچار
دەكەن تا شاھ تەمانيان پى بەئىنن ۋە بەمەش بۆۋىكىي خۇيان
لە ئاست «مەن» ۋە ھەيە بىيە ئىسلامىدا، رابىگە يەنن. دەكەن
بەم قۇناغە بۆگۈرئ قۇناغى خۇگۈنجاندى دىۋى گۈرۈپپەكان.
لەم قۇناغەدا بەئىس پىرۋىسە بەئەئىس كورد دەستپىدەكات ۋە
بەئىسپەت دەبىتە ئىنتىماي يەكەم لە عىراقدا، ھەروەكچۈن
لەسەردەمى فەتۋاھادا ئىنتىماي يەكەم لە پىگەي
شاھ تەمانىيەنە ۋە بۆ. ئەمە ۋە قۇناغەيە كە بەئىسپەكان
دەيانەۋىت سىۋورى نىۋان «ئىمە» ۋە «ئەۋان» شەفەف ۋە

پوون ببینته وه و کهس نه مینیت له ده ره وهی سنوره که بیت⁹².

بووم قوناغ: نه قوناغیه که تیایدا کورد وهک «نه ویترا» مامه لهی له گهل ده کزیت؛ که به عس پیوستی پنیه تی بو دلنیا بونه وه له گه ورهیی خوی. له قوناغه دا (من)ی گه ورهیی به عس جوری له ماف ده داته کورد و سیمایه کی «به خشنده ناسا» بو خوی دروستده کات و دهیه وئی له سه قامگیری ناسنامه ی خوی دلنیا بینته وه و ململانئ ناوه کهیه کان کپ بکاته وه. ده کزئ بهم قوناغه بگوترئ «قوناغی خورازیکردنی به عس سه بارهت به کورد» وهک نه قوناغی که تیایدا ره زامه ندیی له سه ره به یاننامه ی یازدهی شازاری (۱۹۷۰) ده ربی.

سپههم قوناغ: به لام له قوناغی خو رازیکردنی به عسا، «نه ویترا»، که کورده، رازی ناینت و به رده وامه له ململانئکردن بو به ده ستهینانی مافه کانی خوی و نه گه ری ترسناکبوونی زیاتر ده بیت. بویه به عس جاریکی دی ناسنامه ی خوی له ناست گروپنکی گه ورهیی ناوخوید، له فهیراندا ده بینیت و نه مجا له سیاسه تی خویدا، کورد له قوناغی «به نه ویترا کردنه وه» ده گویزیتنه وه بو قوناغی «به دووژ منگردن»: دووژ منیک که ده بیت به هه موو شیوه یهک

⁹² شاراس فه تاج: «هه شت قوناغ له سیستمیکی کوشتن و سن بو جوون». سرچاره ی پشوو، ل ۱۶۱ و هاشتر.

له ناو ببریت، چونکه نیتربوته شه گهریکی ترسناک. گرنګترین پرېژده کانی به عس له م قوناغه دا، بریتین له: راکواستنی زوره ملی گونده کان، دهرکرنی کسورده فه یلیه کان، شه نغالی بارزانیه کان، کاره ساتی هه له بجه و شه نغاله کانی دواتر... شه وهی جینگهی سه رنجه له م قوناغه دا به عس، کورد نه ک هه ر وه ک دووژمنی عه ره بایه تی وینا ده کات و بانگه یتستنی پوله کانی نه ته وهی عه ره بی ده کات بق به شدار بوون له پاکتاوکردنیاندا، به لکو وه ک دووژمنی خوداش ده یخاته به رده م شالاوه کانی «شه نغال» و به مهش شه پریکی پیروز له دژی به رپا ده کات . شه پریک که داوا ده کات پوله مسوولمانه کانی عه ره ب به شداری تیندا بکه ن و هه ره یه که یان بینه وه به محه مه دیکي تر، وه کته وهی عه فله ق ناواتی ده خواست.

پێنجەم: بۆ بېمه‌وه به عێراقی؟!

پەرۆژی به‌عه‌ره‌ب‌کردن و خۆبه‌عه‌ره‌ب‌کردن و دواچار
پەرۆژی کوردناسیی به‌عسییه‌کان میراتیکی تراژیدیانه‌یان بۆ
به‌جێهێشتووین: یه‌که‌میان له‌سه‌ر ده‌سته‌م‌کردن و
دووه‌میان له‌سه‌ر خۆفه‌رامۆشی و سێهه‌میشیان له‌سه‌ر
سپێنه‌وه‌ی خۆدی کوردی ئیشیا ن‌کردووه‌. نه‌وه‌ی یه‌که‌میان
کوردی وه‌ک نێچیریک بێنیوه که ویستویه‌تی م‌الیی ب‌کات و
بۆ نه‌مه‌ش ه‌اتووه‌ قه‌فه‌سیکی ئاسنینی بۆ دروست‌کردووه‌ و
هه‌ولیداوه‌ بێخاته‌ سه‌ر شه‌و ب‌روایه‌ی که به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی
له‌وه‌دایه‌ ب‌جێته‌ ناو شه‌و قه‌فه‌سه‌وه‌ چونکه‌ ته‌نیا له‌ویدا
به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی ده‌پاریزێن و م‌انه‌وه‌ی ده‌سته‌به‌ر ده‌بێت.
دووه‌میان به‌ تێپه‌رینی کات شه‌و بانگه‌ێشتنه‌ی
قه‌بوول‌کردووه‌ و چۆته‌ ناو قه‌فه‌سه‌که‌وه‌. سێهه‌میشیان به
سوود وه‌رگرتن له‌ پەرۆژی یه‌که‌م (به‌عه‌ره‌ب‌کردن)؛ دوا
شواندن و دا‌ب‌کردنی له‌ هه‌ل و مه‌رجه‌ م‌یژووییه‌کانی،
ه‌اتووه‌ شێوه‌یه‌کی به‌عسیانه‌ی پ‌ه‌گه‌زه‌په‌رستانه‌ی
پێهه‌خشیوه‌ و وه‌ک په‌شتیوانه‌یه‌کی م‌یژوویی به‌کارپه‌ێناوه‌
بۆ شه‌رعییه‌تدان به‌ پەرۆژه‌که‌ی خۆی که بریتی‌بووه‌ له‌
به‌نه‌وپه‌ترکردن و به‌ دوژمن‌کردنی کورد.

نه گهر پرېژدهی په کم، واته به عره بگردن، له
 چوارچینوې پانتاییه کی سیاسي - ثایینی (فتوحات و
 به نیسلا مکړدن) دا نه جامد رابیت؛ نه گهر خږبه عره بگردنیش
 زیاتر له سر بونیادی د ورونی و مه عنووی لاواز کړاوی
 کورد به نه نجام گه یشتبیت و کوردیش له گهل په وتی میژوودا
 هاتبیته سر شو برپوايهی که ژپانی ناو قه فسه ناسینه که
 وهک «حه قیقته» ی ژپان په سهند بکات؛ نه وه پرېژدهی
 سیه هم به سوود وهرگرتن و شینواندن و سر له نوئ
 د ارشتنه وهی نه و دووانه ی په کم، توانیویه تی
 «به نه ویتړ کړدن» و «به دوژمن کړدن» و سرینه وه له سر
 عه ردی واقیع و له چوارچینوې جوگرافیا په کدا
 جنبه جیبکات، که خاکی «عیراق» ه. لیره شه وه نه گهر تا
 نیستا له قسه کاتماندا مانایه کی مه جازیمان بق ده سته واژه ی
 «قه فسه ی ناسنین» له بهر چاو گرتبیت، نه وه به دامه زرانی
 ده ولته تی نوی عیراق و له سر ده سته پرژیمه په کبه دواي
 په که کانی نه و لات، به تاییه تیش له سر ده سته
 به عسییه کان؛ عیراق بق کورد ده بیته قه فسه سیکي راسته قینه ی
 ناسنین که هیچ مانایه کی مه جازپاته هه لئاگرتیت.

به عسییه کان، هه روهک چوون مانایه کی تاییه تیان به
 نیسلام و کولتوری عه ره بی به خشی و به گوته ی سه دام
 حسین: «تنگه یشتنیکی به عسیانه» یان له سر به ره مهینا؛
 شواش چه مکی ده ولته تی «عیراق» یان له ناویکی
 جوگرافیه وه، که نه ویش له دواي جهنگی په که میی

جیهانیسیه وه دروستکرا بوو، کرد به چه مکیکی
 په گه زه پرستانه و به راستیی کردیانه شه و قه قه سه ئاسنینه
 که چیدی تیایدا مسولمان بوون و خوبه عه ره بکردن و
 به عیراقی بوون و ته نانه ت قه بوولکردنی تۆتۆنۆمیش، وه ک
 پرۆژه یه کی کار تۆنیانه ی به عس، شه فاعه تیان بۆ کورد
 نه ده کرد...

عیراق بۆ به عسییه کان، شه پانتاییه جوگرافیه بوو که
 جه وه ره که ی، پیش شه وه ی شویننیک بیت بۆ ژیا نی
 فره پهنگی ئینسانه کان و حه وان شه و ئاساییش؛ له وه دا
 بوو که «به شیک جیانه کراوه بیت له نیشتیمانی گه وه ی
 عه ره ب» و بگره «پاسه وان ی ده روازه ی خۆره لاتی شه
 نیشتیمانه ش بیت»: «حارس البوابة الشرقية للوطن العربي».
 ئالیزه شه وه به عسییه کان عیراقیان کرده سه نگه ری بۆ
 شه پکردن له گه ل شه موو شه و دوژمنه راسته قینه و
 وه همیانه ی که پۆزگاریک جاویان ده بریه شه جوگرافیا
 گه وه ره ی که ناوی نیشتیمانی عه ره ب بوو. به لام شه
 نیشتیمانه گه وه ره یه به ده ست نه خۆشییه کی کوشنده وه
 ده ی نالاند که شه ویش پارچه پارچه یی و نه بوونی یه کیتی
 نه ته وه یی بوو، بۆیه به عسییه کان له شه ده بیات و میتۆدی
 پهروه ده ییانه ی خۆیاندا و به زماننکی تایبته ⁹³،

⁹³ زمانی به عسیانه ی میشیل عه فله ق جیاوازه له تیگه یشتنی سه دام
 حسین بۆ شه و زمانه ی پنیوسته له ږیگه ی وه بیروپاگانی به عس ده ر

نیشتمانه که یان به «خیزان» یک ده چوواند، که ده بوو
ته دنامه کانی ناوی (عده به کان) بینه سهربازیک و یه کیتی
نه ته وهی خویان بهاریزن، چونکه ته وان هه لگری په یامیکی
عده بیانهی نه مرن: «امة عربية واحدة، ذات رسالة خالدة»^{۹۴}

دوو دانه له وړه هنده گرنګانهی که به عسییه کان
به لایانه وه و او بوو په کیتی نه ته وهی عده رب داپین ده که ن،
چه مکی عده بایه تی «عروبه» و چه مکی «نیسلام» بوون. به لام
ده بیت ته وه بزانیڼ که عده بایه تی به لایانه وه له نیسلام
کؤنتر وړه سه نتریش بوو، چونکه له لایه که وه، نیسلام بووه
هوی ژیاندنه وه و نویکردنه وهی عده بایه تی^{۹۵} و له لایه کی
دیکه یشه وه، وهک میثیل عه فلهق ده یگوت: نیسلام له ناو
نه ته وهی عده بدا نه بایه سهریه لته ددها و ته مه یشی

بهردرین. له لای عه فلهق زمان ده بیته نامرازیک که راستیه کانی
پاږدووی عده رب به ړهنگ و بویه کی نیمچه فلهسفی و فیکری و
به بن به لکه کاری، ده گوازیته وه بق ته وهی نوږ. له کاتیکدا سدهام
حسین نه فده له زمانی نهستدلای و فلهسفی ده کات و پنیوایه
ده بیت بیروپاکانی به عس به ساکارترین شیوه، ته نانهت بق مندالانی
که مته مه نیش، بهرچه سه پکړین. له مباره یه وه پروانه: صدام حسین:
حول کتابه التاريخ، سرجاوهی پشو، ل ۱۴.

^{۹۴} سه باره ته به گرنګی ته درووشمانه له فیکری به عسدا بګه ړږه بق:
حزب البعث العربی الاشتراکی، القيادة القومية: المنهاج الثقافي البرکزی، کتاب
الاول، بډان ۱۹۷۷، ص ۵۹-۶۰ و ص ۷۱-۷۸ و هروده ماص ۱۲۷۹-۱۸۲.

^{۹۵} میثیل علق: فی سبیل البعث. ص ۱۲۶ و بهر وه دوا

به به ست به و فزيلة و خه سله تانه له عه ره بده نه بيه له
 هيچ نه ته وه يه كي ديگه دا نين^{۹۶}. له لای ستهه ميشه وه عرو به
 خه سله تي كه مال و لوتكه ي پيگه يشته نه؛ كه واته جه وه ريكي
 نه گوره، له كاتيكدا نيسلام ره هه نديكي درا كه وتوانه و
 ره هه نديكي شور شگيرانه ي شي هه يه^{۹۷}. كه واته له پروانگه ي
 عرو به ويانه ي به عسييه كاندا ره هه ندي شور شگيرانه ي
 نيسلام: «بزا فيكي عه رمبييه، نهو زمانه ي پي هاتوته
 خوار موه عه رمبييه، نيگه يشته نيسلاميانه بو شته كان
 به چاو يكي عه رمبيانه يه و مسولمانيش بيگه له عه رب
 كه سيفر نيه»^{۹۸} جني سه رنجه كه نه م بزا فقه عه ره بيه هه
 ته نيا پرو داويكي ميژووي نيه تا «بو عيبرت و مرگرتن و
 شانازی بيوه كرين يادي بكر يشته وه؛ به لكو ناماده ييه كي
 هه ميشه ييه له نه ته وه ي عه ره بده (استعداد دائم في الامة العربية)

^{۹۶} نه م گوته يه عه فلهق له گه ل نه م ليكن دانه وه يه (نه بو حه ياني ته وحيدي)
 به راورد بكه كه تپايدا ده ليت عه رب: «اعقل الامم لصحة الفطرة، واعتدال
 القينية، وصواب الفكر، و نكاه الفهم». به وانه: رضوان السيد: مفاهيم الجماعات
 في الاسلام (دراسات في السوسيولوجيا التاريخية للاجتماع العربي
 الاسلامي). بيروت ۱۹۹۳، ص ۱۲۹. نه وپس له: ابو حيات التوحيد ي:
 الامتاع والمواكسة ۸۹/۱ وه ريگرتوه.

^{۹۷} ميشيل علق: في سبيل البعث. ص ۲۰۹-۲۱۷. ده بيه ته وه به يادي
 خوينه به نيمه وه كه هه لو يستی عه فلهق سه باره ته به نا ييني نيسلام له
 نينو سالاني ۱۹۹۳ ب ۱۹۵۹ گوراني به سه ردا هاتوه.

^{۹۸} ميشيل علق: في سبيل البعث. ل ۱۲۷

ئەگەر لە ئىسلام بەوجۆرە تىگەشت كە لە حەقىقەتى خۇيدا
 ھەيە»^{۹۹}. بىنگومان حەقىقەتى ئىسلام بە تىگەشتنىكى
 بەعسىيانەى پەگەزپەرستانە و لە ھەنجامى
 سىياسىيارىکردنپەو، وەكئەوہى پىشتىر قسانمان لەبارەوہ
 کرد.

بەرھەمپىنانى تىگەشتنىكى بەعسىيانە لەسەر عىراق،
 كارى بەردەوامى زياتر لە سى و پىنج سالى بەعسىيەكان
 بوو. ئەگەرچى ئەوان زۆر پىشتىر كاريانكردووە بۆ
 پەگەزپەرستانەکردنى ئىسلام و كولتورى نەتەوہى عەرەب
 و بەنايدىۆلۆژىکردنى عروبة. ئەو سى و پىنج سالى
 بەعسىيەكان لە عىراقدا حوكمىيانكرد، زۆر بە وردى
 كاريانكرد بۆ گەللەکردن و بەرجەستەکردنى تىگەشتنىكى
 بەعسىيانە لە بىرکردنەوہى گرووپىكى كۆمەلايەتى گەورەى
 ناوہو و دەرەوہى جوگرافىيائى ئەم ولاتەدا و ھەولياندا
 چەمكى «عىراق» لە پانتايسپەكى جوگرافى - ژيارى -
 ژىنگەيسپەوہ بگويزنەوہ بۆ پانتايسپەكى سىياسىي
 دەمارگىرانەى شەپخواز. كارکردنى بەعسىيەكان كارکردن
 بوو بۆ بەرھەمپىنانى مرقۇئىكى پەرورەدەكراو، كە بتوانىت
 بەعسىيانە بىر لە چەمكەكانى وەك «يەكىتى عەرەب،

^{۹۹} مېشىل غلق: في سبيل البعث. ل ۱۲۵

نه ته وهی عه ره ب، نیشتیمانی عه ره ب، عێراق، گهل...»
بکاته وه^{۱۰۰}

به لایکه مه وه نه وه یه ک، یان بابلین گروو پنیکی گه وه له
هاوولاتیانی ولاتیانی عه ره بیی دی، به م تینگه یشتنه کاریگر
بوون و نه وه یه ک له هاوولاتیانی عێراقیش، له ناو
ئابلقه یه کی پهروه رده ییانه ی به عسییه کاندایه
چاویان کرده وه به شیکی زوری شه چه مکانه له زه یینی
شه واندا و له ته مه نیکی زووی مندالییه وه، به و مانایانه
به رجه سته بوون که به عس پینی به خشیبوون. واته هه مان
چاویلکه ی به عسیان کرایه چاوو هه به و چاویلکه یه ش نه و
چه مکانه ده خویننه وه. واته هه مان مانایان بۆ یه کیتی خاکی
عه ره ب و نیشتیمانی عه ره ب و پیروزیی شوینگهی عێراق و
میژووی نه ته وه ی عه ره ب هه یه، که به عسییه کان به پینی
خه سه له ته کانی ریبازه تاییه ته یه که ی خویان به ره مه میان
هینابووه. شه و ریبازه ش وه ک سه دام حسین ده لیت:
«ریبازیکی ته حلیلیانه ی میژوو بوو نه ک گێرانه وه ی
پوویاوه کان. تا شه ته حلیلکردنه بتوانیت هه مان شه و
خه سه له تانه بداته میژوو، که له تیژوه ی حیزبی به عسی
عه ره بی سۆسیالیستیدا هه ن»^{۱۰۱}. شه مه ش شه وه ده گه یه نیت

^{۱۰۰} صدام حسین: حول کتابه التاريخ. ص ۱۴-۱۵.

^{۱۰۱} صدام حسین: حول کتابه التاريخ. ص ۲۳.

که به عس فریای شهوه کهوت دزه بکاته ناو «هابیتوس»^{۱۰۲} ی گرووپینکی گه وره له مرقفی عنراقی و عه ره بییه وه و شهو شوینه له که سایه تی شهوان داگیر بکات، که تیایدا جیهابینی و خوو و پدهفتار و توانای ترخانندیان بقو شته کان شیوه ی خوی ده گریت. نپستاته و گرووپه گه وره یه، که ته مهنی به گشتی له نتوان بیست بقو سی و پینج سالدایه، هه مان گرووپه که رای گشتی عه ره بی پیکده هینیت و له کاتی لیدانی هاوپه یمانه کاندآ و به پشتیوانیکردنی پرژیمی به عس، پرژایه

¹⁰² هابیتوس زار او ده یه کی کومه لناسی فهره نسی (پیر بوردیق) یه. بهو بونیاده زهینی و معریفیانه ده گوثری، که مرقفه کان به مزیانه وه و له ریگه یانه وه پروپه پروی ژبانی کومه لایه تیان دهینه وه. به پروای بوردیق مرقفه کان خواوهی زنجیره یه ک پلان و نه خشی زهینین، که ده توانن به مزیانه وه له بنیای کومه لایه تی خویان تیگن و بپنرخینن. شم بونیاده زهینه دروستبوویه کی میژووییه و خیزان و قوتابخانه و ژبانی کومه لایه تی له مرقفدا به رجسته ی ده کن و گه شه ی پنده ده ن، به جوړی که ده پسته به شیک له ناناگایان و له کردار و هه لیزاردن و خوو و پفتاره کاشاندا برپار ده دات و پنگده داته وه. به مانایه ش هابیتوس سیمه منکی ریگه ستن و گونچاندنه، که له نتوان بونیاده کومه لایه ته کان و کرداره پراکتیکه کانی تاکه که سدا ناوېژی و هاوسه نگی دروسته دکات. به وهی که هابیتوس پرؤسه یه کی میژوو کرد دروستی ده دکات، شهوه به بره نگ ده گوژپت؛ وه لن بؤگوژپنی هابیتوسی تاکه کان باشتیرین ریگا بریتیه له گوژپنی بونیاده کومه لایه تی و په روه رده یسه کان و بارگاو پکردنیان بهو خرغ و به ها و شاپدیولؤژیانه ی که ده ولت مه به ستی. له مبارپه وه پروانه:

Heine Andersen (red.): Sociologi en grundbog til et fag. Hans Reitzels Forlag, København 1998, p 69-70

سەر شەقامی پایتەختی ولاتە عەرەبیه کان. ئەمە هەمان
 نەوێه که ئێستا و دواى ئاشکرا بوون و هەڵدانە وەى سەدان
 گۆزى بە کۆمەڵى، لە ڕاگە یاندنى عەرەبیدا ڕۆلى بەرچاوى
 هەیه لە دروستکردنى نۆستالیزیای بەعسیزمدا. ئەمە
 بەشێکی هەمان گرووپیشە لە هاوولاتیانی عێراقی، که دواى
 ئەو هەموو تراژیدیایەى بەسەر کۆمەڵگا کەیدا هات،
 دەگەڕێتەو بەو شووناسیى کى جەنگەرستانە و پشیمووی
 نانهو و شینوازە سەرەتاییەکانى بەرگریکردنى قەبیلەیی لە
 دەست و پێوەندەکانى ڕژیم. ئەمە هەمان گرووپە لە
 هەلپەڕین بەو سەدام حسینەو دەگوازیتهو بەو لەخۆدان و
 شینگێڕى لەبەردەم بەچکە ئاخوندیکدا. ئەمە هەمان نەوێه
 چالاکیشە لە حیزبە سیاسییە عێراقییەکاندا، که تا ئەم
 ساتەو هەختە نەیتوانیوه لە ئاست کوردا خۆى لە دەسەلاتى
 ئەو چەمکانە ڕزگار بکات که پێشتر باسکردن و لیوانلێون
 بەو مانایانەى بەعس پێى بەخشیون. ئەمە بەشێکی هەمان
 جەماوەرى عەرەبییە که بە بینینی لاشەى کۆڕەکانى سەدام
 هەستیاری عروبهویانەى دەخروشینت وکەچى لە ئاست
 هەڵدانەوێه گۆڕە بەکۆمەڵیەکانى برا عەرەب و هاو
 دینهکانیاندا ئەو هەستیاریە لە خەوینى قول، یان لە
 بێدەنگییەکی ڕەهەداى.

لە راستیدا ئەم نەوێه لە دواى داگیرکردنى کۆیتەو
 نەوێهک بووه ئابلقەى شابوورى و ڕۆشنبیری سەختی
 لەسەر بووهو بەدوور بووه لە هەموو زانیارییهک، که

پەيوەنديان بە گۆرپانكارىيەكانى ناوچەكە و دىئاوۋە ھەبوو. ئەمە جگەلەوھى مەحرۇوم بوو لە ھەموو جۈرەكانى تەكسەلۇژىيائى پايگەياندن و پەيوەنديا كەردن و ئالوگۇپى ھاوچەرخ. ئەگەر ئىمكانىشى بۇ پەخسا بىت ئەو تەكسەلۇژىيائە بەكار بھىنى، لەژىر كۆنترۆل و سانسۇرىكى پەسمىي توندا بوو و پايگەياندى مەركەزىي پۇڭم بېريارىداو ھاوولائىيان چى بېين و چى نەبىين. ئەمە بىنچە لە نەبوونى پۇڭنامەگەرىي ئازاد و پەروژەي پايگەياندى ئەھلى. وىزاي ئەمەش بەعس ئەك ھەر گويى لە تەلەفۇنى مالان و كەسەكان دەگرت، بەلكو پۇستخانەكانىشى كەردبوو درىزكراوھى دەزگائى سىخووپى و ھەوالگەرى، تەنانەت پۇستخانە لە عىراقدا پۇلىكى گەورەي بىنيوہ لە ئاشكراكردنى پەيوەندىي ھاوولائىيانى عىراق بە كەسوكارىان لە دەرەو و كەم پەنابەرى عىراقى ھەيە، باج و گومرگ و بەخشىشى بۇ كارمەندە سەختگىرەكانى پۇستخانە، لەگەل ئەو دىيارى و دەرمان و پىزويستىيانەدا نەئاردىت، كە دەيناردنەو بۇ خىزانەكەى خۇي.

جگە لە شەپە بەردەوامەكانى لە كوردستاندا، ئەم نەوہيە پاپىنچى سى جەنگى يەكبەدوائى يەكيش كرا: جەنگى عىراق/ئىيران (۱۹۸۰-۱۹۸۸)، داگىركردنى كۆيت (۱۹۹۰) و دواچار شكانى ھەمىشەيى لەسەر دەستى ھاوپەيمانەكان (۲۰۰۳). لەگەل دەستپىركردنى ھەريەك لەم جەنگانەدا، دەزگاكەكانى پەروپاگەندەي بەعس بە خستەنگەپى گوتارى

عروبه ویانهی ئیسلامیانه، به پنبه خشینی وینهی دزیو به دووژمنه واقعی و وههمیه کان و ناوپردنی نه جهنگانه به (قه عقاع) و (قادسیه) و شهره یمان و (کوفر) و شهره (نه ته وهی عه ره ب) و (فورسی مه جووس) و (سه هیوئیه ت) و هتد؛ مرقفی عیراقییان پرده کرد له نومیدی ساختهی سه رکه وتن و بردنه وه و هه سترکردن به بالاخوازی و شه هامت. له کاتیکدا شه مرقفه له دۆپاندن و سه رکه وتانه وه و کوژران زیاتره میچی دیکهی له وه جهنگانه دا به نسیب نه ده بوو. بۆیه شتیکی ئاساییه نه وه یه له چاوه پروانی هاتنی نه وه سه رکه وتنانه و خو بینینه وهی له ناو واقعی دۆپانه کاند، گریه کی ده روونی سه ختی یو دروستبوو بیت، که نیمه نیشانه کانی نه وه گریه له وه حهزه زۆرهیدا بۆ تۆله کردنه وه و تالانکاری و خو ویرانکار دندا ده بینین. ته نانه ت شه مرقفه نه وه تده هه ست به تیکشکان ده کات، که دواي پروخانی پرژیم و ده زگاگانیشی، که چیدی ناتوانن هیچ مژده یه کی پنبه خشن؛ سووتاندنی ماشینیکی سه ربازه نه مه ریکیه کان به بردنه وه داده نیت و به دیاریانه وه سه مای سه رکه وتن ده کات...

هه موو شه نمونه و چه تدان نمونهی دی پیمانده ئین: به عس له عیراقدا جوژی له مرقفی پهروه رده کردوه که هابیتۆسه کی رینگهی پینادات به ئاسانی ده ست له رابردوی هه ئبگریت و هه موو نه وه چه مک و وه سفیات و سیسته مه زاراوه ییه ته لاق بدات، که به عس له بیر کردنه وهیدا

به رجه ستهی گردووه و ناچاری گردووه به هزیانه وه
«تنگه شتینکی به غسیانه» له سهر دنیا به ره هم بهینن.
دروستکردنی نه و نه وه یه و پهروه رده کردنی نه و هابیتۆسه
و دواچار جیهیشتنی له «عیراقي ده روازهی خۆره لاتی
نیشتیمانی عه ره بی» دا، نهک هه ر یه کێک بووه له پهروژه
دریژخایه نه کانی به عس، به لکو یه کیکیشه له دواپین
موفاجه نه کانی، که ماوه ی به دیار که وتن و ناشکرابوونی
له سهر عه ردی واقیع؛ که متر نابیت له و ماوه یه ی په رۆسه ی
دروستبوونه نایدیۆلۆژییه که ی خایاندوویه تی. بۆیه
هه له یه کی گه و ره یه گه ر و ابزانین کۆتایی پژیعی به عس له
عیراقد کۆتایی به عسیرمه و پهروژه ی له به عس خستیش
ده مانگه یه نیت به و کۆتاییه، وهک هه ندی که س بۆی ده چن.

هه‌موو ته‌مانه به‌لگه‌ن له‌سه‌ر شه‌وه‌ی که‌ گوته‌ری
به‌عیرا قی‌کردنه‌وه‌ی کوردستان، له‌ ئیستادا و دوا‌ی داب‌رانیکی
دوا‌زده‌ سالی‌ی مرق‌فی به‌شیک‌ی زوری کوردستان له‌ حوکمی
راسته‌وخ‌وی به‌عس؛ ده‌مان‌خاته به‌رده‌م چا‌وپ‌وشیک‌ردن له‌و
می‌ژو‌وه‌ی که‌ به‌عسی‌یه‌کان ی‌ق عیرا قیا‌ن به‌ره‌مه‌ینا و
ده‌مان‌خاته به‌رده‌م فه‌رام‌ق‌ش‌کردنی شه‌و ها‌بیت‌ۆسه‌ی به‌عس له‌
مرق‌فی عیرا قیدا خه‌م‌لاندی. شه‌م گوته‌اره‌ نه‌ک هه‌ر
ده‌ره‌تیکی شی‌جایی نا‌خاته به‌رده‌می کورد، به‌ل‌کو نا‌چاریشی
ده‌کات ده‌ست له‌ هه‌موو شه‌و ده‌ست‌گه‌وتانه‌ش هه‌ل‌ب‌گریته‌ که
به‌داب‌رانی شه‌م هه‌ری‌مه‌ له‌ ده‌سه‌لانی راسته‌وخ‌وی به‌عس،

بوونه دهستگه وتی نه وه یه ک، که زۆر جیاوازه لهو نه وه یه
به عس پهروه رده ی ده کردن.

به مجۆره ش جیاوازیه کی زهینی و میزاجی و مینتالی و
کولتوری له نیوان نه وه یه و هاوته مهنی نه وه یه له
کوردستاندا، دروستبووه؛ که هه ندی هه لومه رچی بابته ی له
دروستکردنی نه وه جیاوازیه دا پۆلیان هه بووه. په کێک لهو
هه لومه رجانته نه وه یه که له راهه پینه وه مرقۆی ناو
کۆمه لگای کوردی زیاتر له که شیک به جیهانی بووندا زیاده
له چاو نه وه ی ژیر ده سه لاتی به عس. له ناستی سیاسی و
بازرگانیشدا په یوه ندی هه ریمی کوردستان به دنیای دهره وه
زیاتر بووه و نه مه ش په نگدانه وه ی خۆی هه بووه له سه ر
زهینی نه ندامانی کۆمه لگا. بواره کانی ئالوگۆپ و راگه یاندنی
شازاد و نیمچه شازاد و نه هلی و بزافه پۆشنییرییه کان،
توانیویانه به شیک له چه پینراوه کانی مرقۆی نه م کۆمه لگایه
له به رامبه ر ده سه لاتی سیاست شایین و نه ریته کاندای شازاد
بکه ن. ئامرازه کانی په یوه ندیکردنی نه لکترۆنی و ته کنه لۆژیا
به پێژه یه کی نیسبی، له چاو عێراقی ناوه ند و خواروو، له
کوردستاندا بلاوتر بوون. کۆمه لگای کوردی له
په یوه ندیه کی راسته و خۆتردا بووه له گه ل کۆمه لگا
نه وروپایه یه کان و له مه شدا هاوچۆی به رده وامی
تاراوگه کراوه کان و په نابهره کان؛ به چۆرئ له چۆره کان
پۆلی خۆی بینیه وه له گواسته نه وه ی په هه نده
کولتوری په کاندای به تاییه تیش نه وه په هه ندانه ی په یوه ندیان

ههیه به زهوق و سهلیقه و ئارایشی ژیاڤی پۆزانه وه. به کورتی، وێرایی کێشه ناوخۆیه کانی کۆمه‌لگای کوردی، هه‌په‌شه‌ی به‌رده‌وامی پۆیمه‌کانی دراووسی، ململانیی ناشهرعی حیزبایه‌تی و شه‌پی ناوخو و بیرۆکراتیه‌تی ئیداری و زیندوو بوونه‌وه‌ی شیوازه‌کانی په‌یوه‌ندی عه‌شایه‌ری و توندپه‌وه‌ی ئایینی (تیزابریژی و ئافره‌تکوشتن و...)، هه‌شتا کۆمه‌لگای کوردی به‌شپوه‌یه‌کی گه‌شتی کۆمه‌لگایه‌کی ئارامتر بووه و مه‌جرای ژیاڤی ئاسایی له‌به‌رده‌وامیدا بووه. له‌ناو ئه‌م هه‌لومه‌رجانه‌شدا نه‌وه‌یه‌کی چاوکراوه‌تر گه‌شه‌ی کردووه که نه‌ک هه‌ر بېروایه‌کی زیاتری به‌خۆی هه‌یه، به‌لکو ته‌نانه‌ت گرێ ده‌روونییه‌کانیشی جیاواژن له‌ گرینی ده‌روونی هاوته‌مه‌نه‌کانی خۆی له‌ عێراقی به‌عسدا. بۆ نمونه ئه‌م نه‌وه‌یه تیگه‌یشتنیکێ ته‌واو جیاوازی بۆ چه‌مکی تۆله‌کردنه‌وه له‌ به‌عسییه‌کان هه‌یه، له‌چاو پۆزانی پاپه‌ریندا: له‌ پۆزانی پاپه‌ریندا، ئه‌و نه‌وه‌یه‌ی ئیستا له‌ کوردستاندا ته‌مه‌نی له‌ نێوان بیست و پێنج بۆ چل ساڵه، بېروایه‌کی ته‌قلیدیانه‌ی هه‌بوو به‌ تۆله‌کردنه‌وه له‌ به‌عسییه‌کان، که ئه‌ویش تۆله‌کردنه‌وه بوو به‌ کوشتن. که‌چی له‌ دوا‌ی داته‌پینی پۆیم له‌سه‌ر ده‌ستی هاو‌په‌یمانه‌کان، وه‌ک ئه‌وه‌ی له‌ چه‌ندین دانیشتندا که بۆمه‌به‌ستی هه‌لۆیست وه‌رگرتن بوون له‌ به‌عسییه‌کان، داوای *سەزای یاسایی* بۆ ده‌سته‌نده‌خۆر و تاوانباره‌کانی سه‌ر به‌ پۆیم ده‌کرد. ئه‌مه‌ش له‌کاتێکدا که هه‌ندیک له‌و تاوانبارانه‌ پڕویان

کردبووه کوردستان. بهه مان شینوه، تهگه رچی شه م گرووپه
 گه وره یه ی کۆمه لگای کوردی گله یی و په خنه و ناره زایی
 خۆی هه یه له هه نزی هاوپه یمانه کان و چیدی به چاوی
 فریادرس ته ماشایان ناکات؛ که چی به رگری شه م گرووپه
 کۆمه لایه تیه له خۆپیشاندانی هه منانه و به رزکردنه وه ی
 داخوازی و دانوستانی مه ده نیه زیاتر له ناست هه نزی
 ناوبراو، تپه پری نه کردووه.

هه موو شه مانه په مانده ئین، تیکه لکردنه وه ی شه م دوو
 کولتور و مهننالیته جیاوازه، له ناو عهراقیکی به کگرتوودا،
 (که به کگرتووییه که ی له بنه پتدا میراتی نایدیۆلۆژیای
 به عسیه ره گه زپه رسته کانه؛ با له نه یستادا له پرووی سیاسی.
 شه دارییه وه هه ر په ناسه یه کی دیکه ی بۆ بکریت)، کاریکه
 خزمهت به ناسایشی کۆمه لایه تی داهاتوو ناکات.

گوتاری به عهراقیکردنه وه ی کوردستان، هه لقواری
 بیروپایه کی پهتووبیت به یه کپارچه یی خاکی عهراق،
 وه کته وه ی حیزبه عهراقیه کان ده خوازن؛ بان تاکتیکیکی
 حیزبه کوردیه کان بیت بۆ قایمکردنی پهنگه ی خۆیان له
 شه داریه ی داهاتووی عهراقدا، زیاتر له وه ی گوتاریک بیت بۆ
 پهنگه وه زیان و له گه ل یه کدا هه لکردن، گوتاریکی
 تۆتالیتاریانه و له بالاوه سه پاوه و هه یچ بنه مایه کی
 واقعیانه ی له ناو کۆمه لگای په رته وازه بووی شه م ولاته دا نیه.
 تۆتالیتاریانه یه، چونکه شه و په ناسه یه له به رچاو ناگریت که
 به عس له ماوه ی حوکی خۆیدا به عهراقی به خشی و

بریتیبوو له دابرنه کردنی عیراق له نیشتمانی گه وره ی
 عه ره بی. نه مهش هه مان تیگه یشتنه که حیزبه عه ره بیه
 عیراقیه کان بر وایان پییه تی و پرۆزه ی به عه ره بکردنی
 به رایسمان سیر ده خاته وه. نه م گو تاره له بالایشه وه
 ده سه پینریت، چونکه ناهیلنیت «من» ی کوردی خوی بیت و له
 خۆیدا بیت، به لکو ناچار ی ده کات ببینته نه ویت و بۆ نه ویت
 بیت. نه مهش جوریکی دیکه ی پرۆزه ی و خۆبه عه ره بکردنی
 به رایسمان سیر ده خاته وه، به تایه تی کاتیک ده بینن و
 ده بیستین نه وان ه ی بانگه واز بۆ به عیراقی کردنه وه ی
 کوردستان ده کهن، له هه مان نه و چین و تو یزه
 ده سه لاتدارهن، که له کۆندا خۆبه عه ره بکردنیان وه ک تاقه
 پینگا چاره یه ک ده بینن.

بیماری ههتا مردن...

گوتاری به عه ره بکردنی به رای و خۆ به عه ره بکردن له
ئێستای ژبانی ئێمه دا زیندوون و ته نیا دیارییه کی
ده ستیشیان هه مان قه فه سه ئاسنینه که یه؛ وه لێ به ناویکی تر
و له ژیر زه بری هه لومه رجیکی دیکه دا. له م پێودانگه یشه وه
به عیراقیکردنه وه ی کوردستان، به خشی نی نازناویکه به کورد
که ناتوانیت مانای کوردبوونه که ی فراوان بکات. به لکو
بهوکی ده کاته وه تا سنووری به تکردنه وه و تواندنه وه ی.
له میژووی عیراقیشدا هه میسه عیراقیبوون بۆ کورد نه و
ناسنامه سه پێنراوه بووه که خودی کوردی شار دۆته وه و
به تالیکرد دۆته وه له وه ی وه ک خۆی بیت و ته مه ش بۆ ته هۆ
نه وه ی که شوناسیکی دیکه قه بوول بکات که شوناسی خۆی
نیه. عیراقیبوون شوناسیکه بۆ کورد له سه ره حسابی
سپینه وه ی شوناسی راسته قینه ی کوردی و ته مه ش بۆ ته
هۆی به قوربانیکردنی خودی مرقفی کورد بۆ نه و نازناوه ی
پێیدراوه.

له پڕۆژه ی خۆ به عه ره بکردنی به راییدا بینیمان
میژوون و سه کورده کان له ژیر کاریگه ریی پڕۆژه ی
به عه ره بکردندا، به چه له کی خویان و بنه ماله و خاوه ن
ده سه لاته کورده کان یان ده برده وه سه ره ره ب و

ده‌یانویست وه‌ک عه‌ره‌ب بن و له هه‌مان کاتیشدا میژووی
 کوردیان ده‌نووسییه‌وه. له خۆبه‌عیراقیکردنه‌وه‌ی نویشدا
 که پسرۆژه‌یه‌کی سیاسه‌ته‌داره کورده‌کانه، خه‌بات بۆ
 وه‌ده‌سته‌نانی داماتووی میلیله‌تی کورد ده‌کړئ وه‌ک
 عیراقی و له چوارچینه‌وه‌ی عیراقیکی یه‌گگرتوودا تا وه‌ک
 ئه‌وانیتر بێت. ئه‌م دوو پسرۆژه‌یه‌ جه‌نده له‌ ږووی
 زه‌مه‌نییه‌وه لیکدیه‌وه دوورن، که‌چی هه‌ردووکیان به‌ده‌ست
 ناکۆکیه‌کی ده‌روونییه‌وه ده‌نالینن و هه‌ر ئه‌مه‌ش بۆته‌ هۆی
 ئه‌وه‌ی ته‌ماهی و لیکه‌چوون له‌ نێوانیاندا دروست ببیت و
 ئێمه‌ ب‌توانین به‌هۆیان‌ه‌وه‌ باس له‌ به‌رده‌وامیی
 به‌کۆیله‌بوونی «من»ی کوردی له‌ناو میژوودا بکه‌ین. ئه‌مه
 جگه‌ له‌وه‌ی هه‌ردووکیان له‌ناو ئه‌و بازنه‌یه‌دا ده‌سووپینه‌وه
 که‌ ئه‌ویتر به‌ده‌وری کوردا گیشاویتی و سنووری
 ئازادیه‌کانی بۆ ده‌ستنیشتکردوه.

ئه‌و ناکۆکیه‌ ده‌روونییه‌ی که‌ شه‌رم و
 خۆنه‌فیکردنه‌وه‌یه‌کی به‌رده‌وامی میژوویی به‌ره‌مه‌یه‌ینه‌وه
 ئه‌وه‌یه: ده‌سته‌ی یه‌که‌میان که‌ میژوونووسه‌کانش، میژووی
 کورد ده‌نووسنه‌وه‌ دواپه‌نه‌وه‌ی ږه‌جه‌له‌کی ئه‌م کائینه‌یان
 ده‌به‌رده‌وه‌ سه‌ر غه‌یره‌ کورد. له‌کاتیکدا ده‌سته‌ی دووه‌میان
 شوناسی کوردبوون له‌ژێر زه‌بیری شوناسیکی تس‌دا
 ده‌شارنه‌وه‌ که‌ تیاپدا «من»ی کوردی پیناسه‌یه‌کی نیه‌ جگه‌ له‌
 عیراقیبوون. سه‌باره‌ت به‌ ده‌سته‌ی یه‌که‌م په‌رسیاره‌که‌
 ئه‌وه‌یه، چۆن ده‌کړئ میژوو بۆ میلیله‌تیک بنووسرینه‌وه‌ که

تیایدا ئینکاری به چه له که که می بکه یین؟ نه گهر نووسینه وهی
 میژوو بریتی بیت له بهر چه سته کردنی شه و کردارانهی
 میله تیک له پینگه یانه وه شوناسی خوی دروست کردوه، ئایا
 ده کړئ میژووی میله تیک بنوسینه وه که خودی شه میله ته
 وهک بکه ری میژووه که می نه فیکه یینه وه؟

سه باره ت به ده سته ی دووه میش پرسیار شه وه یه، چۆن
 ده کړئ بوونی میله تیک بسه لمینین و بهر چه سته ی بکه یین،
 له کاتیکدا شوناسی به که می شه میله ته له شوناسیکی
 کوردیه وه ده گۆرین بو شوناسیکی عیراقیانه و ئاوه که می
 ده گۆرین بو نازناویک که خودی شه نازناوه پی
 ئیزافه کراویکی نیگه تیغه و له نه فیکردنه وهی شوناسی به که می
 زیاتر هیچ ئیزافه یه کی ناخاته سه ر؟

له هه ردوو شه گوتاره دا هونه ریک ئاماده یه که هونه ری
 رستگرنه وهی خود و هونه ری ئینکار کردنی خوده وهک
 خودیکی سه ره خوی جیاواز له هه ر شوناسیک که
 پئیده به خشریت. هه ردوو شه گوتارانه له سه ر پرئسیه پیک
 کار ده که ن که پرئسیه پی «به خودنه بوون» ی کورده و
 له هه ردوو کیاندا کورد بوون «بابه تیکه» بو نه فیکردنه وه.
 له هه ردوو کیاندا خود بوونی کوردی ده کړیته شه شته ی که
 خوی نیه و شه ش شه جوړه یه له بوون که تیایدا موقوف
 وهک شه وهی که خوی هیه، ئینکاری خوی ده کات.
 له وشوینه شدا که خود ئینکاری خوی ده کات، په یوه ندیه کی
 خراپ له گه ل خویدا بهر هه مده هینن و نایه ویت خوی بیت.

شه و کردارانته ده پانکات و له مپانه ياندا ناسنامه ی خوی
 تازه ده کاته وه؛ ناهیلنیت خوی بدورینیت. ناهیلنیت خوی
 له بیر بکات و خوی نه فی بکاته وه له پیناوی شه وهی وهک
 شه وانیت بیت و شه وانیت له خوی رازی بکات و له قه فه سه
 ناسنینه که نه په ته دهره وه. قه فه سه ناسنینه که بق شه و خوده
 ناناژاد و دؤراوه بؤته مالنکی خوش، به یی شه وهی بزانییت
 یان بیر بیت که شه و ماله خوشه له هر ساتیکدا بؤی هه یه
 ببیته دؤزه خ. له راستیشدا له هر شوینن خود وهک شه وهی
 که له خوی تیده گات و ریز له خوی ده گریت وهک شه وهی له
 خویدا هه ست به گه وره یی ده کات، ریزی لینه گیرا و
 ناچارکرا شتیکی دیکه بیت جگه له وهی بؤخوی ده یخوازیت؛
 شه وه با شه و شوینه به هه شتیش بیت؛ وه لن خود وهک
 دؤزه خیک ته ماشای ده کا.. عیراق بق کورد، بق شه وهی نو،
 که ده یه ویت رهنزی لینگیریت وه کته وهی له خویدا هه یه،
 جگه له قه فه سنیکی ناسنین چیده که نیه. وه لن خوشه ختانه
 هه روهک چون هرؤزه ی خؤبه عه ره بکردنی به رای ی زیاتر
 له وهی دیارده په کی گشنگره وه بیت بق کؤمه لگای شه وسای
 کورد، دیارده په کی تایبته بوو په گرووی ده سه لاتداره
 کورده کان؛ شاواش هرؤسه ی خؤبه عیراقیکردنه وه
 دیارده په کی سه رهاگیری کؤمه لگای کوردستانی، نیه. راسته
 شه دوو دیارده په هه ردو وکیان ده لاله ت له بیعاریی و بؤدانی
 ده سته په کی هه لبژارده ی کؤمه لگای نیه ده کهن، وه لن
 به وه دا که خؤبه عیراقیکردنه وه هه م جوریکی تری

خزبه عه ره بگردنه وهی نوییه و هم قه قه سه ناسنینه که مان
 بیر ده خاته وه؛ شه وه بیماریه کی کوشنده تره. ته نیا شتیک
 خوشحالمان ده کات شه و بهرگری کردنه جه ماوه ریه به که
 نایه ویت بچیت وه ناو قه قه سه ناسنینه که و لینا گه ریت
 که سیش به زور به ره و شه و نی پاپیچ بکات...

ئیترا کاتی شه وه هاتوره هه رکه سه ناو نیشانی خوی به
 ته واری بنوسیت تا نامه ی هه له ی بۆ نه یه ت و نامه کانی بۆ
 شوینی هه له نه برین:

ناو نیشانی من:

کوردستان، هه ولیره ماست، گه ره کی راپه رین، به رامبه ر
 قوتا بخانه ی شه نگه بیری کچان، مالتیکی شین، له ده رگا بده و:

لیم مه پرسه من کۆیم، ئه نفال راپه روه ی سریمه وه،

لیم مه پرسه له کۆیم، ئه نفال له خۆمی نزم،

من له ئیستادام، رهنگه له ئیستادا بم،

له ئیستادا به په یغم، له ئیستادا به رمحوام بم،

به ستێپکه مه وه؛

جگه له خۆم، چ عه رێی شک نابهم تیا بۆیم و تیا به رم.

٢٠٠٣-٦-٤

٢٠٠٣-٨-٤

بۆ
 خۆم

سەرچاومكان به پێی بهکارهێنانیان لهم باسمدا:

- Den engelske patient, Lindhardt og Ringhof, 1997
- ئارشاك هۆلادېان: كورد له سەرچاوه عه ره بيه كاندا. وه رگنيراني: ئازاد عوبيد سالح. چاپخانهى ژانكوى سه لاهدين، هه ولير ٢٠٠٠.
- المسعودى: التنبيه والاشراف، بيروت - ١٩٨١.
- عبدالرحمن شرفكندى «هه زار» (وه رگنير): *قورئانى بهيروز*. ناشرين: انتشارات تازه نگاه، نشر احسان، تهران.
- رضوان السيد: *مفاهيم الجماعات في الاسلام* (دراسات في السوسيولوجيا التاريخية للاجتماع العربي الاسلامي). بيروت ١٩٩٣
- مه لاه ميل روزه ياني: (وه رگنيران و ساخكردنه وه): *ولا تكبرى رمشه خاكى عتيلاق* «فتوح سواد العراق»، ج ١، سلیمانى ١٩٩٧.
- حكيم احمد مام بكر: الكرد و بلادهم عند البلدانيين و الرحالة المسلمين (٢٣٢-٦٢٦هـ/ ٨٤٦-١٢٢٩م)، رسالة دكتوراه، جامعة صلاح الدين، اربيل ٢٠٠٣م.
- د. عبدالله ابراهيم: المركزية الاسلامية، صورة الاخر في المخيال الاسلامي خلال القرون الوسطي. المركز الثقافى العربى، بيروت ٢٠٠١.

- شاتین دولابوتی: سیاست اطاعت (رساله‌ای درباره بردگی اختیاری. ت. علی معنوی. تهران نشر نی، ۱۳۷۸).
- **یاداشته‌کانی مه‌نمون به‌گ کوری بیگه به‌گ**: وه‌رگنیرانی: سه‌لاح نه‌قشبه‌ندی، ده‌زگای چاپ وه‌خش‌ی سه‌رده‌م، سلیمانی ۲۰۰۲.
- واسیلی نکیتین: کورد و کوردستان. وه‌رگنیرانی هندی، هه‌ولیر ۱۹۹۸.
- ابن واصل: مفرج الکروب فی اخبار بنی ایوب. قاهرة ۱۹۵۳.
- الامیر شرف خان البدیسی: شرفنامه. ت. محمد جمیل الملا احمد الروزیانی. مؤسسة موکریان‌ی للطباعة و النشر ۲۰۰۱، کرمانستان / ارمنستان.
- مه‌لا مه‌حمود بایه‌زیدی: داب و نه‌ریتی کورده‌کان. وه‌رگنیرانی د. شکریه رسول، ۱۹۸۲، به‌غدا.
- ی. نی. فاسیلیه‌فا: «کتیبنکی نه‌دۆزراوه ده‌رباره‌ی میژووی کوردستان». وه‌رگنیر: عه‌بدولا مه‌ردۆخ گۆفاری په‌هه‌ند، ژ. ۱۹۹۹/۸.
- عبدالقادر کوپی رۆسته‌می بابان: په‌وشی کوردان. وه‌رگنیرانی له‌ فارسییه‌وه: که‌ریمی حیسامی، ۱۹۹۱، ستۆکه‌ۆلم.
- میجر نۆئیل: یاداشته‌کانی میجر نۆئیل له‌ کوردستاندا. وه‌رگنیرانی: حسین نه‌حمه‌د جاف، حسین ع. نیرگسه‌ جاری به‌غدا، ۱۹۸۴.
- مه‌لا عبدالکریم مدرس: یادی مه‌ردان. به‌رگی په‌که‌م، ۱۹۷۹ و به‌رگی دووه‌م، ۱۹۸۳، چاپخانه‌ی کۆپی زانیاری کورد. به‌غدا.

- مارتین وان برویین سن(راستییه‌گهی: مارتین فاون برونسن): جامعه‌شناسی مردم کرد(اغاء، شیخ و دولت) ساختارهای اجتماعی و سیاسی کردستان. ت: ابراهیم یونس، ۱۳۷۹، تهران. نشر پانیز.
- صورة الآخر: العربي ناظرا و منظورا اليه: تحرير: طاهر لبيب. مركز دراسات الوحدة العربية، ۱۹۹۹، بيروت.
- رينبوار سيوهيلي: نه‌توه و حه‌كايه‌ت. سپريز، كوردستان/ دهوك ۲۰۰۳.
- بارنز و بكر: تاريخ اندیشه اجتماعی. از جامعه ابتدایی تا جامعه جديد. ت. ج. يوسفیان و علی ا. مجیدی. جلد اول، تهران، ۱۳۵۸.
- رينبوار سيوهيلي: (ناماده‌كار) ميژووی هزری كۆمه‌لایه‌تی. زنجیره‌ی هزر و كۆمه‌ل ژ. (۲)، ۲۰۰۳، هه‌ولیز.
- Politikns Forlag: Nudanskordbog I. 13udgave, 2 oplag 1987, P. 84.
- مهرزاد بروجردي: روشنفكران ايراني و غرب. ت. ج. شیرازی. تهران ۱۳۷۸.
- حزب البعث العربي الاشتراكي، القيادة القومية: المنهاج الثقافي المركزي، كتاب الاول، بغداد ۱۹۷۷.
- نص مشروع دستور جمهورية العراق. دار الثورة للصحافة و النشر، دوت سنة الطبع.
- Heine Andersen(red.): Sociologi en grundbog til et fag. Hans Reitzels Forlag, Kopenhagen 1998, p 69-70
- شاراس فه‌تاج: "هه‌شت قوناغ له سیستمیکی کوشتن و سن بۆجوون"، گۆلاری ده‌هه‌ند ژ. ۷، ۱۹۹۹.

- صدام حسين: حول كتابة التاريخ. دار الحرية للطباعة، بغداد ١٩٧٩.
- ميشيل عفلق: في سبيل البعث. دار الطليعة، بيروت ط. الحادية عشر، ١٩٧٤.
- د. ناجي معروف: عروة العلماء المنسوين الي البلدان الاعجمية في بلاد الروم و الجزيرة و شهرزور و اذربايجان. الجمهورية العراقية، وزارة الثقافة، دار الحرية للطباعة ١٩٧٨ ج ٣.
- Arne Gron: Subjektivitet og negetivitet. Gyldendal, 1994 p. 9.
- Arne Gron: begrebet angst hos Soren Kirkegaard. Filosofi. Gyldendal, 1993

عەزەبە مەسولمانەکانی سەرەتا دەیانگوت
 کوردەکان بەرچەلەک عەرەبن، پاشان
 میژوونووسە کوردەکان رەچەلەکی
 خۆیان و بنەمالە کوردەکانیان دەبردەو
 سەر عەرەب و شانازیشیان بەمەو
 دەکرد. ئەم دوو گوتارە لە ئێستاشدا
 بەردەوامن، بەلام بەشیوازیکی ترو دیاری
 دەستیشیان قەقەسیکی ئاسنین بوو کە
 تەیایدا کورد، جگە لەنیچیریکی دەستەمۆکراو
 میچی ترنەبوو.

بەعێراقیکردنەو دی کوردستانیشت درێژکراوەی
 هەمان پرۆژەیه، چونکە عێراقییوون بۆ کورد
 شوناسیکە لەسەر حسابی شوناسی راستەقینە
 خۆیی و جۆریکی تری دەستەمۆکردنی ئەم
 میللەتیە تا ژیان لەناو قەقەسە ئاسنینەکەدا
 وەک ژیانیکێ ((راستەقینە)) قبول بکات.